

İnceleme

SİBİRYA EKSPRESİ

Asya'nın Deryası

SİBİRYA
EKSPRESİ

Hüseyin Bargan

1971'de Kırklareli'nde doğdu. Kırklareli Atatürk Lisesi'ni bitirdi. 1992 yılında Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olduktan sonra öğretmenlik hayatına başladı. Özbekistan ve Başkurdistan'da çalıştı ve karşılaştırmalı edebiyat dersleri verdi. Biyografi ağırlıklı yazılarını; Gurbet, Sayha, Türk Edebiyatı, Yağmur, Türk Dünyası Dili ve Edebiyatı, Dergâh, Cihan Edebiyatı (Özbekçe), Yadgar (Başkurtça) gibi dergilerde yayımladı. Yazar, İstanbul'da öğretmenlik yapmakta ve Marmara Üniversitesi'nde Türk Dili alanında yüksek lisans derslerine devam etmektedir.

SİBİRYA EKSPRESİ

Hüseyin BARGAN

SİBİRYA EKSPRESİ

Copyright © Sütun Yayınları, 2006

Bu kitaptaki metin ve resimlerin, tamamının ya da bir kısmının, kitabı yayımlayan şirketin önceden yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Editör
Kalender YILDIZ

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
Zülker MEYDAN

Sayfa Düzeni
Cafer DERELİ

ISBN
975-9089-30-0

Yayın Numarası
30

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Ekim 2006

Genel Dağıtım
Gökkuşluğu Pazarlama ve Dağıtım
Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Sütun Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 09 99 Faks: (0216) 328 35 89
www.sutunyayinlari.com

İçindekiler

- 7 Önsöz
- Birinci Bölüm
- KATLEDİLENLER**
- 11 Şair Çolpan
- 15 Abdullah Kadirî
- 21 Abdurrauf Fitrat
- 29 Batu
- 37 Osman Nasır
- İkinci Bölüm
- BOYUN EĞENLER**
- 47 Aybek
- 55 Abdulla Kahhar
- Üçüncü Bölüm
- SÜRGÜN EDİLENLER**
- 75 Maksud Şehzade
- Dördüncü Bölüm
- TANIDIK SİMLER**
- 109 Azad Şerafeddinov
- 113 Rauf Parfi
- 127 Türk Dünyasının Batısı İstanbul

Önsöz

Sibirya çok soğuk... Sibirya çok uzak ve Sibirya çok korkunç... Kürek mahkûmlarının, halk düşmanlarının kamplarda çalıştırılmak üzere gönderildiği sürgün ülkesi... Dostoyevski'yi, Osman Nasır'ı zar zar ağlatan Sibirya... Rusya'da sistemler değişse de sürgün yeri olan Sibirya'nın kaderi değişmez. Orası daima "diriler kabristanlığı"dır. Gidenin çok ama dönenin az olduğu diyar. Sıcağa alışmış güneşin çocukları, yedi ay -60'larda çalışan bu dipfrizde ne yapar, nasıl yaşar? İnsanlığın düşünen kafaları bu buzdan celladın elinde "*sabipsiz bir sokak köpeği*" gibi ölüp giderler.

Bu geniş coğrafyada trenler doğudan batıya, güneyden kuzeye gider gelir, gider gelir. Pavlik Marazovların jurnallediği babalar vardır bu trenlerde. Uzak şimalde askerî zayıat olarak demir tabutla gönderilen gencecik evlatlar vardır. Vicdanını satmayan "gün olur asra bedel" in Abutalıpleri vardır. Sistemin "halk düşmanı" diyerek sürgüne gönderdiği ama bağımsızlıktan sonra "istiklal fedailerini" olarak kahramanlaştırılan mazlum aydınlar vardır.

Tolstoy'un yüzüncü doğum günü kutlamaları münasebetiyle 1928'de Sovyetlere giden Stefan Zweig'e meçhul bir üniversiteli tarafından Fransızca olarak yazılan ve okunduktan sonra mutlaka yakılması rica edilen mektupta: "Sizinle konuşanların çoğunun, içinden gelenleri değil izin verilenlerini söyleyebildiklerini anımsayın. Hepimiz gözaltındayız. Çevirmeniniz

olan bayan her sözünüzü hemen bildiriyor. Telefonunuz dinleniyor ve attığınız her adım kontrol ediliyor.” uyarısını yapar.

Sovyetlerde katledilen, sürgün edilen, zulüm gören yazarlar acaba kaç “şişedeki zenci” eder. Sadece Özbekistan’da 1937-1939 yılları arasında, resmi rakamlara göre 6920 kişi idam edilir. Korku hipnozuyla sindirilen insanların bu konularla ilgili ağzını bıçak açmaz. Dostoyevski gibi “ölüler evinden anılar”ı yazmaya Sovyet döneminde kimse cesaret edemez. Sibirya sürgününü yaşamış Özbek yazarı Şuhrat’ın “altın paslanmaz” eseri yegâne cesaret örneğidir. Ancak 1980’li yılların sonuna gelindiğinde; Anatoli Ribakov’un “abrat çocukları”, Şükrullah’ın “kefensiz gömülenler”i ve Ayaz Gıyalecov’un “yalnız bir dua” adlı sürgün hatıraları neşredilir.

1960’lı yıllarda “*şu veya bu sebeple*” Rusya’ya davet edilen Türk aydınlarının onlarcası sürgünlük yazarlarla yüz yüze görüşmüş olmalarına rağmen belki de *dünya görüşlerinden* ötürü bir tek cümleyle olsun bu yazarlardan bahsetmeyerek, propagandanın öteye geçmeyen gezi kitapları yayımlarlar. Oysa çok erken dönemde, 1929’da Sovyetlerden dönen Panait İstrati gezi notlarında Gorki’nin trajedisini ve Troçki’nin Kazakistan sürgününü aydın duyarlılığıyla yazar. Rejimin haksızlıklarını Sovyet dostlarına sorduğunda dostlarının: “Panait, yumurta kırılmadan omlet yapılmaz.” cevabına karşılık: “Pekâlâ, görüyorum ki yumurtaları kırmışsınız, ya omlet nerede?” demekten kendisini alamaz.

Sovyetler dağılırken arkada bıraktığı pek çok enkazdan belki de en acıklısı katliamlar ve sürgünlerle dolu “aydınlar trajedisi” olmuştur. Yazdıkları eserlerle isimlerini unutulmaz kılan yazarlar, gördükleri eziyet ve mahkûmiyetlerle bu unutulmazlığa daha derin bir çentik atıp ölümsüzlüğü sırtlayıp gitmişlerdir.

Hüseyin BARGAN

Birinci Bölüm
KATLEDİLENLER

Bu imiş; bilgi-fen, hüner asrı,
Bu imiş; yükselen beşer asrı
Hadisat öyle gösterdi ki; bu asır
Yalnız; şer ve şer ve şer asrı.

Çolpan

“Stalinli yıllar Özbek halkının başına ağır külfetler getirdi. 1937-1939 yıllarında Özbekistan SSR İç İşleri Halk Komiserliği tarafından 41 binden fazla kişi hapse atıldı. 37 bin kişi mahkemeye çıkarıldı. 6920 kişi de idam edildi.”

İslam KERİMOV 17 Eylül 1991 Halk Sözü Gazetesi

Şair Çolpan

“Men yurtimning pak istekli küçimen”
Ben yurdumun pak istekli gücüyüm
Çolpan

Çolpan, Özbek edebiyatının önde gelen şairlerinden birisidir. Komünist ihtilal gerçekleştiğinde yirmili yaşlarında genç ve coşkulu bir şair olan Çolpan, 1914’te yazmaya başladığı makaleleriyle dikkatleri üzerinde toplar. “Edebiyat yaşarsa, millet de yaşar.” diyen şair, 1905 yıllarında olgunlaşmaya başlayan “cedidcilik” akımının öncüleri olan Mahmud-hoca Behbudi ve Abdullah Avlani gibi şahıslardan etkilenerek şahsiyetini kazanır.

Asıl adı Abdülhamid Süleyman olan şair; 1897’de Andican’da doğar. “Çolpan” (çoban yıldızı) mahlası ile meşhur olur. Babası devrinin aydınlarından ve o da şairdir. “Rasva” mahlasıyla yazmış olduğu tasavvufî şiirlerinden müteşekkil bir divanı vardır.

Çolpan, ilk önce eski mektepte, sonra da Andican ve Taşkent’teki medreselerde eğitim görür. Türkçeyi, Arapçayı ve Farsçayı mükemmel bir şekilde öğrenen şair, daha sonra da Andican’daki Rus mektebinde Rusça öğrenir.¹

Edebî makaleleri, gezi notları ve tiyatroları olan Çolpan, asıl ününü şiirleriyle kazanmıştır. Kendisini edebiyat dünyasına

1 S. Mirvaliyev, Özbek Edepleri, Özbekistan Respublikası Fanlar Akademiyası Fen Naşriyatı, Taşkent, 1993, s.31-32

çok çabuk kabul ettiren şairin şiirleri dilden dile dolaşmaktadır, zamanın genç şairleri kendisini üstad olarak kabul ederler. Hamid Alimcan, Gafur Gulam, Kamil Yaşın, Zülfiya, Elbek, Aybek, Batu ve Gayretî bunlardandır.

Şair, cedidciliğin de tesiriyle “gayeli” şiirler yazar. Şiirleri hep ızdırapla doludur. 1920 yılında Türkistan vekilleri arasında Bakü’ye Şark Kurultayı’na gönderilir. Kurultay, Çolpan’ın düşüncelerinin şekillenmesinde mühim rol oynar. Bu kurultaydan sonra, şiirlerinde mazlum şark mevzusu, müstemlekecilik siyasetine karşı duruş motifleri çoğalır.²

Yazmış olduğu şiirler yöneticileri tedirgin eder. Şair, 1926’lara kadar millî-manevî temaların ağır bastığı şiirler yazar. Bunun için onu bu dönemlerde “milletçi” diye nitelendirirler. Fidailer adlı kitaptaki makalesinde Erik Kerimov: “Şair 1926 yılında yazdığı “Saman Parça” adlı şiirinden sonra kendi hatalarını düzeltmeye başlamıştır.” demektedir.³ Oysa proleter edebiyatın egemenliği için 18 Haziran 1925’te merkezi komitenin kararı vardır. Bu karara göre, herkes Komünizmi övmek mecburiyetindedir. Bundan sonra her yazar canını kurtarma yolunu aramaya başlar. Bazıları çok bazıları da az olmak üzere devrin düşüncelerini kabul ederler veya öyle görünürler.⁴ Şiirleri ezbere okunup, dilden dile aktarılan halkın şairi Çolpan, halk düşmanı ilân edilir. Onun eserlerini halisane tahlil etmek bir yana, ismini anmak bile suç sayılır. Çolpan, şiirlerindeki ızdırapı komünist yönetim sayesinde birçok şair ve yazar gibi yudumlar.⁵

2 Çolpan , Yene Aldım Sazımın, Gafur Gulam Namıdaki Edebiyat ve Sanat Naşriyatı, Taşkent, 1991, s.10

3 Fidailer, Erik Kerimov, "Çolpan", Özbekistan SSC Fen Naşriyatı, Taşkent, 1990, s.23

4 Azad Şerafitdinov, İstiklal Fidaileri, Şark Naşriyat Matbaası Kontserni, Taşkent, 1993, s.79-80

5 Erkin Vahidov, Özbekisten Naşriyatı, Taşkent, 1992, s.230

“Gülen başkalarıdır, ağlayan ben/
Oynayan başkaları, inleyen ben/
Hürriyet masalları işiten başka-
ları/Kölelik şarkısını dinleyen
ben.”⁶ Mısraları onun bu ızdırabın
ifadeleridir.

Çolpan, şiirlerinde bolca
sembol kullanmıştır. Anlatmak
istediklerini bu sembollerle an-
latır. Bunda yaşadığı dönemdeki
zulmün büyük payı vardır.

Yunus Maksudi'nin yazdığına
göre, bu zulümden dolayı birçok şi-
irini sırdaşlarına okumakta ve son-

ra da yırtıp atmaktadır. Böyle şiirlerinin sonuna da: “Bu şiirin
manasını ateşlerden sorun.” ifadesini ilave etmektedir. Çolpan,
Abdullah Kadirî ve Abdullah Alavi ile çok yakından arkadaş-
tır. Hatta Abdullah Alavi'nin vakitsiz ölümü onu derinden
üzür. Alavi'nin annesi ve yeğeni ile uzun zaman mektuplaşır.
Oğlunun arkasından mersiye yazan Müzeyyen Alaviye'nin bu
şiirine Çolpan, bir muhammes mersiye yazar. Daha sonra Toh-
tasin Celalov “Özbek Şairleri” adlı bir kitap yazar. Bu kitabında
Çolpan'ın muhammesini Müzeyyen Alaviye'ninmiş gibi göste-
rir. Buna itiraz eden Yunus Maksudi'ye; “Kardeşim, Çolpan'ın
ismini zikretmiş olsam muhammes yayınlanmaz ki.” diye cevap
verir.⁷ Şubat 1927 yılında “Kızıl Özbekistan” gazetesinde
Alim Şerafeddinov bir makale yayınladı. Bu makalede Çolpan-
a atıp tutmakta ve onu “Bölünmez Rusya” tezine karşı ge-
len “Milletçi”, “Pantürkist” biri olmak yaftasıyla damgalayıp;

Çolpan

6 Çolpan, Baharnı Sagındım, Yuldusça, Taşkent, 1988, s.48

7 Şark Yulduzi, Yunus Maksudi, Kadirî, Çolpan ve Başkaları, 1992, sayı 12, s.169

“Çolpan yoksul halkın şairi değil, O milletçi, vatanperest bedbin aydınların şairi.” diyerek hedef gösterir. Bununla birlikte, şunları söylemekten de kendini alamaz: “Onun dili sade, her türlü fikirleri ifade etmeye yararlı, hem noksansızdır! Bugünkü Özbek edebi dili, şüphesiz Çolpan dilidir.”

Bunun üzerine 17 Mayıs 1927’de Aybek; üstadı hakkında bir makale yayınlar ve bu makalesinde Alim Şerafeddinov’un şairi değerlendirilme metodunun Marksizm görüşüne aykırı olduğunu belirterek Çolpan’ın Puşkin’e denk bir şair olduğunu ifade eder. Aybek’in bu yazısı da tenkit edilir. İş gitgide uzar. Çolpan bunlar üzerine kurultaya başvurarak kendisi hakkındaki siyasî hücumları reddetmekle beraber son dönemde yazmış olduğu şiirlerinde; “milletperver” fikirlerinin olduğunu kabullenir. Kurultaydan atılır. Haklılık iddiaları kurultay tarafından kabul edilmemiştir. Çolpan bu damgayla on yıl ızdıraplar içinde yaşar. Kitapları basılmaz. O her şeye rağmen yazmaya devam eder. “Edebiyat yaşarsa, millet de yaşar.” diyen şair, doğru bildiği bu yolda yürür.

Özbekistan Halk Komiserleri Sovyeti’nde ve Moskova’da SSCB Merkezi İcra Komitesi’nde tercüman olarak da çalışan Çolpan, elim akibetten kendisini kurtaramaz.

Bir yerlere yaranmak isteyenler, ona çamur atmaktan geri durmazlar. Onu üstat olarak kabul eden Aygün, Hamid Alimcan bile bunu yapar. Ve nihayet 14 Haziran 1937’de Çolpan tutuklanır. 5 Ekim 1938’de de “aksiinkılabî” faaliyetlerinden dolayı ölüm cezasına çarptırılarak kurşuna dizilir ve Türkistan semalarından bir yıldız kayar. O gök kubbede Çobanyıldızı yoktur artık. O artık Türkistan insanının kalbinde parlamaktadır.

Abdullah Kadirî

*“Gözel yıldız, nurlu yıldız, tez sözle,
Ataların tarihindeki hatasın.”*

Güzel yıldız, nurlu yıldız tez söyle
Ataların tarihteki hatasını.

Çolpan

Abdullah Kadirî, Özbek edebiyatının roman sahasında ki ilk ve unutulmaz temsilcisidir. Pek çok yazar gibi o da edebiyata şiirle başlar. 1914-1915 yıllarında “Ahvalimiz”, “Milletime”, “Düğün” gibi Türkistan’ın durumunu anlatan, zulüm konulu şiirleri yayınlanır. Fakat asıl ününe “Ötgen Künler” (1922) adlı ilk romanıyla kavuşur.

Abdullah Kadirî (Culkunbay) 10 Nisan 1894 tarihinde Taşkent’te fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. İki üç yıl mektepte okuduktan sonra ailesi onu, çalışması için zengin bir ailenin yanına verir. Ticaretle uğraşan bu aile Abdullah Kadirî’yi Rus mektebine gönderir. Düzenli bir eğitim göremeyen yazar, bu eksikliğini gidermek için 1924’te Moskova’ya okumaya gider. Burada üç dört yıl kalma arzusundadır. Fakat bu gerçekleşmez. Altı ay sonra geri döner.

İlk edebî çalışmalarını “Sada-i Türkistan”, “Semerkant” ve “Ayine” gibi ceditçilerin çıkarmış olduğu dergilere gönderir. Mahmud Hoca Behbudî’nin “Pederkuş” adlı tiyatro eserinden etkilenerek, “Bahtsız Kuyav” (Bahtsız Güvey) adlı ilk tiyatro eserini yazar. Bunu “Cuvanbaz” adlı hikâyesi takip eder.

Yani ceditçilik akımının tesirinde eserler verir. Ekim ihtilalini Hamza Hakimzade Niyazi: “Bizim baht güneşimizin çıktığı gündür bugün”⁸ diyerek coşku ile selamlar. Hatta baskı veya başka sebeplerle de olsa, millî-maneviyatçı diyebileceğimiz, Abdullah Kadirî bile bunu yapmıştır.

İhtilal çara karşı yapılmış bir harekettir. Halk, yıllarca süren saldırı ve eziyetlerden çok çektiği için bu ihtilal onlar için bir kurtuluştur. İhtilalin ne demek olduğunu bilmeyen halk, çardan kurtulduğu için bolşevik ihtilalini alkışlar. Halkın bu ihtilale sahip çıkması, yapılan ihtilalin ve bu ihtilalle birlikte gelen rejmin -Kominizm- neler getireceğinin bilinmemesinden kaynaklanır. İhtilalden önceki yıllarda Kominizm konusunda, Rusça yayınlar olsa da mahallî dillerde bu konu ile ilgili pek bir şey yoktur. Ceditizmin roman sahasındaki ilk temsilcisi olan Abdullah Kadirî, 1917 ihtilaline kadar komünizm hakkında Tatar veya Özbek Türkçesiyle eser yayımlanmadığını söylemektedir.⁹ Ekim ihtilalinden sonra “Lenin” ve “Bolşevik” kelimeleri sıkça çıkmaya başlar.

Abdullah Kadirî 1926’da “milletçi” “gerici” iftiralarıyla suçlanır. Yazar kendisini savunmak için bir hâl tercümesi kaleme alır. Burada Kadirî; Lenin’den bahsederken “ortak” ifadesini kullanır. Yine, ihtilale sevindiğini belirtmekte ve: “Ben şarkın azatlığının ve onun mazlum proletarya saadeti-nin sadece “Leninizm” arkasında olacağına inanıyorum.” demektedir.¹⁰ O zamana kadar komünizm devlet olarak ortaya çıkmamıştır. Nasıl bir şey olduğu henüz malum değildir ve iletişim de sınırlıdır. Türkistanlılar, çarizmin göz açtırmayan

8 Hamza Hakimzade Niyazi, Zaman İçre Saylanma, Gafur Gulam Namıdaki Edebiyat ve Sanat Naşriyatı, Taşkent, 1989, s.7

9 Abdullah Kadirî, Zamandaşları Hatırasından, Gafur Gulam Namıdaki Edebiyat ve Sanat Naşriyatı, Taşkent, 1986, s.169

10 Abdullah Kadirî, age.,s.169-170

zulmünden kurtulalım derken, kendilerini komünizmin kucağında bulurlar.

Abdullah Kadirî komünist partiye girmediği için tenkit edilir. 1926'da Lenin ve komünizm hakkında yapmış olduğu övücü sözleri, onu öldürülmekten kurtaramaz. Fakat öldürülen yazarlardan farklı olarak "Özbekistan Sovyet Edebiyatı Tarihi"ne girer ve bir zamanlar

Abdullah Kadirî

ifade ettiği, "Ben şarkın azatlığı ve onun mazlum işçisinin sadetinin Leninizm arkasında olacağına inanan bir kimseyim." sözlerinden ısrarla bahsedilir.¹¹ Bu edebiyat tarihi kitabında, komünizm kurbanı olarak öldürülen yazarlardan; ne Çolpan ne Abdurrauf Fitrat ve ne de Osman Nasır'dan bahsedilmemektedir.

Yunus Maksudi, 1933'te Abdullah Kadirî'yi ziyarete gider. Abdullah Kadirî, kendisine Çolpan'ı sorar. Maksudi, Çolpan'ın gönderdiği şiirleriyle birlikte bir de mektubunu verir. Abdullah Kadirî çok memnun olur. Ve cevap olarak bir mektup yazar. Mektubun sonuna şu dördlüğü de ilave eder: "Vatanda derbeder oldum, garibim, aşıyanım yok/Perişan hâlimi soracak ruh-i revanım yok/Diriyim, ölmedim lakin insanlıkla sanım yok/Eğer katletseler, divane Meşrep gibi mültecam yok."¹²

Abdullah Kadirî katledileceğini adeta hissetmiştir. İnsanlıkta sanım yok demesine rağmen o, "Ötgen Künler" (1922)

11 Özbekistan Sovyet Edebiyatı Tarihi, Okutuvçı Naşriyatı, Taşkent, 1990, s.154

12 Şark Yulduzu, Yunus Maksudi, "Kadirî, Çolpan ve Başkaları", 1992, sayı 12, s.166-167

adlı romanıyla, artık bütün Türkistan'da tanınmaktadır. Abdullah Kadirî ilk romanı olan "Ötgen Künler" adlı eserinde, Ruslara karşı olan tutumunu çeşitli vesilelerle ifade etmiştir ve bu tutumu belki de ölümüne sebep olmuştur.

"Ötgen Künler", yazıldığı dönemde en çok okunan roman hâline gelir. Tesir alanı ve gücü azımsanmayacak ölçülerdedir. Hatta her yönden "Ötgen Künler"den mükemmel olan "Mihraptan Çeyan" romanı bile onun kadar ilgi uyandırmaz. Halk romanı ezberlercesine okur. 1986 Fergana Vilayeti Edebiyat Olimpiyatlarında, 16 yaşındaki Kokandlı bir kız romanın son 13 sayfasını ezbere okur. Romanın geçtiği mekân olan Mergilan'da romanı ezbere okuyacak seviyede bilen insan çoktur. Köylerde bu romanı okumak için bir araya gelenler vardır, "Ötgen Künler" Özbek edebiyatında tarihî roman sahasında bir çığır açmıştır. Aynı zamanda bu eser, Özbek edebiyatı realizminin şekillenmesinde de önemli rol oynar. "Ötgen Künler" in yayımlanması edebiyat çevrelerinde Abdullah Kadirî'ye olan ilgiyi arttırmıştır. Kamil Yaşin: "Romanı üç dört defa okudum hatta onu ezberleyenler bile oldu." demektedir.¹³

Abdullah Kadirî'nin, devlet adamları olan Ekmel İkrarov ve Feyzullah Hocayev ile de yakın dostlukları vardır. Bu iki devlet adamı da Abdullah Kadirî gibi 1928'de öldürülürler. Yazarından siyaset adamına kadar bütün entelektüel insanlar katledilir. Bunlar komünist partiye girmiş olsalar da bu böyledir. Lenin'le dost olmak bile öldürülmemek için yeterli değildir. (F. Hocayev ve E. İkrarov gibi) Çünkü bu grubun ekseriyeti asil, burjuva ve memur sınıfından gelmektedir. Feyzullah Hocayev'in babası milyarderdur. Bunun komünizmle bağdaşması mümkün değildir. Aralarında işçi kökenli kimse yok-

13 Abdullah Kadirî, age., s.12

tur. Ekseriyeti de en iyi Rus, Türk ve Avrupa yüksek okul ve üniversitelerinde eğitim görmüş, oldukça Batılılaşmışlardır.

Yeni Sovyet aydınları ise seleflerine hiç benzememekte, ekseriyetle köylü bir aileden gelmekte ve 1930 ila 1940'larda komünist partisine dâhil olmuşlardır. Hemen hepsi Stalin döneminde doğmuşlar, o devirde büyümüşler, eğitim görmüşler ve böylelikle Stalinizm teröründen kurtulabilmişlerdir. Çoğunluğu, kendi bulunduğu şehirdeki eğitim düzeyi pek yüksek olmayan üniversitelerde eğitim görmüşler, fakat komünizm devrinin fabrikasyon aydınlarıdır.¹⁴

Abdullah Kadîrî 1926 yılında kendisine yapılan tenkit ve hücumlar karşısında şunları söyleyecektir: “Benim hakkımda kim ne derse desin, lakin ben Marks ve Lenin’in hararetli bir şakirdiyim, çünkü ben Lenin’den ruh aldım, Marks’tan ilhamlandım.”¹⁵ Yazarın kendini savunmak için yazmış olduğu hâl tercümesinde şöyle bir cümle geçer: “Bunları da yazdıktan sonra beni öldürmeye hacet yok, hakikat meydanda.”¹⁶ Yazılan bu hâl tercümesi adeta bir mahkeme savunmasıdır.

Özbek edebiyatının cedidçilik akımının öncülerinden olan Abdullah Kadîrî, 1932’ye kadar Sovyet gazete ve dergilerinde yazdığı yazılarla halkın güvenini kazanmış, fakat “sosyalist bir yazar” olmamıştır. Aynı yılki yazarlar toplantısında, komünist partisi yolunda yürümek konusunda kendisinden söz alındıysa da Abdullah Kadîrî bu sözü yerine getirmez.¹⁷

Abdullah Kadîrî 31 Aralık 1937’de tutuklanır ve “halk düşmanı” ilan edilir. “Hakkımda söylenen suçların hepsini reddediyorum. Hakikat yolunda hiçbir cezadan, gözümü bu-

14 Nadir Devlet, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ek Cilt, Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, s.4001

15 Özbekistan Sovyet Edebiyatı Tarihi, age., s.163

16 Abdullah Kadîrî, age., s.168

17 Abdullah Kadîrî, Ötgen Künler, Art Yayınları, İstanbul, 1993, s.5

daktan esirgemiyorum. Eğer öldürmek isterseniz, işte göğsümü geriyorum.”¹⁸ diyecek ve 4 Ekim 1938’de Taşkent’te öldürülecektir.

“Ötgen Künler”in başkahramanı olan Atabek’i, Ruslarla savaşırken şehit eden Abdullah Kadirî, reel hayatta sanki Atabek’in rolünü üstlenmiş gibidir.

---

18 S. Mirvaliyev, Özbek Edipleri, Özbekistan Respublikası Akademiyası Fen Naşriyatı, Taşkent, 1993, s.30-31

Abdurrauf Fitrat

Abdurrauf Fitrat

Türkistan yirminci yüzyılın başından itibaren bir yenilenme hamlesi içine girer. Bu yenilenmede “Ceditizim” ve “Yaş Buharalılar” akımlarının önemli payları vardır. Türkistan ceditçilerinin atası Mahmud Hoca Behbudi ve Yaş Buharalılar’ın, tabii ve aksiyoner lideri Abdurrauf Fitrat’ın bu yenilenmede ve istiklal yolunda tartışma götürmez bir konumları vardır.

Fitrat, yazarlıktan yayımcılığa, filozofluktan siyaset adamlığına kadar her alanda çağına mührünü basan fikir ve devlet adamıdır. Hatta çağını da aşarak günümüz müstakil Özbekistan’ında fikirlerinin isabetli ve doğru olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Fitrat, 1886’da Buhara’da münevver bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelir.¹⁹ Buhara’daki ceditçiler 1909 yılında otuza yakın öğrenciyi İstanbul üniversitelerine gönderir. Abdurrahim oğlu Abdurrauf da Mirarab Medresesi’nde talim aldıktan sonra, “Cemiyet-i Hayriye”nin yardımıyla İstanbul üniversitelerine gönderilen talebeler arasındadır. O, İstanbul’da kurulan “Buhara Talim-i Maarif Cemiyeti’nin önde gelen üyelerindendir.²⁰

19 S. Mirvaliyev, *Özbek Edipleri*, Özbekistan Respublikası Fanlar Akademiyası Fen Naşriyatı, Taşkent, 1993, s.18-21

20 Buhara Hakikati, İlham Ganiyev, “Vatan ve Millet Fedaisi”, 25 fevral 1995

Henüz O, “Fıtrat” ismini (tahallüsünü) almamıştır. İstanbul Üniversitesi’nde okurken zekâ seviyesinin üstünlüğü, bilgi ve kültürünün genişliği üniversite profesörlerinin dikkatini çekmiş ve ona “Fıtrat” (Danışman) ismini vermişlerdir.²¹ İstanbul’a Abdurrauf olarak gelmiş ve meşhur Fıtrat olarak geri dönmüştür. İsminden dış görüşüne ve en önemlisi fikirlerine kadar bir yenilenmeyle geri dönüşür bu.

Fıtrat, ilk eserlerini İstanbul ikliminde vermeye başlar. Hindistan’da bir frenk ile Buharalı bir müderrisin pek çok mesele üzerinde ve usul-i cedit hakkındaki “Münezara”-sı (1909), “Seyyah-ı Hindi Beyanâtı” (1913) gibi nesir eserlerini yazar. Aynı zamanda şiirlerini topladığı “Sayha” (1910) vücuda gelir. Bu ilk eserleri tabii olarak ceditçilik felsefesiyle yazılmıştır.²²

Fıtrat, İstanbul hayatında Genç Türkler’le tanışarak onların yenilikçi ve ihtilalci fikirlerini de benimser.²³ Hamit Alimcan 1936’da yazdığı “Fıtrat’ın Edebi İcadı Hakkında” adlı makalesinde: “Fıtrat, 1909-1913 yılları arasında Türkiye’de bulundu. Türkiye’de burjuva inkılâbı hareketinin ilk adımlarını, eski feodalizm cemiyetinin kabirleri üstünde onun muzafferiyetle neticelenmesini kendi gözleriyle gördü. Türkiye’de kendisinin edebî ve içtimaî yönlerini zenginleştirdi. 1913 yılının sonlarında Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden Buhara’ya döndü. Demek ki Fıtrat’ın dünyaya bakışı Türkistan ceditleri, Buhara ceditleri, Türkiye inkılâbı ve Türkiye milletçilerinin bi vasıta tesiri altında olgunlaştı.”²⁴ demektedir.

21 S. Mirvaliyev, age., s.18-19

22 Fidailer, Erik Kerimov, “Çolpan”, Özbekistan SSC Fen Naşriyatı, Taşkent, 1990, s.3

23 A. Bennigsen, Step’te Ezan Sesleri, İrfan Yayınları, İstanbul, 1994, s.321

24 Hamit Alimcan, Tanlangan Eserler, 3.tam, Özbekistan SSR Bedii Edebiyat Naşriyatı, Taşkent, 1960,s.223

1913 yılının sonlarında İstanbul'dan dönen Fitrat'ı arkadaşları tanıyamazlar. Okumaya mollavari bir kıyafetle, yani çapan ve sarıkla giden Fitrat, Avrupa kıyafetiyle döner. O'nu bu hâlde görenler: "Siz molla kıyafetiyle gidip dört yılda kâfir olup geldiniz."²⁵ demişlerdir.

Osmanlı Türkiye'sinde Tanzimatla başlayan Avrupalılaştırma hareketi beraberinde Avrupa'daki fikir akımlarını da getirir. O dönemde milliyetçilik, hürriyet ve kanun üstünlüğü Genç Türkler arasında yaygın ve hararetle bir şekilde savunulur.²⁶

Türkistanlı öğrenciler bu hava içinde okurlar İstanbul'da. Tabii olarak onlar da Genç Türkler'den etkilenerek geri dönerler. Döndüklerinde "Yaş Buharalılar" (Genç Buharalılar) cemiyetini kurarlar. Genç Türkler'in siyasi programının ve ideolojisinin tesiri altında kalan Genç Buharalılar, Orta Asya'da siyasi edebiyatı yaymaya başlarlar. Tacikçe yazılmış ve kamufle edilmiş gazete olarak Buhara-yı Şerif'in ilk sayısı yeni Buhara'nın Rus bölge dışı iskân sahasında 1912'de çıkar. Bu gazeteyi kısa zaman sonra Özbekçe eşi olan Turan izler. Bu gazeteler kısa süren ömürlerine rağmen Genç Buharalılar için büyük iş görmüşlerdir.²⁷

1924'te Buhara'da "Halk Evi" açılır. Şu anda Sadrettin Aynî Tiyatrosu olan bu binanın projesi İstanbul'da okumuş olan, mimar Mukabil Burhanov tarafından hazırlanır. Bu halk evinin planı İstanbul'daki Sirkeci tren istasyonunun küçük bir maketidir. İstanbul'da yayımlanan Sirat-i Müstakim ve Servet-i Fünun dergileri ta Buhara'ya kadar abone yoluyla ulaşmaktadır bu yolla kültür hayatında da iletişim sağlanır. Kadın hürriyeti, Türkçülük ve yenilik fikri gibi meseleleri işleyen

25 Fidailer, Erik Kerimov, agm., s.13

26 Tefvîk Çavdar, İttihat ve Terakki, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.17

27 Prof. Serge A. Zendovski, Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık, Çev: İ. Kandemir, Üçdal Neşriyat, 1983, İstanbul, s. 78

Halide Edip'in "Handan" adlı romanı İbn-i Sina Kütüphanesi'nin şark dilleri bölümü 657 numarada hâlen mevcuttur.

1918 yılının başlarında Buhara Emiri'ne kabul ettirilmek için bir program layihası hazırlanır. Bu, Fıtrat tarafından hazırlanan Yaş Buharalılar'ın programıdır. Anayasal monarşiye geçişin ilk adımlarıdır bu. Layihanın en önemli özelliği Türkiye'deki İttihad ve Terakki Fırkası'nın programı esas kabul edilip alınmış olmasıdır.²⁸

Ziya Gökalp'in Osmanlı Türkiye'si'nde yaptıklarıyla Abdurrauf Fıtrat'ın Türkistan'da yaptıkları birbiriyle örtüşmektedir. 1904'te Ziya Gökalp, Selanik'te çıkan "Genç Kalemler" mecmuasındaki gençlere katılır ve Türkçülük cereyanının şefi olur. Kendisini İttihad ve Terakki Fırkası'nın fikri lideri yapacak olan siyasi hayatı da o yıllarda başlar.²⁹ Fıtrat, Yaş Buharalılar'ın başındadır ve cemiyetin fikrî lideridir. 1919'da kurduğu "Çağatay Gurungı'nın, Özbek edebiyatında yapmak istediği şeyle, Genç Kalemler'in Türk edebiyatında yapmak istedikleri çok farklı şeyler değildir. Hatta Ömer Seyfettin'in 1911'de yayımladığı Yeni Lisan makalesiyle³⁰ Abdurrauf Fıtrat'ın 1919 İştirakiyyun gazetesinde yayınladığı "Tilimiz" makaleleri³¹ karşılaştırıldığında bu ayniyet görülecektir. Yeni Lisan da Tilimiz de hemen hemen aynı şeyleri söyler. Her ikisi de dilde milliyetçiliği savunur.

Ziya Gökalp'in Kızıl Elma ve Yeni Hayat şiir kitaplarında, hece vezniyle yazdığı şiirleri kendisinden sonra gelen hececî nesil üzerinde büyük tesirler uyandırmıştır. Abdurrauf Fıtrat

28 Gülistan Jurnalı, Nazrullah Yoldaşev, "Bigünah Kurbanlar", 1991, 7. san,s.18-19
29 Ahmet Hamdi Tanpınar, Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergah Yayınları, İstanbul,1992, s.107

30 Türk Edebiyatı Dergisi, Ömer Seyfettin, Yeni Lisan Makalesinden", mart 1995, s.14

31 Yaşlık Jurnalı, Fıtrat, "Tilimiz", 1990, 5. san, s.65-66

da 1936'da yazdığı bir makalesinde: "Hece vezniyle şiir yazmaya Çolpan mı başladı yoksa ben mi hatırlamıyorum. Şurası kesin ki, parmak veznini nazarî cihetten ortaya atan ilk Özbek milliyetçisi bendim."³² demektedir.

Özbekistan-Sovyet ansiklopedisinde: "Dil meselesinde Fitrat, 'Purizm Nazariyesi' yani 'Dil Milliyetçisi' tesirinde kalıp değişik hatalara yol açtı."³³ denilmektedir. Dili; Arapça, Farsça ve başka dillerin tesirinden arındırmak için Türkiye'deki tasfiyecilerin metodunu uyguladığı da söz konusu edilir.³⁴ Yaptıklarının yanlış olmadığı bugünkü Özbekistan Anayasası'nın 4. maddesiyle yani: "Özbekistan Devleti'nin resmi dili Özbekçe'dir."³⁵ İfadesiyle doğruluğunu yetmiş iki yıl sonra ispat etmiş gibidir. Türkiye'de Türkçülüğün şefi olan Ziya Gökalp'in fikirleri, Atatürk Türkiye'sinde devlet siyaseti olurken, Fitrat aynı fikirlerinden dolayı Sovyet Özbekistan'ında milletçilik damgasıyla mahkûm edilir.

Abdurrauf Fitrat eserlerinde, Genç Türkler'de olduğu gibi hürriyet üzerinde de durur. Bu dönemde yani muhtariyetten önce; milli-müstakil devlet kuruş gayesi Türkistan gazetelerinde ısrarla vurgulanır.

Kızıl İhtilal'den iki ay sonra 9 Aralık 1917'de "Kokant Muhtariyeti" ilan edilir ve daha sonra bu "Türkistan Muhtariyeti" olur yani halk kendi ihtiyariyle muhtariyet ilan etmiştir. Bu muhtariyete karşılık bolşeviklerin tutumu sert olur. Fitrat bu konuda şöyle der: "Elli yıldan beri bu kadar zulüm

32 Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı, Begali Kasimov, "Fitrat Hakıda Kaytlar", 5 iyün, s.3

33 Özbekistan Sovyet Ansiklopediyası, 12. tam, Özbekistan SSR Naşriyatı, Taşkent, 1979, s.119

34 Myan Buzruk Salihov, Özbek Edebiyatıda Milletçilik Körünüşleri, Özbekistan SSC Devlet Naşriyatı, Taşkent, 1939, s.46, Latin Alfabetiyle

35 Özbekistan Respublikasının Kanstitüsiyası, Özbekistan, Taşkent, 1992, s.5

arasında kalan Türkistan bu öz muhtariyetini adalet ve sadakatla ilan etti. Hayret ettiğimiz nokta, şimdi iş başındaki adaletli bolşevikler bunu kabul etmemekteler.”³⁶ Fıtrat, Türkistan muhtariyetini sonsuz bir sevinçle karşılar. İlan edildiği geceyi: “Millî Leyletü'l-Kadrimiz” diye isimlendirir. İstırap dolu sevincini şöyle ifadelendirir: “Elli yıldan beri ezildik, tahkir edildik. Kolumuz bağlandı, dilimiz kesildi. Ağzımız mühürlendi. Yurdumuz basıldı. Malımız talan edildi. Şerefimiz yok edildi. Namusumuz gaspedildi. İnsanlığımız ayaklar altına alındı. Sessiz durduk, sabrettik. Güce dayanan her buyruğa boyun eğdik. Bütün varlığımızı elimizden çıkardık. Yalnız bir fikri vermedik, yaşattık. İmanlarımızın içine sakladık. Bu: Türkistan Muhtariyeti.”³⁷ “Üstüme insanlar değil şeytanlar ordusu gelse,ayağıma zincirler değil cehennem yılanları sarılsa, yine seni alkışlayacağım. Dünyanın bütün belaları başıma dökülse, zulüm çölünün demir dikenleri gözüme girse yine kurtaracağım. Ben senin için doğdum, senin için yaşıyorum, senin için ölürüm. Ey Türkistan'ın mukaddes ocağı! Ölüm senin ölümünü isteyenlere, nefret seni gömmeye gelenlere.”³⁸

Bu samimi haykırışlarında Fıtrat yalnız değildir. Cedit edebiyatna roman sahasında damgasını vuran Abdullah Kadiri de şöyle seslenir: “Birliğin, beraberliğin ne demek olduğunu bilmeyen, sadece kendi menfaatlerini, ele geçirecekleri koltukları ve dünyalığı düşünen, birkaç soysuz, Türkistan'da devamlı cirit atıyorsa, bizim insanlığımız nerede kaldı? Biz bu şekilde, devamlı birbirimizin kuyusunu kazmakla meşgul olursak, birileri sömürgeci ayaklarını Türkistan'a basarlar ve biz de gelecek nesillerimizi onların boyunduruğuna terk etmiş oluruz. Kendi evlatlarını kendi elleriyle kâfirin eline teslim eden,

36 Şark Yulduzu, Fıtrat, “Türkistanda Ruslar”, 1992, 4. san, s.184

37 Şark Yulduzu, Fıtrat, 1991, 6.san, s.173

38 Şark Yulduzu, Fıtrat, “Yurt Kaygusu”, 1992, 10. san, s.170

onları esarete sürükleyen biz atalarına elbette Allah lanet eder oğlum. Babalarının mukaddes ruhlarının yattığı Türkistan'ı domuz ahırına çevirmek isteyen biz alçaklar elbette yaradanın kahrını hak etmiş oluruz. Timur Koragani gibi dâhileri, Mirza Babur gibi fatihleri, Farabi, Uluğbek ve İbn-i Sina gibi âlimleri yetiştiren bu ülkeyi helak olmaya sürükleyenler şüphesiz Tanrının gazabına çarpılmayı hak etmiştir balam.”³⁹

Fıtrat ve Abdullah Kadirî'yle aynı duygu ve düşünceleri paylaşan şair Çolpan da: “Niçin gür sesin git demiyor onlara?/Niçin senin hür gönlün, hürriyet vermiyor kullara?” diyerek haykırır.

“Ey Türkistan'ın mukaddes ocağı! Ben senin için doğdum, senin için yaşıyorum, senin için ölürüm.” diyen Fıtrat, sanat ve dava arkadaşları olan Abdullah Kadirî, Çolpan ve Elbek'le beraber 5 Ekim 1938'de Sovyet zulmüyle öldürülür. Yaşlık dergisi 1991 yılının 10. sayısında vatan yolunda, istiklal uğrunda katledilen bu istiklal fedailerinin 53. ölüm yıldönümü münasebetiyle 5 ekimin “Milli Matem Günü” olarak kabul edilmesini teklif eder.⁴⁰

Meydanlar her zaman yiğit, vatan da her zaman şehit bekler. Hepsini de genç denecek yaşta katledilen Abdurrauf Fıtrat, Abdullah Kadirî, Çolpan ve Elbekler açılmamış bir gül goncası iken dallarından koparılırlar. Vatan yolunda, istiklal uğrunda. Ve onlar artık “İstiklal Fedailerî” olarak yâd edilirler. Altın vadiler diyarı olan bu topraklarda kanayan renkleriyle açan güllere dikkat etseniz onlarda şehitlikten nişaneler göreceksiniz.

Türkistan'ın tabii ve aksiyoner lideri Abdurrauf Fıtrat'ın Türkistan'ın siyasî ve edebî hayatına getirdiği yenilikler, günümüz müstakil Özbekistan'ında kendisini hissettirmekte ve net bir şekilde kendisini göstermektedir.

39 Abdullah Kadirî, Ötken Künler, Art Yayınları, İstanbul, 1993, Arka kapak 40 Yaşlık Jurnalı, “Milli Matem Küni”, 1991, 10. san, s.33-35

Batu

Cedit edebiyatı tesirinde yetişen birçok Özbek yazarı ve şairi gibi, eski dönemi kapayıp yeni dönemi kabullenmiş olarak yaşamaya çalışan veya öyle gözüken Batu, bütün gayretlerine rağmen bunu başaramaz. Lenin'in en büyük halefi olan Stalin'in Sovyetlerde meydana getirdiği terör ortamı, komsomol şairi olarak tanınan Batu'yu da mahkûm eder.

Batu, çağdaş Özbek şiirinin en büyük şairi olan Çolpan'ın övgüleriyle edebiyat dünyasına girer. Yirmi beş gibi, çok genç denebilecek bir yaşta Rus ansiklopedileri onun için: "Günümüz Özbek şairlerinin en büyüğü ve meşhuru." der.⁴¹ 1920'li yılların birçok şairi gibi, o da şiirlerini ceditizm tesirinde yazar. "*Vakitsiz solmazsam, kâbeme bir gün elbette varırım*"⁴² diyen şair; dönemin diğer şair ve yazarları gibi Stalinizm teröründen kendini kurtaramaz.

Batu (Mahmud Hadiyev), 16 Mayıs 1904'te Taşkent'te dünyaya gelir.⁴³ İlk tahsilini eski usuldeki mekteplerde yapan Batu, sonraki okul hayatını Rus mekteplerinde tamamlar. Burada Rus edebiyatıyla yakından tanışır. Bu Rus mektepleri,

41 Batu, Yaz Küni, Gafur Gulam Namıdaki Edebiyat ve Sanat Naşriyatı, Taşkent, 1980, s.3

42 Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı, Salahiddin Mamacanov, "Nur Bilen Dünyanı Bezemek İster", 24 iyun 1994, s.2

43 S. Mirvaliyev, Özbek Edipleri, Özbekistan Respublikası Fanlar Akademiyası, Fan Naşriyatı, Taşkent, 1993, s.44

çar hükümeti tarafından Rusya'dan sürgün edilen komünist anlayıştaki öğretmenlerle doludur.⁴⁴ Bu, umum Türkistan'da Komünizmin yerleşmesinde önemli rol oynar. Batu'nun Rus kültürü ve Komünizmle ilk teması bu okullarda olur. Liseyi bitirdikten sonra öğretmenlik için sekiz aylık pedagoji kurslarına gider. 1919'da komsomola girer.⁴⁵

Batu, 1918 yılından itibaren Taşkent ve Kokand'da çıkmakta olan gazete ve dergilerde şiirleriyle tanınmaya başlar. Bu ilk şiirlerinde; Özbek-Sovyet ansiklopedisinin yazdığına göre, yabancı mefkûre tesirinde kalarak ümitsizlik ve hayattan bıkkınlık ifadelerini taşıyan melankolik şiirler yazmıştır.⁴⁶

Yabancı mefkûre tesirinde dediği; Abdurrauf Fıtrat'ın önderliğindeki "Çıgatay Gurungı" topluluğunun tesirleridir. Yani Batu'nun şiirleri, özbeöz yerli düşüncedir. Ama Komünizmin en çok korktuğu ve yok edilmesi gerekli olan; yerli kültürün yeniden canlanması, boy atması, dirilmeye başlamasıdır. Çıgatay Gurungı böyle bir dirilmenin adıdır. Yerli kültürün bu yeni atılımı, yeni bir hayat fışkırışı olarak Komünizme karşı en etkili panzehirdir. Bu yüzden komünistler, en çok, kültürün dirilişine kendini adanmış olanlara düşmandır. Onların seslerinin duyulmaması için yapmayacakları bir şey, başvurmayacakları vasıta yoktur. Onlarla yeni nesiller arasına girmek için ellerinden geleni artlarına koymazlar. Fıtrat, Çolpan, Osman Nasır ve diğer şair ve yazarlara yapılan hücumlar hep bu doğrultudadır. Onları korkunç bir propaganda terörüyle, yıkmaya çalışırlar.⁴⁷

Batu'nun toplu haldeki ilk şiirleri; "Özbek Yaş Şairleri" (Özbek Genç Şairleri) adlı antolojide 1922'de yayınlanır. Bu an-

44 Batu, Yaz Küni, age., s.3

45 Şark Yulduzi, Bahram İbrahim, "Batu", 1964, sayı 5-6, s.158

46 Özbek Sovyet Ansiklopediyası, 2. Tam, Taşkent, 1979, s. 391

47 Sezayi Karakoç, Sütün, Diriliş Yayınları, İstanbul, 1989, s.87

tolojide genellikle Çıgatay Gurungı topluluğundaki şairlerin şüirleri vardır. Böylece Batu'nun göbek bağı tespit edilmiş olur.

On beş yaşında komsomola giren Batu, on altı yaşında da Buhara parti komitesine vazifeli olarak gönderilir. Burada çıkan Vilayet gazetesinde yazar olarak çalışır.⁴⁸ 1921'de İse "Fergana" gazetesinin kurucu üyesi olarak Kokand'a gider.

Batu

Batu, aynı yıl, 1927'ye kadar sürecek olan üniversite öğrenimi için Moskova'ya gider. Pakrovski Enstitüsü'nden sonra Moskova Devlet Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde okur. 1922-1923 yıllarında Moskova'da okurken Nazir Turakulov ve Abdullah Rahimbayevler ile aynı evde kalır. Bu her iki şahıs da partiye üyedir⁴⁹ ve Batu da onların ısrarlarıyla 1924'te komünist partiye girer.

Batu Moskova döneminde hiç ikiliğe düşmeden Komünizmi var gücüyle destekler. Bu dönem şüirleri Komünizmi destanlaştırmaktadır.⁵⁰ 1924'te Lenin'in ölümü üzerine bir mersiye yazar.⁵¹ Burada: "Ulu dâhi aramızdan ayrılmış olsa da, o büyük işleriyle dünyada ebedi yaşamaya devam edecektir." türünden ifadeler yer alır. Yine "Cennet" adlı şüirinde komünizm cennetini anlatırken: "Dünya dönecek cennete insanla inandım." ifadelerini Tevfik Fikret'ten iktibas eder.⁵²

48 Kışlak Hakikatı, Haydarali Uzakov, "Batu", 14 yanver 1994, s.6

49 Fidailer, Laziz Azizzade, "Batu", Özbek SSR Fan Neşriyatı, Taşkent, 1990, s.23-29

50 Gülistan Jurnalı, Ahmed Aliyev, "Batu", 1991, sayı 7, s.12

51 Batu, Yaz Küni, age., s.55

52 Batu, Yaz Küni, age., s.52

Yola beraber başladığı Çıgatay Gurungı yazarlarıyla Moskova döneminde yolları ayrılmıştır Batu'nun. Çolpan'ın; "Mening Keçem" adlı şiirine karşı; "Menin Kündüzim" şiirini yazar.

Moskova'da Mayakovski ve Sergey Yessenin'le de tanışır. Burada açılan Özbek Bilim Yurdu ve Özbek Drama Sütüdyosu'nda konferanslar verir. Özbekistan'dan gelen öğrencilere siyasi rehberlik eder. Meşhur şair ve romancı Aybek bunlardan-
dır. Hatta Aybek'in Moskova'da okumasında Batu'nun birinci dereceden rolü olmuştur.

Şair 1929'da Taşkent'e döner. Geri döndüğünde Komünizm adına yetişmiş eleman olarak birçok vazifelerle tanzif edilir. Eskilerle ne kadar bağlantısı olsa da sistemin yetiştirdiği bir elemandır. Semerkant Parti Komitesi Reklam Şefliği, Halk Maarif Muavinliği, Kadın Hürriyeti Komisyon Sekreterliği, Ateizm Cemiyeti sekreterliği, "Yengi Yol", "Maarif ve Okutuvçu" dergilerinin yazı işleri azası, latin alfabesi kabul komitesinin organı "Alanga" dergisinde çalışır. Partinin direktifleriyle Ateizm ve daha birçok konularda makaleler hazırlar. Sovyetler döneminde "Basmacılar" diye adlandırılan, şimdilerde "Milli istiklalciler" diye övülen çeteleri kötülemek için basılmayan "Yol" adlı bir roman da yazar. Komünizm davasına bu kadar aktif olarak hizmet etmesine rağmen Batu mahkûm edilir. Bu mahkûmiyeti açıklayabilmek oldukça zordur. Bunun açıklamasını Moskova atmosferini en mahrem noktalarına kadar bilen Cengiz Aytmatov şöyle yapar: "Dava, yeni ideolojik düşmanları ortaya çıkarmaktı. Bu düşmanlar olmasa sosyalizm de düşünülemezdi çünkü onlar olmayınca sosyalizm de dağılır, çöker, kitlelerin bilincinde kuruyup giderdi. İşte bunun için her zaman savaş verilecek, maskesi düşürülecek, yok edilecek birileri olmalıydı.⁵³ O birilerinin dava adına yapmış oldukları

53 Cengiz Aytmatov, Cengiz Han'a Küsen Bulut, Örügen Neşriyatı, İstanbul, 1991, s.23

hizmetler hangi seviyede olursa olsun tedirginlik havası ve kaos atmosferi Sovyetler dağılana kadar estirilmiştir.

1930'lu yıllarda eğitimde “kasımovculuk”un ortaya çıkarılması için yapılan tetkiklerde “Batu: remzi teşkilat” diye bir ibare bulunur. Ve bunun üzerine Batu tutuklanır. Maarif teşkilatında milletçi kadroları hazırlamayı maksat edindiği ileri sürülerek, Sovyetlerin her döneminde tutuklanmanın geçer akçesi olmuş “milletçilik” ve “aksiinkılapçılık” yaftasıyla damgalanır.”⁵⁴

Bundan sonraki iş, Batu'nun yazmış olduğu eserlerin ve yapmış olduğu işlerin didik didik edilip hapsedilmesinin haklılık delilleri dergi ve gazetelerde teşhir edilmesidir.

Hamid Alimcan, Mırtemir'le 1933'te yazdıkları bir makalede; “Batu'nun başkanlık ettiği tek edebî dergi olan “Alanga”nın “Milli İstiklalciler'in resmi yayın organı olmasına az kaldı.” diyerek yakıtır. Milli istiklalciler dediği Çıgatay Gurungı'nın devamı niteliğinde olan Kızıl Kalem Cemiyeti yazarlarıdır. Bunlar arasında Batu da vardır. Hamid Alimcan; “Alanga dergisinde her zaman Türkiye'nin burjuva şairlerinden Orhan Seyfi ve Faruk Nafiz gibi şairlerin şiirleri yayınlanmakta, gençler bunların etkisinde kalmaktadır.” demektedir.⁵⁵

Edebiyata Çolpan'ın övgüleri, ceddizm ve Çıgatay Gurungı tesirinde giren Batu'nun ilk eserlerinde tabii olarak bu akımların sembolleri ve idealleri mevcuttu. Moskova döneminde kendisinin eskiye ve eski düşüncelerinin üzerine bir çizgi çektiğini söyleyen Batu, 1929 yılında Aybek'in “Köngül Nayları” eserine yazmış olduğu giriş yazısında şöyle demektir: “Her bir şairin, her bir edibin, az çok, kendisine ait özellikleri vardır. Bu özellikleri anlamak ve anlatmak için bir iki şiire

54 Fan ve Turmuş, Lyutsiya Basırova, “Uzılğan Tarlar”, 1993, sayı 2, s.14-15

55 Hamid Alimcan,3. Tam, Taşkent, 1960, s.166-171

bir iki edebî parçaya bakıp kesin konuşmak, hüküm vermek doğru değildir. Edip hakkında hüküm verebilmek için onun gelişme devirlerini, ruhunu, iyi tanınmalıyız. Bunun için, her bir şaire, her bir edibe not verirken geniş ve derin tahlil etmek, verilen notun doğru ve isabetli olmasını sağlar.”⁵⁶ Fakat Batu'nun bu uyarılarını hiç kimse dinlemez. Onun 1925'te yayımladığı “Ümit Uçkunları” adlı şiir kitabı ve yıllar önce dergilerde çıkan şiirleri yeni çıkmış şeylermiş gibi: “İşte milletçilik şiirleri” diye piyasaya sürülür.

“Yaralangan Kuş” bunlardan birisidir: “Durmuş, semasında kanat çırpıp/Hür havalara uçup uçup/Özünü unutan kuş/Yere in/Dedi: Zehirli bir ses.”

Tabiki şiirde yer alan “Zehirli bir ses” ifadesi, en uygun bir şekilde yorumlanarak Batu'nun milletçiliğini ve “aksi inkılâpçılığını” tasdik makamında olmak üzere izah edilir.⁵⁷

Batu 31 Mart 1933'te ölüm cezasına çarptırılır. Bu ceza değiştirilerek ahlâk düzeltme ve mihnet kamplarında on yıl çalışmaya çevrilir. 1937 yılına gelindiğinde Batu, yöneticiler Feyzullah Hocayev, Akmal İkrarov ve daha pek çok siyasî suçlularla birlikte mahkemeye çıkartılır. 9 Mayıs 1938'de Sovyetlerin yüksek mahkemesi ve askerî mahkemenin kararıyla ölüm cezaları infaz edilir.⁵⁸

Hadise onların ölümleri ile kapatılmaz. Akrabaları, aileleri ve çocukları zulmün pençesinden yakalarını bir türlü kurtaramaz. Türkmenistan'da doğup büyüyen ve Moskova'ya okumaya gittiğinde Batu'yla tanışıp evlenen Valentina Petrovna Vasileva, Rus olmasına rağmen, on yıldan fazla hapisane ve kamplarda azap görür. Oğlu Erkli ve kızı Naime “Halk düş-

56 Batu, Yaz Küni, age., s.4

57 Miyan Buzruk Salihov, Özbek Edebiyatında Milletçilik Görünüşleri, Özbekistan SSC Devlet Naşriyatı, Taşkent, 1939, s.82-83, Latin harfleriyle

58 Fan ve Turmuş, agm., s.14-16

manı”nın çocukları diye, hiçbir okulda okuyamazlar. Feyzullah Hocayev’in kızı da aynı akıbetlere uğrar, hatta daha sonra on beş yıl hapse mahkûm edilir. Yıllar sonra Sibiryaya kamplarından geri dönen Erkli annesini tanıyamaz. O genç kadının yerine yaşlı bir anne gelir. Valentina çökmüştür.

“Dönemin tiyatrolarında halk düşmanlarıyla ilgili tiyatrolar oynatılır. Onların birindeki sahne şöyledir: Batu eğitim işleri boyunca resmî dairesinde oturmaktadır. Odasına yazar dostları geldiğinde Alişir Nevai portresi arkasında asılı durmakta, parti yöneticileri geldiğinde ise portrenin arkasını çevirerek Vlademir Lenin’in resminin çıkmasını sağlamaktadır.”⁵⁹ Sovyetler sadece ideolojisi adına sanata değer verir. Sanatın sistemin sesi olmayı reddettiği durumlarda, dayatmalar, sürgünler, zulümler ve takipler kaçınılmazdır. Tank Buğra’nın dediği gibi: “Komünist iktidarın meydana getirdiği en önemli endüstri “angaje edebiyat” olmuştur.”⁶⁰

Kominist sistem yüzünden geride milyonlarca, acı çekmiş ve bir hiç uğruna aileleriyle sürgünlerde kaybolmuş, isimleri ve eserleriyle bilinen, fakat mezarları meçhul, nice Türkistan evladı kurban olmuştur. Batu da mezarı meçhul, mazlum bir Türkistan aydını olarak bunlardan birisidir.

---

59 Fan ve Turmuş, agm., s.14-16

60 Tarık Buğra, Düşman Kazanma Sanatı, Ötügen Neşriyatı, İstanbul, 1979, s.224

Osman Nasır

Osman Nasır

Şiirleriyle edebiyat dünyasına girmeye başladığında çok genç olan Osman Nasır, çok kısa bir zaman sonra kendisini “Özbekistan’ın Puşkin’i” olarak kabul ettirir. “İlhamın vakti yok. Sel gibi gelir.”⁶¹ diyen şair, kabaran, köpüren ve kaynayan yüreğinin ilhamlarını Sibiryaya soğuklarında dahi bastırılmaz. Hassas şair kalbi, yapılan hoyratça muameleler karşısında dayanamayıp; “Ölüm güzel, insan böyle hakir olursa.” diyecektir. Sibiryaya kamplarında çekmediği eza, görmediği cefa kalmayan Osman Nasır’a, kader arkadaşlarının: “Aydın on beşi karanlıksa, on beşi de aydınlıktır. Dişinizi sıkıp sabredin. İnşallah ya bugün ya yarın hürriyet bizimdir.”⁶² diye teskin etmeye çalışsalar da Osman Nasır, beş yıllık sürgün hayatından sonra, kanayan yüreğini taş gibi soğuk ve sert Sibiryaya toprağına teslim eder.

Osman Nasır, 13 Kasım 1912’de Namangan’da dünyaya gelir.⁶³ Kısa bir süre sonra babası vefat eder. Annesi Halambibi, Osman dört yaşındayken Kokandlı Nasır Hacı Mamasıdık ile evlenir.

61 Osman Nasır, Yürek, Gafur Gulam Namıdaki Edebiyat ve Sanat Naşriyatı, Taşkent, 1984, s.78

62 Naim Kerimov, Osman Nasırın Songgı Künleri, Şark Naşriyat-Matbaa Kontsernining Baş Tahriyatı, Taşkent, 1994, s.3

63 Özbek Sovyet Edebiyatı Tarihi, Özbekistan SSR Fen Naşriyatı, Taşkent, 1971, s.504

Osman Nasır, çocukluğunda çok yaramaz, kitaba ve okumaya karşı da fevkalade iştiyaklıdır. Altı yaşında okumaya başlar. On yaşına geldiğinde üvey babasına göre okumadığı kitap kalmamıştır. Onun kitaba bu derece ilgisini gören amcası; “Oğlunuzun büyük adam olacağı belli, onu okutalım.” diyerek Osman’ı Kokand’daki “Darü’l-şafaka” mektebine göndertir. 1924 yılında ilkokulu bitiren Osman, Kokand’daki yatılı Rus mektebine başlar. 1920-1930 yılları, yatılı Rus mekteplerinin Türkistan’da kökleşme yıllarıdır. Özbek-Sovyet aydınlarının birçoğu da bu okullarda yetişecektir. Osman Nasır da tam bir komünist olarak yetişir. 1927’de komsomola girer. Okul yıllarında Hamza Hakimzade Niyazi ile de tanışır. Şair 1929 yılında liseyi bitirir. Liseyi bitiren bütün öğrencilerle Leningrat’a kursa gider. Geri döndüğünde, Rusların açtığı kısa dönem pedagoji kurslarında okuyup öğretmen olur. 1930’da Moskova’ya üniversite için gider. Fakat hastalığı sebebiyle geri döner ve 1932 yılında Semerkant Üniversitesi’nde okumaya başlar.⁶⁴

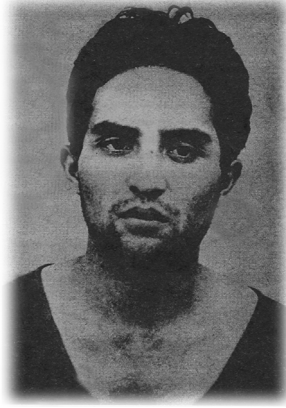
Şair, öğrencilik yıllarında fevkalade güzel, ihtiraslı ve ilham yüklü şiirler yazar. Şiirlerinin güzelliği, güncelliği ve isyankârlık ruhuyla birlikte, sade ve akıcı olması, okuyucu üzerinde derin tesirler bırakır.⁶⁵ O tam bir “Gönül” şairidir.⁶⁶ Yüreğinden kaynayıp gelen duygularını şekillendirmesini iyi bilir. Böylece o, çağdaş Özbek şiirine yeni bir yorum getirir. Yazarlar toplantısında devlet adamı Ekmel İkrarov onun şiirlerinden bölümler okuyarak: “Osman Nasır, Özbek edebiyatının

64 Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı, Mukarrama Muradova, “Men Darvin Kiçik Parçası”, 16 Senteyabr 1988, s.3

65 S. Mirvaliyev, Özbek Edebiyatı, Özbekistan Respublikası Fanlar Akademiyası Fan Naşriyatı, Taşkent, 1993, s.81

66 Osman Nasır, Unutmas Meni Bağım, Gafue Gulam Namıdaki Edebiyat ve Sanat Naşriyatı, Taşkent, 1988, s.292

parlak yıldızı, Özbek halkının Puşkin'i." demekten kendini alamaz. Moskova gazeteleri, "Şarkta Puşkin peyda oldu." diye yazar.⁶⁷ Osman Nasır, 1934'te Taşkent'teki Yazarlar Birliği Toplantısı'na katılır. Şair bu yıllarda Semerkant Üniversitesi'nde okumaktadır. Yapmış olduğu konuşmaların birinde, fikrî hata yaptığından dolayı üniversitedeki hocalarıyla anlaşamayıp okulu bırakarak

Osman Nasır
sorgulamalardan sonra

Taşkent'e gelir. "Yaş Leninci" gazetesinde yazı işleri müdürü olarak çalışmaya başlar. Dönemin edebiyatçıları yazılarını bu gazetede yayınlarlar. Kadiri'den Çolpan'a Fitrat'tan Aynî'ye, Şehzade'den Uygün'e kadar bütün meşhurlar bu gazetededir. Şair hepsiyle de çok yakından dost olur.

1937'ye gelindiğinde Çolpan'da olduğu gibi şiirlerine bedbinlik damgası vurulur ve bu bir günahdır. Komünizm cennetinde bedbin birisinin yaşaması imkânsız ve cezası da acıdır. Bu günahı ancak Sibiryâ cehennemi temizler.

Olayın acı tarafı, bedbinlik damgasını en yakın arkadaşları asmıştır boynuna, Osman'ın hayatını o sözde dost ve sözde arkadaş olanlar berbat eder. Yirmi beş yaşında hayatı karartılır. Onun ihtiraslı sesini silmek isteyenler bunu başarırlar.⁶⁸ Bununla birlikte Abdullah Avlani'nin şiirlerini okuması, "Halk Düşmanı" olmasına yetip artmaktadır. "Staline hakaret" isnadı da yapılır.

⁶⁷ Osman Nasır, Yürek, age., s.10

⁶⁸ Taşkent Akşamı, Nadire Reşidova, "Yürek Sensin Benim Sazım", 19 senteyabr 1988, s.3

Puşkın'i anma haftası günlerinde Osman Nasır'ın yakın arkadaşı Uygun, "Kızıl Özbekistan" gazetesinde bir makale neşreder. Burada Osman Nasır'ın "Mihrim" adlı şiir kitabındaki, "Yadımdadır Uzak Şimal", "Balıkçı", "Yürgenmisiz Birge Ay Bilen", "Dengiz Ayna Kebi Yaltırar", "Dengizge" adlı şiirlerinin pesimist (karamsar) duygular taşıdığını yazar. Karamsar addedilen mısralardan bazıları şunlardır: "Ak kuş hüznüyle ahlar çeker/Hazin şarkısı gönlü yakar." (Mihrim s.101) "Saçımı öper buz gibi çılgın rüzgâr/Ben ona derdimi nasıl söylerim." (Mihrim s.102) Uygun'a göre bunlar bedbin mülahazalardır. Böyle bir keyfiyetin Sovyet şairinde asla bulunmaması gerekmektedir. Osman'daki bu bedbinlik, bu düşkünlük ruhunun sert bir şekilde tenkit edilmesi gerekir. Çünkü o, yeni yetişen şairler tarafından çok okunmakta ve onlara kötü örnek olmaktadır. Oadaki bu hastalık gençlere de sirayet edebilir.

Osman örneği edebiyat alanında sınıf mücadelesinin hâlâ bitmediğini, devam ettiğini ve güçlenip tekrar yükselmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Bu gerçekler herkesi sınıf anlayışını ortadan kaldırmak için uyanık olmaya ve bolşevik duyarlılığa çağırmaktadır. Uygun, Osman'ın "hafif pesimist"-liğinden söz ettikten sonra, onun başarılarından ve istidadından da bahsederek şairlik gücüne dikkat çeker.⁶⁹

Bu yoktan bahaneler bile 14 Temmuz 1937'de şairin tutuklanmasına yeter. Aynı gün evindeki kitapları, defterleri ve gün yüzü görmeyecek eserleri de toplanıp götürülür. Evindeki edebiyat sohbetlerine katılan arkadaşları da sorguya çekilir. Uygün'le başlayan tenkit sendromu, ondan daha Sovyetperver tenkitçilerle devam eder. Hatta Uygün'ün makalesi bile hafif bulunur. Osman Nasır için Sibiryaya yolları açılmıştır artık.

69 Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı, Mukarrama Muradova, agm., s.3

Taşkent'teki ilk sorgulamalardan sonra hiç yapılmamış sorgulama metinlerine cebri imzalar atılır. Bunların ilkinde Osman Nasır: “Şunu itiraf edeyim ki, ben son günlere kadar milletçi ve Sovyetlere karşı keyfiyette bir kişiydim. Genellikle toplantılarda arkadaşlarıma bu doğrultuda konuşurdum. Kesin bilmiyorum, fakat Sovyetlere karşı yaptığım konuşmalarımda, halklar dâhisinin şanına da kötü sözler söylemiş olabilirim. Kesin bilmiyorum dememin sebebi ise, toplantılarda “inkılâba karşı fikirler” söylediğimde, genellikle, sarhoş halde olurum. Ben Özbek yöneticileri ile birlikte olduğumu anladım ve Özbekistan-Sovyet yazarlar birliğine hatalarımı açık olarak ifade ettim.”⁷⁰

Şair bu muhakeme neticesinde hapis cezasına çarptırılır. Daha sonra dört ay sorgusuz eziyet edilir. Bunun üzerine hapis hane müdüriyetine bir dilekçeyle başvurup açlık orucuna başlar. Osman Nasır yapılan sorgulamalarda isnad edilen ithamları kesinlikle reddeder. Fakat eski arkadaşlarının gazetelerdeki iftiraları ve suçlamaları devam etmektedir. Osman Nasır içinde bulunduğu ateş çemberini aşmak için aklına gelen her yolu dener. Birçok defa da Stalin'e dilekçeler yazar. Hatta bunlardan birisi şiir şeklindedir, öz derdini “halklar yolbaşçısı”na iletme ümidiyle Arap harfleriyle yazdığı dilekçenin yanına Rusça şunları yazar: “Büyük Stalin, sana mektup yazmama engel oluyorlar. Ben suçlu değilim. Onlar beni yok yere öldürmek istiyorlar. Kadirdan dâhi, affet beni. Onlar beni, sana küfretmeye mecbur ettiler. Bin defa affet. Elveda... Elveda vatan... Elveda kadirdanlarım...”⁷¹

Daha sonra hemşehrisi M. Osmanov da hapse alınır. Osman Nasır'la önceden beri yıldızları barışmamış bu kişi, elin-

70 Yaş Leninci, Naim Kerimov, “Osman Nasırın Songı Künleri”, 16 noyabr, 1990, s.4

71 Yaş Leninci, agm., 17 noyabr 1990, s.3

den geleni ardına koymaz. Onun Fıtrat ve Çolpan'dan etkilenerek milletçilik davası gütmekte olduğunu söyler. 5 ekimde Taşkent'te yapılan muhakemede alınan karara göre Osman Nasır on yıl hapse mahkûm edilir ve beş yıl da siyasî haklardan mahrum bırakılır. Bu mahkemenin aldığı kararlar şöyledir:

1- O, 1935 yılından itibaren gizli, aksi inkılabî, Troçkici-milletçi teşkilata üye olup, bu teşkilatın isteğiyle kendi eserlerinde aksi inkılabî milletçilik mevzularını işlemiştir.

2- O, Rusları Özbek toprağından kovup çıkarma fikrinde-dir. Özbekistan'ın Sovyet ittifakından ayrılmasına büyük ümitler bağlamıştır.

3- O, genç yazar ve artistlere aksi inkılabî milletçilik ruhunu kabul ettirmeye çalışmaktadır.

4- Büyük Rus yazarı Puşkin'in önemini azaltma gayretinde olup, eserlerinin tercümelerinde kasten yanlışlıklar yapmıştır. (Osman Nasır, Puşkin'in "Bahçesaray Fantanı" adlı eserini tercüme etmiştir.)

Mahkemede bu kararlar alınmasına rağmen Nasır, 21 aralıkta "Yegâne ümidim mahkeme" demektedir. Yazarın 21 aralıkta böyle demesi, 5 ekimde bir mahkemenin olmadığını göstermemektedir. Osman Nasır 14 Ocak 1939'a kadar Taşkent'tedir. Daha sonra bir hafta sürecek tren yolculuğıyla Zlatust Hapishanesi'ne gönderilir. Yazar burada kendi kendine satranç oynamakta ve hapishane idaresinden aldığı kâğıtlara şiirler yazmaktadır.⁷²

Osman Nasır 27 martta tekrar ölüm orucuna başlar ve hapishane idaresine yazdığı yazının sonuna da; "Ya hakikat ya ölüm." diye bir not ekler. 1939 yılı yazından sonra Zlatust Hapishanesi'nden alınıp ağır işlerde çalıştırılmak için başka bir bilinmezliğe gönderilir. 2 Temmuz'da Vladivostok'a gelir. Si-

72 Yaş Leninci, agm., 17 noyabr 1990, s.3

yaşî mahkûmların Magadan'a giderken uğradıkları bir yerdir burası. Osman Nasır on altı günlük bir yolculuktan sonra 21 Temmuz'da Magadan'a gelir.⁷³

Zorlu günlere yenileri eklenmiştir. Osman Nasır ağır hastadır. Bu vaziyette kampta çalıştırılmakta dağlarda ağaç kesmektedir. Hayattan iyice bıkan şair, birkaç kez intihara kalkışır. Bu olanlara beden sağlığı dayanmadığı gibi, ruh sağlığı da dayanamaz. Osman'ı hastaneye kaldırırlar. Magadan'dan yirmi beş kilometre uzaklıktaki bir hastanedir burası. Daha sonra Mariinsk'e gönderilir. Burada hayatını kaybeden şair hakkında hazırlanan rapora: "9 Mart 1944'te kalp yetmezliğinden vefat etti"⁷⁴ diye yazılır.

Yedi yıl boyunca oğlunun çektiklerinden habersiz olan annesinin: "Karalanan ak gülüm/Nerede olduğunu bileyim/Sen ölümünü düşünme/Senden önce ben öleyim"⁷⁵ feryatlarını kendisinden başka kimse duymaz. Devlet bir sobadır ve yakıtı da yalnız insandır. Yakılacak insan olmazsa soba söner. Sönen, yanmayan sobanın hiçbir yararı yoktur."⁷⁶

1937-1938 yıllarında binlerce, milyonlarca suçsuz ve günahsız insanın niçin ölüm kamplarına gönderilip nasıl öldürüldüklerinin en ibretli numunesidir Osman Nasır. Kabri bilinmeyen şaire, sevenleri, Kemerova'da bir makam kabir yapmışlardır ve "uzak şimal" bütün Türkistanlıların yâdında olup, *hüzünle ablar çeken ak kuş*'un şarkısı, yürekleri yakmaya devam etmektedir.

73 Yaş Leninci, agm.,17 noyabr 1990, s.3

74 Yaş Leninci, agm.,17 noyabr 1990, s.3

75 Saadet Jurnalı, 1990 avgust, s.19

76 Cengiz Aytmatov, Cengiz Han'a küsen Bulut, Ötügen Neşriyatı, İstanbul,1991, s.22

İkinci Bölüm
BOYUN EĞENLER

“Muhit güçlü idi, eğdim boynumu.”

Çolpan

Aybek

Aybek

Aybek, Özbek edebiyatında geçmiş ve gelecek arasındaki güçlü ve nadir köprülerden birisidir. O, gerek şiir ve gerekse de romanlarıyla totaliter rejimdeki devlet terörüne ve dostlarının iftiralara rağmen, 1920’li yıllardan 1960’lı yıllara sarsılmaz bir sanat köprüsü kurdu.

Şiirde Çolpan’ın lirizmini 1960 kuşağına taşıdı. Genç nesiller, onun poetik düşüncesinden hareketle lirik şiirin en güzel örneklerini verdiler. Abdullah Kadirî ile başlayan tarihî romancılık Aybek’in “Nevai” adlı eseriyle sağlamlaştı ve devam etti. Tarihî şahsiyetlerin karalanmasına âdetâ tepki olarak onların hayatları romanlaştırıldı.

Aybek (Musa Taşmuhammedoglu) 10 Ocak 1905’te eski Taşkent’te dünyaya gelir. İlk olarak, eski usuldeki mektebe gider. Komünist ihtilalden sonra 1918’de “Numune” adlı Sovyet mektebine başlar.⁷⁷ Aybek bu mektep değişikliğini 1967’de yazmış olduğu tercüme-i halinde Sovyetlerin tarih anlayışına uygun olarak, yani eski dönemi karalayıp, yeni dönemi alkışlayarak anlatır.⁷⁸ Bu durum, tercüme-i hallerini yazan bütün Sovyet yazarlarında böyledir. İlk dönem yazarlarında, yani ce-

77 Özbek Sovyet Ansiklopediyası, 8. tam, Özbekistan SSR Naşriyatı, Taşkent, 1979, s.170-171

78 Aybek, 1. Tam, Gafur Hulam Namıdaki Bedii Edebiyat Naşriyatı, Taşkent, 1968, s.6-7

didçilerde mahkeme savunmasını andırır. Daha sonrakilerde, eski terk edilmeye mahkûm, yeni ise gözleri kamaştıran ve dillerde şarkı olmaya layık bir “devr-i dil-ara”dır. Üç yıl bu Sovyet mektebinde okuyan Aybek kendi ifadesiyle Sovyet pedagojisinin güçlü tesirinde kalır. Nevaî, Fuzûlî ve Mukumî gibi şark klasik şairlerini okumuş olan Aybek, Rus mektebinde Puşkin, Lermantov, Gogol ve Tolstoyları okuyarak Rus klasikleriyle tanışır. Yine aynı tercüme-i halde; “Ben büyük Rus yazarlarından çok şey öğrendim. Puşkin ise bana her zaman sevimli ve cana can üstat olarak kaldı.”⁷⁹ demektedir.

1921’de Taşkent Nevai Yüksek Okulu’na girer. Ve 1925’te öğretmen olur. 1927-1930 yıllarında Aybek’i Leningrat Ziraat Fakültesi’nde görmekteyiz. Çünkü Aybek’in ifadesiyle; “O yıllarda gençleri ulu inkılâp beşiği olan Rusya kendisine çekmektedir.” Makam olarak yükselmenin de en garantili yoludur. Sovyet sisteminin koşulsuz-şartsız kabullendiği sonraki dönemlerde Özbek mekteplerine nazaran kaliteli ve disiplinli eğitim veren Rus mektepleri, oğlunun devlet yönetiminde yükselmesini isteyen birçok anne babanın tercih ettiği okullar haline gelir tabii olarak. Buna karşılık hiç bir Rus öğrencinin Özbek mektebine gittiği görülmez.

Aybek geri döndüğünde 1930’dan 1933 yılına kadar üniversitede siyasî iktisat dersleri verir. Propaganda ile yüklü hayatına rağmen onun 1931 yılına kadar sosyalizmi kabullendiği görülmez. İlk olarak 1922’de çıkardığı “Armuğan” adlı şiir kitabı ve yine 1926’da yayımladığı “Tuygular” adlı kitapları Çolpan’ın güçlü tesirinde olduğunu göstermektedir.

Aybek’in; Çolpan, Abdullah Kadirî ve Abdurrauf Fıtrat hakkındaki ilmî tetkikleri ve makaleleri dönemin birçok araştırmacı ve yazarından farklıdır. 1927 yılında Kızıl Özbekistan

79 Aybek, 1. Tam, age., s.8

Aybek 1960'lı yıllar

gazetesinde Alim Şerafeddinov, “Çolpan’ın devrin icaplarına cevap vermeyen; Marksizm ve Leninizm ideolojilerine uygun olmayan eserler kaleme aldığı” yönünde tenkidî bir makale yayımlar. Bunun üzerine Aybek, aynı gazetede Şerafeddinov’a; “Çolpan şairni kandey tekşiriş kerek?” (Çolpan’ı nasıl incelemek/anlamak gerek) adlı uzun bir cevap yazar. Aybek bu yazısında şöyle der: “Biz Çolpan’dan O’nun, zamanımız edebiyatının taleplerine hizmet etmediği için vazgeçebilecek miyiz?

Kanaatimce biz buna muktedir değiliz. Biz Rus biraderlerimize bakarsak onların Puşkin'i sevdiğini görürüz. Puşkin'in eserlerini her bir Rus Komünisti, komsomolu ve aydını okuyor. Onun Rus edebiyatında şerefli bir yeri vardır. Puşkin proleter şairi değildi. Aksine o, feodal ve aristokrat şairi idi. Onun da gayeleri zamanımız isteklerine uymuyor. Bu böyle olmasına rağmen hangi sebeptendir ki herkes onu seviyor? Çünkü Puşkin güzel eserler vücuda getirmiş. Biz de Çolpan'dan elimizi çekemeyiz, Çolpan bizim edebiyatımıza yeni bir ruh ve şekil getirdi. Genç nesil onun şiir sanatını, sade dilini, tatlı üslubunu ve tekniğini çok seviyor. Çolpan'ın ideolojisini değil, belki onun bulduğu şairce ifadeleri okuyor. Bu sebepten dolayıdır ki hiç kimse ondan vazgeçmeyecektir.”⁸⁰

Aybek, Fıtrat'ın “Edebiyat Kaideleri”⁸¹ adlı eseri hakkındaki makalesinde ve Abdullah Kadirî hakkındaki 65 sayfalık tetkiklerinde⁸² onları hissedilir derecede savunma pozisyonundadır. Çolpan, Abdurrauf Fıtrat ve Abdullah Kadirî 1920'li yılların ortalarından itibaren matbuatta tenkit edilmeye başlanır. Ve olay edebiyattan sürülmeleriyle neticelenir. Onlara matbuat ve neşriyat kapıları kapanır. Aynı zamanda onları takip edenler, bu cümleden Aybek'e hitaben; “Eserlerinizdeki mefkûreyi Leninci komsomola cevap verecek şekilde yazarsanız size kurtuluş, yok yazmazsanız darağacı.” diyerek baskı yaparlar.⁸³

Ortam gitgide kötüleşir. Devlet terörü, halkın sesi ve soluğu olan şair ve yazarları tamamıyla sindirir. Çolpan gibi güçlü şahıslar bile “kalemlerini kırıp” muhitin amansız gücüne

80 Kızıl Özbekistan, Aybek, “Çolpan: Şairni Kandey Tekşiriş Kerek”, 17 May 1927, sayı 109, s.2, Arap Harfleriyle

81 Kızıl Özbekistan, 8 dekabr 1926, Arap Harfleriyle

82 Aybek, 14. Tam, Özbekistan SSR “Fan” Naşriyatı, Taşkent, “979, s.113-179

83 Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı, Naim Karimov, “Özbekistanda Edebi Harakatlardan”, 20 yanvar 1995, s.5

boyun eğer.⁸⁴ Ve “Saman parça”, “Hazin” gibi teslimiyet ru-
hundaki şiirlerini yazmaya mecbur olur. Abdullah Kadirî hap-
se girip çıkar. 1930’lu yıllarda Batu hapse girer. 1938 yılına
gelindiğinde Abdullah Kadirî, Çolpan ve Abdurrauf Fitrat
kurşuna dizilir. Osman Nasır ve Batu gibi birçok tanınmış
yazar sürgün edilir (1929 yılında Hamza Hakimzade de öl-
dürülür.) Böyle bir terör havası içinde edebiyata giren Aybek,
Gafur Gulam, Hamit Alimcan, Abdullah Kahhar, Uygun,
Mirtemir ve Zülfiya gibi genç yazarlarla birlikte tedirginlik ve
ürkeklik içerisinde Sovyetlerin çizmiş olduğu yoldan yürümek
mecburiyetinde kalır.⁸⁵

Aybek’in fikirlerindeki değişiklikler baskıyla ve çok zor
olur. Onun Sovyet hâkimiyetine gösterdiği hayırhahlık tu-
tarlı değildir. Eserleri ikilemelerle doludur, ilk olarak “Kön-
gül Nayları” (1929) adlı eserinde Sovyetleri kabulleniş göze
çarpmaktadır. “Singlimge Hat”, “Özbekistan Üçün” şiirleri
bu türden şiirlerdir. Aybek 1931 yılına kadar geçmişe hep
özlemle bakar.⁸⁶

Bu özlemle 1928’den itibaren Nevaî hakkında malûmat-
lar toplamaya başlar ve 1944’te onu meşhur eden “Nevaî” adlı
tarihî romanını yazar.⁸⁷ Eser 1946’da Stalin mükâfatını alınca
Aybek şöhret kazanır. Abdullah Kadirî ve Çolpanların isimleri
telaffuz edilmezken; Aybek, “Kutlug Kan” ve “Nevaî” adlı ro-
manlarıyla bir nevi onların boşluğunu doldurmuş olur.⁸⁸

1920 ve 1930’lu yıllardaki çeşitli tartışmalardan sonra
1940’lı yıllara gelindiğinde Alishir Nevaî Özbek halkının ulu

84 Vatan, Rahman Kuçkar, “Tasvirge Yaşirilgan Ruh”, 1995, 2. san

85 Özbek Tili ve Edebiyatı, G. Abdurrahmanov-S Mamacanov, “Özbekistan” Taşkent, 1995, s.131

86 15. Yılısıda Özbek Sovyet Edebiyatı, Hamil Yakubov, “Özbek Sovyet Poezyası 15. yılda”, Nafis Edebiyat Davlat Naşriyatı, Taşkent 1939, s.51, Latin Alfabesiyle

87 Roman 1995’te Ötügen Yayınevi tarafından neşredilmiştir.

88 Zarife Saidnasirova, Aybegim Menim, “Şark” Naşriyatı Matbaa Kontserninging Baş Tahririyeti, Taşkent, 1994, s.205

şairi ve mütefekkeri olarak kabullenilip onunun 500. doğum yıldönümü münasebetiyle Sovyet devleti tarafından geniş çapta bir kutlama programı düzenlenir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması Stalin terörünün yumuşamasını sağlar. Sindirilmiş şair ve yazarlar bu dönemde hafiften bazı şeyler yazabilmişlerdir. Devlet kontrolü altında yazılması düşünülen eserlerden birisi de Nevaî hakkında bir romandır. Bunu ancak Abdullah Kadirî ve Çolpanlardan ders almış, nesirde Sadrettin Aynî ve Abdullah Kahharlar'la birlikte edebiyata girmiş olan, "Kutlug Kan" gibi sosyalistik realizmde başarılı bir eser yazmış olan Aybek yazabilir diye düşünülür ve Aybek de yazar. "Ötgen Künler", "Mehraptan Cayan", "Keçe ve Kunduz", "Sarap" romanları sosyalizm ideolojisine aykırı oldukları için okuyucular tarafından çok sevimlerine rağmen yayınlanmaları yasaklanır. Her şeye rağmen "Nevaî" romanı büyük boşluğu doldurmuştur.⁸⁹

Sovyetlerde çok meşhur olan edebî tenkit çevreleri romanı memnuniyetle karşılarlar, "Aybek'in bu romanı Özbek edebiyatında büyük bir vakiadır." Eserin ilk neşredildiği dönemde Kamil Yaşin'in bu sözleri edebiyat çevelerinin genel kanaatidir. Eser Sovyetlerin en önemli ödülü olan devlet ödülünü alır. Bu ödül, İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı kazanılan zaferde Orta Asya halklarının gösterdiği kahramanlıklar ve yardımlar için bir jesttir aynı zamanda. Fakat bu dönem uzun sürmeyecektir. Nitekim 1950'lerde baskı ve sürgün dönemi yeniden başlar.⁹⁰ Bir dönem göklere çıkarılan "Nevaî" romanı alabildiğine tenkit edilir. Sovyetlerde bir yazar, bir şair hedef gösterilmeyegörsün. En azından Sibiryayı boylayınca kadar, beraber oturup kalktıkları, yiyip içtikleri en yakın arkadaşları tarafından bile şamar oğlanı gibi tartaklanır.

89 Gülistan Jurnalı, Matyakup Kuşçanov, "Nevaî Romanı Tarihinden", 1995, 3. san, s.30

90 Gülistan Jurnalı, agm., s.31

Devrin Yazarlar Birliği Başkanı, Uygün'ün önderliğinde, Severdin, Aydın, Mirmuhsin, Vahid Zahidov ve Abdullah Kahhar'ın "Özbek edebiyatının celladı" dediği Mılçakov gibi yazarlar, Aybek'e hücum ederler.⁹¹ Uygün: "Aybek Özbekistan Yazarlar Birliği'nin işlerine yardım etmiyor. Hatta o birliğin reisiyken de çalışmamıştı." diyerek Aybek'i karalayan 22 sayfalık bir "töhmename" yazıp Şeverdin, Mılçakov, Mirmuhsin ve Aydın'a imzalattırır. Bu tenkitlerde Aybek milliyetçilikle suçlanmaktadır.⁹²

Bütün bu dalgalanmalara rağmen Aybek bir sorumluluk duygusuyla yazmaya devam eder. 1951'e geldiğinde ağır bir felç geçirir. Ama o, hanımının büyük ve fedakârane yardımlarıyla 1968'e kadar büyük yazarlara has bir sorumluluk duygusu içinde yazmaya devam eder. Aybek, 1920'lerdeki Çolpan'ın istenmeyen şiir lirizmini 1960'lara taşır. Özellikle Özbekistan Milli Marşı'nın şairi Abdullah Aripov, Erkin Vahidov ve Rauf Parfi'de bu lirizmin en güzel örneklerini görürüz. Aybek'le devam etmiş olan Özbek tarihî romancılığı 1960'lı yılların romancıları Askat Muhtar, Pirimkul Kadirov, Adil Yakubov ve Mirmuhsin'le yerleşir ve kökleşir.

1937'deki ve 1950'den sonraki, yıldırma ve yok etme propagandalarında yazarlar birliği başkanlığına kadar olan bütün vazifelerinden alaşağı edilen Aybek, 1951'de tedavi için gittiği Moskova'daki yakın arkadaşlarının ve hanımının "Burada kal" ısrarlarına rağmen: "Taşkent bize darılmaz mı ki?" diyerek, büyük bir vatanseverlik duygusu içinde halkının ve çok sevdiği Taşkent'in bağrına döner. Milletinin yaşaması için edebiyatın yaşaması gerektiğine inanan yazar, daha birçok güzel örnekler verir.

91 Zarife Saidnasirova, age., s.205

92 Zarife Saidnasirova, age., s.212

Abdulla Kahhar

“Mubit güçlü idi, eğdim boynumu.”

Çolpan

Demircinin altın oğlu

Sovyet dönemi Özbek edebiyatında Abdulla Kahhar, bir ürperti ve bir cesaret örneğidir. O; dönemi içinde ele alındığında, söylenmeyecek sözleri söylemiş ve yapılması mümkün olmayan çıkışları yaparak edebiyat dünyasında ve halkın nazarında haklı bir yer kazanmıştır. “Sinçelek” ve “Ötmüşten Ertekler” adlı hikâye kitaplarıyla Özbek hikâyeciliğinde Çehov tarzının en güzel örneklerini vermiştir. Günümüz Özbek hikâyeciliğinde Abdulla Kahhar önemli bir yere sahiptir. Dili iyi kullanmadaki mahareti ve üslubunun tatlılığı onu üstat konumuna oturtmuştur.

Fergana vadisini köy köy, kasaba kasaba dolaşan bir demircinin sekizinci oğlu olarak dünyaya gelir. (17 Eylül 1907) Abdulla Kahhar’ın çocukluk yılları da bu konargöçer hayat serüveni içinde geçer.

İlk olarak Akkorgan’daki Usul-i Cedid mektebinde okumaya başlar. Burada Nevaî, Fuzûlî, Hafız ve Bedil gibi klâsikleri okur. Aynı zamanda devrin ceditçi yazarları Avlanî, Tevella, Sufizade ve Mahmudhoca Behbudi’nin eserleriyle de tanışır.⁹³

93 Azad Şerafiddinov, A. Kahhar, Özb. LKSM Markazi Komiteti “Yaş Gvardiya” Naşriyatı, Taşkent, 1988, s. 15-16

Ama o esas şahsiyetini Kokand'daki İstikbal yatılı mektebinde okuduktan sonra kazanır. On dört yaşındayken komsomola girer. Ekim ihtilaliyle Taşkent ağırlığını bolşeviklerden yana koyunca Kokand'da muhtariyet ilan edilir. Ama bu uzun sürmez. Abdurauf Fitrat'ın ifadesiyle adaletli(!) bolşevikler bunu kabul etmez. Üç ay gibi kısa bir zamandan sonra Ermenistan'dan getirilen taşnak çetelerinin de yardımıyla Kokand Muhtariyeti'ne son verilir. Şehir yakılıp yıkılır. Meclis dağıtılır. On binin üzerinde insan katledilir. Bundan sonra Kokand'da bolşevikler hareketi daha da hızlanır; özellikle bu, kendisini eğitim alanında gösterecektir. İstikbal mektebinde Hamza Hakimzade ile tanışır. Onun teşvikleriyle okulda duvar gazetesi çıkarmaya başlar. Abdulla Kahhar'ın geçtiği bu yollardan daha sonra Osman Nasır da geçecektir.

Henüz 17-18 yaşlarındaiken Muştum ve Yengi Yol dergilerinde Abdulla Kahhar'ın hiciv şiirleri ve hikâyeleri yayımlanmaya başlar. Bunlar onun edebiyata olan ilgisini artırır. Belli bir müddet Taşkent'te Kızıl Özbekistan gazetesinde çalışır. Akşamları da üniversiteye devam eder. 1926'da Taşkent Orta Asya Devlet Üniversitesi'nin İşçiler Fakültesi'ni bitirir.

Çehov'un mübarek gözlükleri

Fakülte yıllarında en çok N.V. Gogol ve A. Çehov'u okur ve bu iki klâsik Rus yazarı Abdulla Kahhar'ın sanatında ve sanat dünyasında çok özel bir önem taşıyacaktır. "İlk üstadım" dediği Gogol ve "hikâyenin alfabetini öğrendiğim" dediği Çehov aslında sadece Abdulla Kahhar'ın değil bütün Özbek hikâye ve romancılarının hatta bütün Sovyet nesircilerinin ilk hocasıdır.

Fakat bu klâsik yazarların dünyasına girmeden önce ve özellikle Çehov'un o meşhur Abdulla Kahhar'ın ifadesiyle "mü-

barek gözlükleri”ni takmadan önce edebiyatı çok yalınkat ve sığ olarak birçok Sovyet yazarında olduğu gibi propaganda aracı zanneder.

Gerek 1932’de yayımlanan ilk hikâye kitabı “Kışlak Hüküm Atsı-da” ve gerekse 1933’te yayımlanan ikinci kitabı “Alam Yeşeredi” adlı hikâye kitapları bu tür hikâyeleri içerir. İkinci kitabındaki kitapla aynı adı taşıyan hikâye, bunun açık örneğidir.

Yaşlı bir kadın, bir delikanlı ve beş kızın konuşmalarından kurulu bu hikâye, eski peri masallarının Sovyetçesidir. Kızı istemeye gelen delikanlının önüne bir dizi şartlar konulur. Daha doğrusu sorular sorulur.

Biz niçin pamuk üretimine bu derece önem veriyoruz?
Sovyetler niçin milletler cemiyetine girmiyor?
Sosyalizm, dini bünyesine alabilir mi?
Tarımın gelişmesi için neler yapmak lazım?
Sınıfları ortadan kaldırmak niçin gerekli?

Bu sorulara okuduğu gazetelerden, dinlediği radyo ve konferanslardan cevap veren genç, bu beş engeli başarıyla geçerek evlenmeyi hak etmiş olur.⁹⁴

Daha sonraki yıllarda: “Edebiyat atomdan güçlü, lâkin onun gücünü odun yarmaya harcamamak lazım.” diyen Abdulla Kahhar Sovyetlerdeki bu çarpıklığı enteresan anekdotlarla anlatır: “Bir gün gazetede ilçe kalhozlarının, plânlarının kaçta kaçını gerçekleştirebildikleri konusunda raporlar yayımlanmıştı. Ben de bu kalhoz isimlerini “fütü-

Abdulla Kahhar

⁹⁴ Abdulla Kahhar, Asarlar 5. tam, Gafur Gulam Namıdaki Adabiyat ve Sanat Naşriyatı, Taşkent, 1989, s. 223-224

ristik” tarzda alt alta yazıp, noktalama işaretlerini de koyarak şöyle bir şiir yazdım.

“Okteyabr.../Sosyalizm,/Beş yıllık: Kızıl mihnet.../Teknoloji, sürat: Galebe/Yeni hayat.”

Bu “şiir parçası”nı şair dostlarımdan birisine gösterdim. Dostum şiiri okudu. Tekrar tekrar okudu. Nihayet “O kadar değil.” dedi. Fakat “Bu şiir değildir, olamaz.” diyemedi.⁹⁵

Çehov’un “mübarek gözlükleri”ni taktıktan sonra Abdulla Kahhar kendi sanatının gücünü odun yarmaya değil, klâsik yazarlar gibi okunabilir eserler yazmaya harcar. 1935’li yıllarda Çehov’un inkılâptan önce yayımlanmış 22 ciltlik külliyatını eline alan Abdulla Kahhar, Çehov’un “mübarek gözlükler”i yani bakış açısıyla, sanata bakmaya başlar. Elbetteki her Sovyet yazarı gibi tazyik altında olmasından dolayı kendi sanat görüşüne ters düşen, yaşamını sürdürebilmek için “söz rüşveti”ni verdiği eserler de kaleme alır. Almak zorundadır.

Ama Çehov tarzında yazmış olduğu hikâyeleri Abdulla Kahhar’ı Özbek edebiyatının Çehov’u yapmaya yetmiştir.

Seraplaşan ümitler

Hikâyedeki bu ustalığını romanda da gösteren Abdulla Kahhar yazmış olduğu “Serap” romanıyla bu türde de kendini kabul ettirmiştir. Ama ilk yayınlandığında bu roman da tenkitten nasibini alır. 1920 ve 1930’lu yıllardaki “milletçiler” denilen düşman güçlerin mahvedilişini, gaye ve arzularını gerçekleştiremeyip inkıraza uğradıklarını anlatır roman. Romanda milletçiler, halka, adalet ve gelişmeye karşı bir hareket olarak gösterilir. Gittikleri yol hiç şüphesiz hayal ve seraptır. Romanın iskeletini bu oluşturur.⁹⁶

⁹⁵ Abdulla Kahhar, Asarlar 5. tam, age. s. 224

⁹⁶ Özbek Adabiyatı 11. Sınıf Dars Kitabı, Abdulla Kahhar, “Okutucu” Taşkent, 1995, s. 119

Soldan sağa: Aybek, Abdulla Kahhar ve Gafur Gulam

Romanda milletçi rolündeki Saidi'yi karalamadığı ve nefretini daha dozajlı belirtmediği için, Abdulla Kahhar'a tenkitçiler tarafından hücum edilir ve bu daha sonra gelecek olan tenkitlerin de başlangıcı olur. H. Musayev'in başlattığı bu tenkitlere Gafur Gulam'ın tepkisi sert olur. "Romanı ben de okudum. Hem de zevkle. Küçük hataların olması mümkün ama halkın sevip okuduğu romana siyasî suç isnat ederek, okurun kafasını karıştırmak doğru değil. Böyle tenkitler edebiyata faydadan çok zarar getirir."⁹⁷ diye tenkitlere karşı çıkar.

Abdulla Kahhar'ın bu tenkitlere cevabı çok sert olur: "A. Kahhar kendi geçmişini yazmış. 'O öz geçmişine tükürmeliydi.' diyenler hata ediyor. Ben, bir demircinin oğluyum. Çocukluğum körük başında geçti. Ben komsomol terbiyesinde

97 Abdulla Kahhar Zamandaşları Hatırasında, Gafur Gulam Namındaki Adabiyat ve Sanat Naşriyatı, Taşkent, 1987, s. 83

yetiştim. Geçmişime asla, ama bu sözleri söyleyenlerin yüzlerine tükürebilirim.” Bu çıkışlar, yapılan tenkitleri bastırır ve “Serap” romanı aklanır.⁹⁸ Aradan uzun bir müddet geçmez ki edebî eserler için cumhuriyet genelinde yarışma açılır. Bu yarışmada Sadrettin Aynî'nin “Kullar” adlı eseri Abdulla Kahhar'ı oldukça rahatlatmıştır.

İkinci romanı olan “Kuşçınar”da köy hayatındaki sınıf kavgalarını iyi anlatmadığı için; gayesiz, zararlı eser olarak ilan edilir. Meşhur “Sinçelek” ve “Şahı Suzane” hikâyelerinde hatalar aranır. “Tabuttan Tavuş” adlı sahne eseri sahnelerden uzaklaştırılır. “Hüsünbuzar” adlı makalesi şiddetli tenkitlere uğrar ve bu makalesinden dolayı uzun müddet baskı altında yaşar.⁹⁹

Sovyetlerde böyle tenkitlere maruz kalan Abdulla Kahhar takdire bakın ki bu eserlerinden dolayı bağımsızlıktan sonra da “sosyalizmin meddahi” partinin uşağı olmakla ve komünizme hizmet etmekle de suçlanır.

İks (x) yani Mankurt zürriyetler

Onun 1960'lı yıllarda söyledikleri -devir göz önünde bulundurulduğu takdirde- küçümsenmesi mümkün olmayan şeylerdir. Hatta bunlar çok büyük çıkışlardır diyebiliriz. Onun bu cesurca çıkışlarını başka bir Özbek yazarında göremeyiz. Tabi bu, Sovyetlerin dümen suyuna girmemiştir demek değil her Sovyet yazarı gibi “söz rüşvetini” Abdulla Kahhar da vermiştir, vermek zorundadır. Çünkü edebiyat ve sanatı disiplini altına alan Sovyetler kendi nassları ve politikaları haricindeki en ufak bir hareketi dahi “İnkılâp düşmanlığı” olarak nitelendirmiş ve ne esere ne de yazarına hayat hakkı tanımamışlardır. Oluşturulan psiko-sosyolojik hava neticesinde yükselme hır-

98 Abdulla Kahhar Zamandaşları Hatırasında, age. s. 83-84

99 Özbekistan Adabiyatı ve Sanatı Gazetesi, Azad Şerafitdinov, “Çınarlardan Biri”, 15 sentiyabr 1995

sındaki “emir erleri” teneke madalyaları nazarlık boncuğu gibi göğüslerine takabilmek uğruna, kendi ırkından olan insanlara iftiralarla kulplar taktılar. Bir yazarın başka bir yazarı jurnallediği çok olmuştur. Acıdır bu: Bir düşünürün varlığının bir düşünür tarafından hazmedilememesi...

Babasını jurnallemekle meşhur olan ve yeni yetişen Sovyet gençliğine ideal kahraman olarak sunulan Pavlik Marazov, Sovyetlerin yetiştirmek istediği yeni insan tipinin numunesidir. Bu numune prototip çalışması zaman içerisinde meyvelerini verecek ve ortalığı birbirinin kuyularını kazan “Mankurtlar” sürüsü alacaktır. Cengiz Aytmatov, “Kassandra Damgası” adlı son eseriyle “Gün Olur Asra Bedel” romanından sonra bu prototip çalışmalarına daha da derinlik kazandırır. Sovyetlerin laboratuvar çalışmaları neticesinde elde ettiği, nesli nesebi belli olmayan “iks (x) zürriyetler” parti ideolojisi için ortaya konulur. Bunlar programlanmış komünist robotlardır.

Abdulla Kahhar, aydının aydını infaza göndermesine bir mana veremez. Kaleminden kan damlayan bu cellâtların herkeste bir kusur bulup ölüme gönderdikten sonra, yanıp kül olan evin tek mirasçısı olarak hayatta kalabilmelerinin imkânsız olduğunu belirtir. Çünkü kendileri de o çatı altındadır.

Zil asıacı

A. Kahhar, attan düşüp de eğerden düşmeyen, dalkavukluk fırçasını ve cilasını elinden bırakmayan, edebiyatçı kimliğinden çok hafiyecilik mesleği ön planda olan bu “edebiyat cellâtları”nın, maskelerini düşürmenin ve edebiyat âleminde sürüp göndermenin zamanın geldiğine inanır. Çünkü bıçak kemiğe dayanmıştır. Ama bu öyle kolayca yapılabilecek bir iş de değildir. Rivayete göre, kedinin zulmünden çok çekmiş olan fareler, bu azaptan kendilerini kurtarmak için çare ara-

maya koyulmuşlar. Düşünüp taşınmışlar. Nihayet çareyi bulmuşlar. Buldukları çareye göre kedinin boynuna zil asılacaktır. Kedi yaklaştığında, zilin sesi duyulacak ve fareler de kaçmaya başlayacaklardır. Fakat işin zor olan tarafı, bu işi, yani zili kedinin boynuna asma işini kim yapacaktır? Bu ölümü göze alma cesaretini kim gösterecektir?

Gerçek hayatta da “zil asıcı”nın ortaya çıkması, gözü peklik ve mertlik isteyen bir iştir. İşte A. Kahhar, edebiyat cellâtlarına karşı bu “zil asıcılık” vazifesini üstlenen cesur bir yazardır. Konuşmayıp susan yazarlara, “Eğer hakikati söylemeye korksan, gençliğim var desen, bırak ben konuşayım.”¹⁰⁰ diyerek söyleyeceklerini söyler. Hayatının son demlerinde de olsa bunu yapar.

Yağmursuz gelen 20. kurultay

Stalin’in ölümünden sonra yapılan komünist partinin 20. kurultayı Sovyetlerde çok önemli bir dönüm noktasıdır. Kruşçev’in Stalin zulmünü beklenmedik bir biçimde gündeme getirmesi büyük gürültülere sebep olur. A. Kahhar’ın ifadesiyle, “Gök gürültüsü yağmuruyla gelirse güzeldir. Stalin’in ölümüyle gürleyen gök, ab-ı rahmetin bir damlasını bile vermez yere.”¹⁰¹ 1956’daki bu kurultay aslında birçok hakikatin ortaya çıkmasını sağlar. Hatta 1985’lerdeki “açıklık” ve “yeniden yapılanma” politikalarının temelleri bu kurultaya dayanır. Ve sonrası malum: Bağımsızlıklar.

Hatasız ve mutlak doğru kabul edilen, bu sebepten tenkidin en küçüğünden dahi müstağni olan liderlerin icraatları tartışmaya açılmış olur. Bu durum genel bir hava değişikliğini de beraberinde getirir. Ve bu atmosferden tabii olarak en çok

100 Abdulla Kahhar, Asarlar 5. tam, age. s. 267

101 Abdulla Kahhar, Asarlar 5. tam, age. s. 266

yararlananlar yazarlar olur. Çünkü Vitali Çentalinski'nin dediği gibi: "İktidarın halka karşı yürüttüğü savaşta, en çok kayıp verenler yazarlardır."¹⁰² Mesnetsiz suçlamalarla hapishaneleri ve Sibiryaya kamplarını boylayan binlerce insan, ilk defa olmak üzere, geri dönülemez denilen Gulak'lardan geri dönmeye başlarlar. Bunlar arasında yüzlerce aydın da vardır. Taşkent tren istasyonunda gün geçmez ki bunlardan birisi gelmemiş olsun. Said Ahmetler, Şuhratlar, Şükrullalar, Maksud Şehzadeler hepsi de aileleri ve okuyucularıyla hasretle kucaklaşırlar. Ama gidip de geri dönmeyenler çok daha fazladır. 1938'li yıllarda sürgün edilenlerden hemen hemen hiç kimse geri dönmez. Ne Abdurauuf Fıtrat, ne Abdulla Kadirî, ne Çolpan, ne Batu ve ne de Osman Nasır gelenler arasındadır. 20. kurultay, onların iade-i itibarlarını ve yayımı yasaklanmış eserlerini getirir sadece.

Hak sözün gücüyle teşhir edilen edebiyat cellâtları

6-7 Temmuz 1957'de Özbekistan Yazarlar Birliği'nin meşhur kurultay sonrası ilk toplantısı yapılır. Yüz elli kişilik salon koridorlarına kadar edebiyat meraklıları tarafından tıklım tıklım doldurulmuştur. Havanın sıcak olmasına rağmen herkes sabırla beklemektedir. Konuşulacak mevzu, 20. kurultaydan sonraki konjonktüre göre, Özbek yazarlarının yapması gereken vazifeleridir. Mevzu bu olsa da, toplananlar; edebiyatın durumu, şahsa sığınış devrinin getirdiği facialar, yazma hürriyeti ve bunu sıkboğaz eden sebepler hakkındaki hakikatlerin konuşulup konuşulmayacağını merak etmektedirler.

1950'li yılların başlarında tutuklanıp sürgün edilen Said Ahmed, Maksud Şehzade, Şükrulla, Şuhrat, Hamid Süleyman da geri dönmüştür. Onlardan bazıları, kendilerinin haksız yere hapsedilmesinde rol oynayan "yazarlar"la aynı salonda otur-

102 Türk Edebiyatı Şubat 1994, "Hürriyetin Köleleri", Çev. Cemal Aydın s. 17-18

maktadırlar. Bu durum toplantı salonunda gergin bir havanın esmesine sebep olur. Salondakiler, “Suçsuz yere hapsedilmiş ve bugüne gelindiğinde tamamıyla temize çıkarılmış yazarlar bu toplantıda neler konuşur, neler söylerler acaba?” diye heyecan ve dikkatle beklemektedir.

Toplantıyı Şerif Reşidov açar. Konuşmasında 20. kurultayın tarihî önemi üzerinde durur. Özbek edebiyatının başarılarını sıralar ve gerekli tenkitlerini yapar. Sonra müzakereler başlar, iki gün süren toplantıda pek çok konuşmacı söz alır. Bunlar arasında hapishane ve sürgünlerden dönen yazarlar da vardır. Mesela bunlardan birisi kürsüye çıkıp, kendisinin hapsedilmesine sebep olan yazarların da bugün hapsedilmesi ve cezalandırılması gerektiğini söyler. Başka bir şair ise, hapislerde çektiği çilelerden hiç bahsetmez. Haksız yere hapsedildiğini söyleyip dinleyenlerde infial meydana getirmek istemez. Sadece edebiyat hakkında neler yapılması gerekliliği konusundaki düşüncelerini söyleyerek, yazarlar birliği başkanına bir teklifte bulunur “Hürriyete kavuştuktan sonra Taşkent hakkında bir destan yazdım, inceleyip görün. Makulse neşredilmesine yardım edin.” diyerek elindeki dosyayı başkana uzatır. Konuşan Maksud Şehzade, bahsi geçen destan ise “Taşkentname”dir. Çok geçmeden eser neşredilir ve çok meşhur olur. Ve Şehzade’nin bu âlicenaplığı hatıralardan silinmez. Daha sonra söz A. Kahhar’a verilir. İyi bir hatip olan A. Kahhar Özbek edebiyatının genel durumu hakkında görüş ve düşüncelerini açıklar. Onun başarılarının istenen derecede olmadığını söyleyerek Özbek yazarlarının isminin Orenburg’tan öteye geçmediğini belirtir. Buna, yazarlar birliğindeki gerçek icadî muhitin yokluğunu sebep gösterir. Bu atmosferin olmamasını ise, bazı şahısların yazarlar arasında yaydıkları nifak ve dedikodularla onları birbirlerine düşürmelerine, böyle kişilerin

genellikle lâf ebeliği yaparak etrafı toza dumana katarak ve bunu da kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak yapmalarına bağlar. A. Kahhar burada Stalin döneminde çoğalmış olan edebiyattaki “hafiyeci” tiplerden bahsetmektedir. Onlar Sovyet hâkimiyeti adına, parti adına kendilerini tek söz sahibi kabul eden tiplerdir. Sovyet hâkimiyetini savunmak sadece onların tekelindedir sanki. Onlara göre, kendilerinden başka herkes şüpheli şahıs ve gizli düşmandır. Bunun için, kendilerinin siyasî uyanıklıklarıyla hâkimiyeti himaye etmeleri gerekmektedir. Aksi halde hâkimiyetin yıkılıp gitmesi an meselesidir. Onların değişik mekânlardaki ağız köpürterek yaptıkları konuşmaları, iftira ve töhmetleri, demagojik nutuktan, mahkemelerin kurulmasına sorgulamaların başlamasına ve bu nutuklarda ismi geçenlerin yargılanmasına çok rahat sebep olmaktadır.

Bütün dikkatleriyle A. Kahhar’ı takip edenler, onun: “Böyle adamlar Özbek edebiyatının cellatlarıdır.” ifadesini duyunca şok olurlar. Bunun üzerine salonda uğultular başlar. Sesler yükselir. Kim o? Adını söyleyin? A. Kahhar sesin geldiği yöne bakarak: “Söyleyeceğim, acele etmeyin.” der.

Bundan sonra A. Kahhar, Özbek edebiyatı cellâdının uzun yıllardan beri nasıl pireyi deve yapıp, yazarları siyasî suçlarla karalayarak, onları verimli bir şekilde eser vermekten alıkoyduğunu anlatır. Bu asılsız iftiralar neticesinde Aybek’in felce, Askad Muhtar ve Torap Tolalar’ın takibata uğradığını, Şehzade, Şuhrat ve Said Ahmetler’in suçsuz yere hapsedildiklerinden bahseder.

Salon iyiden iyiye sabırsızlanır. Yine sesler yükselmeye başlar. Toplantıda Özbekistan komünist partisi kâtibesi Zehra Rahimovna Rahimbabaeva da vardır. Bu gidişe son vermek için ayağa kalkarak söze başlar: “Ortak A. Kahhar, böyle

imalı konuşmaları bırakın. Kesin ve net konuşun. Söyleyin o cellâdın ismini. Aksi halde bu sözleriniz için parti önünde cevap vereceksiniz.” A. Kahhar: “Söyleyeceğim, elbette söyleyeceğim” dedikten sonra: “Ben Vlademir Mılçakov’dan bahsediyorum” diyerek sözünü bitirir. A. Kahhar, birçok insanın korkusu haline gelmiş olan Mılçakov’un boynuna zili asmıştır artık. Özellikle bir Avrupalı (Rus) yöneticiye “cellât” denilmiş olması doğrudan doğruya “milletçilik” olarak nitelendirilir o dönemlerde. Bundan dolayı A. Kahhar’ın bu hareketi hayretler uyandırır. Tabii ki bu hadise edebiyat dünyasına bir bomba gibi düşer. Yine de bu cinsteki edebiyat cellâtları tamamıyla ortaklıktan kaybolmazlar. “Yeniden yapılanma” ve “Açıklık” politikalarının uygulanma devirlerine kadar bu tür olaylar eksilmez. Ama eski rahatlık ve pervasızlık içinde de davranılmaz.

Tarihî toplantı böylece biter. Üç dört gün sonra A. Kahhar’ı bu aykırı konuşması sebebiyle mahkeme incelemeye alır. Mılçakov’dan özür dilemesi ve “cellât” ifadesini geri alması istenir. A. Kahhar: “Ben özür dilenecek bir şey yapmadım. Sadece bu adamın yaptıklarını söyledim. “Cellât” sözü size makul gelmemişse cellâdı alalım da ‘Özbek edebiyatının katili!’ diyelim o halde.” der.¹⁰³ Ve “cellât” sözü Mılçakov’a sıfat olarak kalınca Özbekistan’ı terk etmek mecburiyetinde kalır. Veya vazifesini icra edemeyecek duruma düşünce gönderilir.

Gök gürültüsü yağmuruyla gelirse güzel

1964’te Abdulla Kadirî hakkında yazmış olduğu makale onun yine cesur davranışlarından birisidir. 1956’da Stalin zulmü resmî ağızlar tarafından kötülenip karalanmış olmasına

103 Özbekistan Adabiyatı ve Sanatı Gazetesi, Azad Şerafitdinov, “Bir Nutk Tarihi”, 13 yanver 1995

rağmen yazarlar o devirde suçsuz ve haksız yere katledilmiş yazarlar hakkında hâlâ hiçbir şey diyememektedirler. Oysa Stalin zulmüne kurban gitmiş yazar ve devlet adamları temize çıkarılmış ve onların haksız yere öldürüldükleri resmî olarak ilan edilmiştir. Sütten ağzı yananlar yoğurdu üfleyerek dahi olsa yemek istememektedirler. Yazar bu makalede çocukluğunda okumuş olduğu bir hikâyeyi nakleder. “Hayvanat bahçesinin birinde filin biri iki yüz yıldan beri demir bir kazığa zincirlerle bağlı olarak yaşamış. İki yüz yıl devamında zincir küflenmiş, demir kazık paslanıp kırılıp gitmiş. Ne zincirden ve ne de demir kazıktan eser kalmamış. Fakat bundan habersiz olan fil yine yüz yıl, olmayan o demir kazık etrafında dolanıp durmuş.”¹⁰⁴ A. Kahhar bu hikâyeyi anlattıktan sonra sözünü şöyle bağlar: “Fil, akli ve idraki olmayan bir hayvan. Oysa biz insanız. Niçin hâlâ eskide kalmış demir kazıkların etrafında dönüp duruyoruz? Bizim vazifemiz her şeyi yerli yerine tekrar koymak. 1920’li yıllar Özbek edebiyatını da hak ettiği mevkiye tekrar yükseltmektir.”

Fakat A. Kahhar’ın bu düşünceleri yazar-çizerlerde çok yankı uyandırmaz. Çünkü A. Kahhar’ın fikir yürüttüğü alanlar 20. kurultaya kadar sürgün sebebi olmuş tehlikeli bölgelerdir. 1920’li yıllardaki edebiyatçıların nasıl bir terör havasıyla yok edildiklerini görmüşlerdir. Dün kara olan bugün ak olmaktadır. Bugün ak denilen şey yarın partinin direktifleriyle kara olabilmektedir.

Stalin sonrasındaki bu ılımlı havadan gereği gibi yararlanılmaz. A. Kahhar bunu tenkit eder. “Memleketimizde Stalin’den sonra uzun uzun şimşekler çakıp gök gürledi. Bu şimşeklerin aydınlığı ve gök gürültüsünün sesi, uzun yıllardan beri semalarında bir ışık görmeye hasret, korkuyla yıllardan

104 Abdulla Kahhar, Asarlar 5. tam, age. s. 195

beri köşelerine sinip, korku hipnozuyla yaşamaktan usanmış halkın gönlünde yeni arzular uyandırdı, insanlar bu gök gürültüleri ve şimşeklerin ardından âb-ı rahmet yağmurlarını bekledi ama bir damlası bile düşmedi. Halkımızın güzel bir sözü var: Şimşek ve gök gürültüsü yağmuruyla gelirse güzeldir .”¹⁰⁵

Partinin emir eri değil düşünen askeri

1967 yılında A. Kahhar’ın 60. doğum yıldönümü münasebetiyle bir toplantı yapılır. Herkes görüş ve düşüncelerini ifade eder. Sıra yazarın kendisine gelir. Ve yazar: “Ben partinin emir eri değil, düşünen azasıyım.” diye bir cümle sarfeder. Bu, Özbekistan komünist parti birinci sekreteri, aynı zamanda yazar ve şair Şeref Reşidov’un: “A. Kahhar, sen partinin bir emir erisin.” sözlerine verilmiş bir cevaptır. Ama bu cevap devir itibarıyla Sovyet yazarının söyleyebileceği cevap değildir. Çünkü parti azası her bir şahsın parti tarafından verilen herhangi bir buyruğu hiç tereddütsüz kabul edip yapması gerekmektedir.”¹⁰⁶

Özbek yazarları içinde daha sonra A. Kahhar gibi “Ben partinin itaatkâr askeri değilim” diyen bir yazar çıkmaz. A. Kahhar bu aykırı söylemlerinden dolayı hayatının sonuna kadar hatta öldükten sonra bile rahat bırakılmaz.

Mahalle klâsiklerine, katran edici tenkit

Sovyetlerde takip edilen edebî siyaset, halis sanat eseri vücuda getirmekten çok, hükümrân düşünceye sadık, propaganda yüklü eserler yazılması yönündedir. Zamanla

105 Abdulla Kahhar, Asarlar 5. tam, age. s. 266

106 Özbekistan Adabiyatı ve Sanatı Gazetesi, Azad Şerafitdinov, 15 sentiyabr 1995, age.

bu tür yazarların eserleri ortalığı o kadar çok kaplar ki; A. Kahhar, sanat yönünden başarısız, fakat propaganda açısından mükemmel olan bu “Mahalle Klâsikleri” furyasına dur demek mecburiyetinde kalır, özellikle yazmış olduğu “Hüsünbuzar” makalesiyle, tek tek isimler vererek, sanat değeri düşük eserler yazan bu yazarları tenkit eder. Mirmuhsin’in Ziyad ve Adibe, Hamid Gulam’ın Taşbalta Âşık romanlarının sanat bakımından çok düşük olduğunu söyler.¹⁰⁷ Hatta parti sekreteri Reşidov bile bu tenkitlerden nasibini alır.

“Hüsünbuzar” ergenlik çağına girmiş delikanlının güzelliğini bozan sivilceler anlamına gelir. A. Kahhar bunu edebiyat için kullanır. “Bıyıkları yeni terlemiş, delikanlının yüzünde çıkan ergenlik sivilcesi ona ne ağrı verir ne de bir hastalık. Ama güzelliğini bozar. Bundan dolayı Özbekler arasında bu sivilcelere “hüsünbuzar” denilmektedir. Günümüz edebiyatı işte böyle bir delikanlı. Onun bu yakışıklılığını yarın da koruyabilmesi için önemsiz gibi gözükken “illetler”e önem göstermeliyiz. Ve bunun için “katran” edici tenkitleri de yapabilmeliyiz.

Göz boyamacılık birçok alanlarda olduğu gibi edebiyatta da aldı yürüdü. Yazarlar, “insanımızın yarınını anlatmak lazım” diyerek medh ü senalarla dolu uydurma hayat manzaraları çizdiler. Uydurmacılığı değil, geleceği önceden görüp, cemiyetin yeniden yapılanması için planlar hazırlayarak, onu uygulamaya koymamızı öğretti, içtimai vazifesi çok yüksek ve meşakkatli olan edebiyatı, boşuboşuna uydurma hayat tablolarını tasvirlemek için kullanmak boş bir iştir. Bazı yazarlar edebiyata para ve şöhret kazanmak için girmişler. Bazısı ise gençlik hevesiyle yazarlığa “düşmüş” ve

107 Özbekistan Adabiyatı ve Sanatı Gazatesi, Narbay Hudayberganov, “Tankitden Tanamız mı?” 15 Noyabr 1996

gençliği geçtiği için başka bir meslek sahibi olamayacağı gibi, bir işe de yaramayacağından dolayı hâlâ yazılarını “çiziktirip” toplantılarda “akıl” ve “siyaset” satıp durmakta. Yine başka biri, ömründe tek bir kitap dahi okumuş değil. Okumaktan çok yazmayı kolay bulsa gerek. Bütün bunlar, birbirlerini her türlü bahane ile kollayıp gözetmekte, birbirini her fırsatta övmekte ve birbirlerinin eserleri hakkında güzel avazeler salıp dağıtmaktalar. Hiç kimsenin görmediği ve hiç kimsenin okumadığı bu eserlere; konferanslarda, makalelerde göndermeler yaparak birbirlerinin eserlerini reklam ederek yayınlanmalarını sağlamaktalar. Zoraki basılan “eserler”, kitap dükkânlarının vitrinlerinde, renkleri uçup sararana kadar beklemekte. Yazarları ise bundan canları sıkılıp, lakaytlıktan ve okunmamaktan yakınmaktalar.

Edebiyatımızın gül gül açılıp saçıldığı bir zamanda, böyle yazarlar ve kitaplarını edebiyat dünyasından şefkatsizce sürüp uzaklaştırmak lazım. Bu bizim milyonlarca okurumuza olan yazarlık onurumuzun gereğidir.”¹⁰⁸ A. Kahhar bu makalesinden dolayı acı günler yaşar. Ama bunlar hep “halis edebiyatı” kurtarmak için yapılmış, sancılı bir vicdanın tenkitleridir.

Abdulla Kahhar okulu

C. Meriç’in: “Y. Kemal’in en büyük eseri, A. Hamdi Tanpınar’dır.” dediği gibi: “A. Kahhar’ın da en büyük eseri Özbek edebiyatına kazandırdığı yazar ve şairlerdir.” diyebiliriz. Çünkü bugün birçok Özbek yazar ve şairi onu kendilerinin üstadı olarak kabul etmekte ve onun talebesi olmakla övünmektedir. Said Ahmed, Adil Yakubov, Pirimkul Kadirov, Ölmes Ömerbekov, Ötkır Haşimov gibi hikâyeci ve ro-

108 Kibriya Kahharova, Çarık Asr Hamnafas, Yaş Gvardiya Naşriyatı, Taşkent, 1987, s. 70-75

mancılar, Erkin Vahidov, Abdulla Aripov ve Uçkun Nazarov gibi şairler bunlardandır.¹⁰⁹

Gerek o tatlı küçük hikâyelerinde ve gerekse de kısa öz, fakat vurucu ve infial uyandırıcı konuşmalarında; A. Kahhar'ın en büyük silahı dili çok ustaca kullanmasıdır. "Rus diline ikinci ana dilimiz diyebilmemiz için, kendi ana dilimizi bilmemiz lazım." diyen yazar, her vesileyle ana dilin önemini vurgular. Zaten yeni yetişen yazarlar da onun dili kullanmadaki ustalığına vurulmuşlardır.

Son perde

Bu tok sözlü ve cesur adam, hak sözün gücüyle 25 Mayıs 1968'e kadar dogmalardan, klişelerden uzak bir edebiyat hasretiyle yaşar. Yeri geldiğinde sistemin bozukluklarını tenkit etmekten çekinmez. Ama bunu yaparken sistemin demirden pençesinde yaşadığını da hatırlından çıkarmaz. Bu çerçevede eser verir ve yaşar.

Fergana'da bir demircinin oğlu olarak hayata gözlerini açan A. Kahhar, Sovyetlerin payitahtı Moskova'da, Sovyet Özbekistanı'nın usta bir yazarı olarak hayata veda eder.

---

109 Abdulla Kahhar Zamandaşları Hatırasında, age. s. 216-219

Üçüncü bölüm
SÜRGÜN EDİLENLER

“İktidarın halka karşı yürüttüğü savaşta,
en çok kayıp verenler; yazarlardır.”

Vitali ÇENTALİNSKI

“Biz bu yurdun güllerine kanımızdan süt verdik.”

Maksud ŞEHZADE

Maksud Şehzade

Maksud Şehzade

*“Ger tarih evrilsə, şubrat tacını
Unga kıyğızardı Sultan Uluğbek”*

Eğer tarih evrilsə şöhret tacını
Ona giydirirdi Sultan Uluğbek.

Abdulla ARİPOV

Sultan Uluğbek'ten şöhret tacı

Hep uzun bir ömür yaşamak istedi. Hayat kitabını yüzüncü sayfasına kadar okuyarak, yirmi birinci yüz yılın ıtırlı baharında dolaşmayı arzuladı. Çınarlar gibi uzun bir ömür hayali... Fakat daha önce gelebilecek “mert” ve “asil” bir ölüme de razıydı.

Celeleddin Mengüberdi'yi yazdı, milletçi dediler. Mirza Uluğbek'i yazdı, milletçi dediler. Bu milletçilik yaftasından kurtulmak için en güzel Lenin şiirlerini yazdı, milletçi dediler. Neva'ye Lenin mükâfatını verip Yüksek Sovyet'e üye yaptı. Ama bir türlü Sovyet sisteminin gözünde “potansiyel tehlike” olmaktan kendisini kurtaramadı.

Azerbaycan'da başlayıp Özbekistan'da son bulan hayatı; takipler, sürgünler, iftiralar ve vefasızlıklar içinde geçti. Ama o; yılmadan, usanmadan hayat serüvenini baştanbaşa müspet ve mülayim yaşadı. İcadın muhteşem günleri için yaşadı, yazdı

ve yirminci asır Özbek edebiyatına gerek şüirleri ve gerekse tiyatrolarıyla; “ebediyet şahadetnamesi”ni almış, ebediyet soluklu, unutulmayacak eserler bıraktı. Nizami’nin diyarı Gence’de başlayan şiir merakı, Taşkent’e gelip Alişir Nevaî’nin Türkî atmosferine girdikten sonra, tam bir aşka dönüşerek gelişti ve olgunlaştı.

Namık Kemal’den 60 yıl sonra kaleme aldığı “Celaledin Mengüberdi” tiyatrosu onu meşhur etmekle birlikte acı dolu günlerin de başlangıcı oldu ve yine 1960’larda yazdığı ve tam bir şaheser diyebileceğimiz “Mirza Uluğbek” dramasıyla da bazı yazarların kıskançlık ve haset damarlarını kabartarak onların hedefi haline geldi. Ama aslında Abdulla Aripov’un dediği gibi Sultan Mirza Uluğbek bu asırda yaşamış olsaydı ona kendi elleriyle “Şöhret tacını”¹¹⁰ giydirirdi.

Küçük Şehzade ve ilham perisi

Sovyetlerde yazar olmanın bedelini bütün ağırlığıyla ödemiş olan Maksud Şehzade, 7 Kasım 1908’de Azerbaycan’ın Gence vilayetine bağlı Agdaş kasabasında aydın bir ailede dünyaya gelir. Babası Masumbek; Petersburg Üniversitesinde okumuş bir doktordur. Tarih, felsefe, edebiyat ve sanatla da içli dışlı olan babası; Agdaş’ın ileri gelen aydınlarıyla bir araya gelir, sohbetler düzenlerdi. Küçük Şehzade de bu sohbet meclislerinde babasının yanında olur ve bu edebiyat iklimini teneffüs ederdi. Nizamî, Nevaî, Fuzulî, Puşkin ve Lermantov’ların isimlerini ilk defa bu sohbetlerde duymuştu. Babasının oyun haline getirdiği kelime-kafiye oyunu, küçük Şehzade’nin oldukça erken dönemlerde şairlik yönünün şekillenmesini sağladı. Kendi ifadelerine göre, O henüz beş

110 Abdulla Aripov, Saylanma, “Bahar”, “Şark” Naşriyat Matbaa Kontserning Baş Tahririyeti, Taşkent, 1996, s. 203

yaşlarındayken sekiz on mısıralık “Kurt ve Almahan” adlı bir masal bile yazmıştı. Yine bir şiirinde: “Esimdedir: altı yaşar bir gödak’tim/Zümrüd kökning altın ayı/Mening üçün yaratılmış/Bir çıradır, der idim.”¹¹¹ diyerek, erken dönemdeki şairane hayallerini anlatır. Şehzade ilk mektep eğitimine Agdaş’taki babası tarafından açılmış olan, iptidai mektebinde başlar. Oldukça başarılı bir öğrencidir.¹¹²

Şehzade 11-12 yaşlarındayken Agdaş’a devlet adamı Neriman Nerimanov gelir. Şehzade’nin okumakta olduğu mektepte halkın da iştirak ettiği büyük bir toplantı yapılır. Öğretmenlerinin teşvikleri neticesinde küçük Şehzade kürsüye çıkıp kendisinin yazmış olduğu “Kızıl Asker” adlı şiirini okur. Bundan oldukça etkilenen Neriman Nerimanov, yerinden kalkarak Şehzade’yi kucaklar ve alnından öper.¹¹³ Ve onun bu şiirini Bakü gazetelerinde neşrettirir. Şiir, “Komünist” gazetesinin 12 Aralık 1921 tarihli sayısında yayımlanır. Bundan sonra artık ilham perisi Şehzade’yi rahat bırakmaz.

Maksud Şehzade Annesi ile 1928.

111 Özbek Sovyet Adabiyatı Tarihi, 3. tam, 1. Kitap, İbrahim Gafurov. “Maksud Şehzade”, ÖzCCP “Fan” Naşriyatı, Taşkent, 1972, s. 101

112 Şark Yulduzi, Naim Karimov, “Bulutlu Bahar”, 1994, sayı 1-2, s. 104

113 Maksud Şehzade, Dünya Bakiy, Gafur Gulam Namıdaki Adabiyat ve Sanat Naşriyatı, Taşkent, 1988, s. 216

Gençlik yılları ve Şeyh Şamil'in diyarı

On üç yaşlarına geldiğinde Şehzade artık ciddi şiir denemeleri yapmaktadır. Ve yavaş yavaş defterler dolar. 28 Şubat 1920'de Sovyetlere bağlanmış bulunan Azerbaycan'ın¹¹⁴ Agdaş kasabasındaki komsomol teşkilatında, genç Şehzade birinci kâtip olarak yerini almıştır. Şark halklarının müstemlekecilik esaretinden kurtulması için hayalî düşmanlara karşı nefret hisleriyle “Garb Cellatlarına” adlı şiirini yazar. Şiir gazetelerde de yayımlanır. Şehzade bu dönemde henüz ailesinin yanındadır. Agdaş'taki eğitimini bitirir bitirmez, 1921'de Bakü'deki Darülmualimin'e girer. Burada Hüseyin Cavid ve Abdullah Şaikler'le tanışır. Özellikle Hüseyin Cavid Şehzade üzerinde oldukça güçlü tesir bırakır. Hatta “Mirza Uluğbek” eserinin ilk tohumlarını Hüseyin Cavid atar Şehzade'nin yüreğine.¹¹⁵

1923'te “28 Şubat İnkılabı” adlı bir piyes yazar. Hatta bu piyes Agdaşlı bir grup genç tarafından sahnelenir. Bu gençler arasında meşhur Azerbaycan halk artisti Said Rüstemov da vardır. 1925'te Darülmualimini bitiren Şehzade, 1925-1927 yılları arasında Dağıstan'daki Derbent Temurhan Şura Mektebi'nde içtimaiyattan dersler verir. Bu esnada Bakü Yüksek Pedagoji Enstitüsü'nü dışardan bitirmeye çalışır.

İmtihanlara gidiş gelişlerinde Bakü'de Mayakovski (1926-1927 yıllarında) Sergey Yesenin (1925) ve Nazım Hikmet'le (1926) tanışır.¹¹⁶

Dağıstan'da çalıştığı yıllarda şiirleri yayımlanmaya devam eder. Orada çıkmakta olan “Maarif Yolu” dergisinde; “Hür Dağlar Kızma”, “Bu Akşam”, “Sahilde”, “Şeyh Şamil” adlı şiir-

114 CCCP Halkları Adabiyatı, “Okutuvçı” Naşriyatı, Taşkent, 1967, s. 234

115 Şark Yulduzu, 1994, sayı 1-2, agm., s. 216

116 Muhsin Zakirov, M. Şehzade Hayatı ve İcadı, Albüm, “Okutuvçı”, Taşkent, 1994, s. 2

leri yayımlanır. “Edebi Sohbetler” başlığı altında yazmış olduğu makaleleri Bakü’deki “Komünist” gazetesinde yayımlanır. Yine 1927’de “Maarif ve Medeniyet” dergisinde “Neriman Hakkında Halk Masalı” adlı eseri de yayımlanır.¹¹⁷

1927’lerde, Dağıstan’ın Sovyetlere bağlanmış olması yüzünden ateşli tartışmalar olur. Bu tartışmalara Şehzade de katılır. Bunun üzerine 1927’nin Temmuzunda hayatının sonuna kadar taşıyacağı “milletçilik” damgası vurularak hapse atılır. Bu esnada babası Moskova’dadır. Mahkemeleri annesi Fatıma Hanım takip eder. 17 Şubat 1928’deki mahkeme kararına göre Şehzade; Kırım, Kafkas ve bazı stratejik yerlerde yaşamaktan men edilir. Ve üç yıl sürgünde yaşamak üzere serbest bırakılır. Moskova, Leningrat, Kiev, Harkov, Tiflis ve Bakü’de bu sürgün dönemini geçirmesi mümkündür. Fakat babası, oğlunun Taşkent’e gitmesini ister. Orada Sabir Şairpov adlı bir dostu vardır. Taşkent’te yaşarsa bazı şeylerin unutulup gideceğini düşünür. Ama Sovyetlerin demirden pençesi, Mılcakov gibi hafiyeler sayesinde onu Taşkent’te de yakalar.

20 Eylül 1952’de Taşkent’teki mahkeme tutanaklarına, Dağıstan’daki tutuklanma sebebi olarak şunlar yazılır: “Onun milletçilik faaliyeti 1926’da başladı. Buynak şehrinde öğretmenlik yaparken Kırım’da kurulmuş bulunan antisovyet “Milli Fırka”nın en faal üyelerinden Ethem Feyzi ve onun arkadaşlarıyla tanıştı ve onların fikirlerini benimseyerek antisovyet bir tavır aldı.”¹¹⁸

Buynak’taki tutuklamalarda, Ethem Feyzi ve Feyzi Mamedov da hapse atılanlar arasındadır. Mamedov, Buynaklı yirmi dört yaşlarında bir öğretmendir. Ona da Şehzade gibi üç yıl sürgün cezası verilir. Kırk iki yaşındaki Ethem Feyzi

117 Şark Yulduzi, 1994, sayı 1-2, sh 154, agm.

118 Şark Yulduzi, 1994, sayı 1-2, sh 154, agm.

ise, üç yıl hapis cezasına çarptırılır. Çünkü bu iki gencin fikir babası olarak görülür ve kendisinin Türk olması da burada önemli rol oynar. Aslen Bulgaristan'ın Silistre şehrinden olan E. Feyzi, İstanbul ve Paris'te pedagoji ve iktisat eğitimi görmüştür. 1914'te ittihatçılık faaliyetlerinden dolayı İstanbul'dan sürgün edilir. 1918'de Silistre'de "Milli Fırka Teşkilatı"nın "Millet" gazetesinde muharrir olarak çalışır. 1925'ten itibaren de Dağıstan'da yaşamaya başlar. Burada Şehzade'nin de şiirlerinin yayımlandığı "Maarif Yolu" gazetesinde yazarlık yapar. Şehzade'nin ilk öğretmenlik yaptığı Derbent'ten Buynak'a gitmesinde E. Feyzi'nin teşvikleri olmuştur.¹¹⁹ E. Feyzi, Azerbaycan'ın müstemele oluşu, petrol ve yeraltı madenlerinin sömürülmesi, Türkiye ile ekonomik ve kültür alakalarının yok edilmesi konularında, Şehzade ile ciddi manada sohbetler eder. Elbetteki genç ve idealist olan Şehzade'nin, Şeyh Şamil'in diyarında bu meselelere duyarsız kalması mümkün değildir. Bu duyarlılık, kendisini ömür boyu takip edecek olan, Sovyet istihbaratını peşine takar. Sürgün hayatını geçirmek için Şubat 1928'de de Taşkent'e gelir.

Hafiyeler iş başında

Şehzade Taşkent'e geldiğinde eski hayatından çok bahsetmez. Hatta 1952'deki sorgulamalarda, Dağıstan'daki hapsediliş sebebini geçiştirmeye çalışır.¹²⁰ Fakat Yazarlar Birliği'ne çöreklenmiş Mılçakov ve ekibi, bunun üzerinde ısrarla dururlar. Çünkü ellerinde bilgiler vardır. Daha doğrusu Mılçakov yazarların geçmişleriyle ilgili her türlü malumata ulaşabilmektedir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Taşkent'e gelen Mılçakov birçok makama serfiraz kılınır. Âdeta Yazarlar Birliği'nin baş

119 Şark Yulduzi, 1994, sayı 1-2, s. 154, agm.

120 Şark Yulduzi, 1994, sayı 1-2, s. 154, agm.

hafiyesidir. Yazarlar Birliği'ndeki hava onun isteğine göre olur. Onun neler yazıp-çizdiği pek bilinmez ama etrafına çekilecek adam havası verir. O, her türlü makamın sahibidir. Parti teşkilatında kâtip, uzun yıllar Rusça "Zvezda Vostoka" jurnalinde muharrir, Rusça yazan yazarların grup başkanı ve daha birçok vazife... Ama o, makamlarıyla değil, endişesiz tavırlarıyla, pervasızlığıyla ve yazarlar hakkındaki töhmet ve iftiralılarıyla meşhurdur. Ta ki, A. Kahhar'ın 1956'daki o meşhur konuşmasına kadar.¹²¹

15 Mart 1948'deki Özbekistan Yazarlar Birliği'nin toplantısı da böyle bir pervasızlık ve hafiyecilik örneğidir. Mirkerim Asım'ın durumu görüşülür. Birlik kâtibi Cumaniyaz Şaripov, Mirkerim Asım'ın U. V. Yann'dan yaptığı "Cengiz Han" romanının tercümesi ve yazmış olduğu hikâyeleri hakkında açıklamalar yapar. Hamil Yakubov, Aybek ve A. Kahhar, Mirkerim Asım'ın birliğe kabulü için olumlu yönde fikir beyan ederler. Fakat Mılçakov kendisinden gayet emin bir şekilde sorular yöneltmeye başlar. İlk olarak; dış ülkelere gitmek için teşebbüste bulunup bulunmadığını sorar. Sorunun siyasî boyutu vardır ve iş yavaş yavaş "hafiyeciliğe" doğru kaymaya başlamıştır. Daha 1920 yıllarından başlayarak Sovyetler "demirperde" ülkesi olma yolundadır. Ülke dışına çıkma girişimi veya isteği vatan hainliği ve partiye hıyanet olarak nitelendirilmekte, dış dünyayla alakalar en aza indirilmeye çalışılmaktadır. Gelen sorulardan Mılçakov'un bir şeyler bildiğini Mirkerim Asım sezer. Mılçakov, yirmi üç yıl önce Mirkerim Asım'ın, İhsan Efendi diye birisiyle Türkiye'ye kaçma girişiminde bulunduğunu, fakat Batum'da yakalandıklarını bilgiçlikle anlatır.¹²² O tarihlerde Özbekistan'da

121 Türk Edebiyatı, Hüseyin Bargan, "Abdulla Kahhar II", Kasım 1997, s. 45

122 Özbekistan Adabiyatı ve Sanatı, Azad Şerafiddinov, "Bir Nutk Tarihi", 13 Ocak 1995

olmayan Mılçakov 1920'lere ait bu bilgileri KGB'den almış olmalıdır.

Şehzade, 20 Eylül 1952'deki tutuklanmasında Dağıstan'daki durumu öne sürülerek "milletçilik" ve "aksiinkilapçılık"la suçlanacaktır. Bunda Mılçakov'un geniş bilgilendirmeleri tabii olarak önemli rol oynar.

Taşkent mahkemesi onu yirmi beş yıl ağır hapse mahkûm eder. Hapisten sonra da sekiz yıl vatandaşlık haklarından mahrumiyet cezası verir.¹²³ Sovyetlerin Sibiryâ kamplarına gönderdiklerinden o zamana kadar pek geri dönen olmamıştır. Sibir cehennemi geri vermemiştir gidenleri. Milletçilikle suçlanan Şehzade, Sibiryâ sürgününe giderken Puşkin'i, Lermantov'u ve Nekrasov'ları alır yanına.¹²⁴ Kamplarda kitap okumak yasak olsa da koyar çantasına ömür yoldaşı kitaplarını.

Suyumu bulandırırıyorsun

Şehzade, Byron'dan ve Shakespeare'den tercüme yapar. Sovyet şairlerinde, şiir tercüme bir kaçıştır ve hemen bütün şairlerde bu kaçışı görürüz. Şiir tercümesi, yazmaya göre daha az tehlikelidir çünkü. Mesela; Boris Pasternak'ın külliyyatının büyük bir ekseriyetini şiir tercüme oluşturmuştur. Pasternak'ın ilk şiir kitabı olan "Kardeşim Hayat" (1922) yayımlanınca bireyci yaklaşımından dolayı tenkide uğrar ve bir daha şiirleri yayınlanmaz. O da Moskova yakınlarındaki bir kır evine çekilerek Goethe ve Shakespeare'den tercüme yaparak geçimini sağlar.¹²⁵ Ama bazen, tercümelerin de şairleri zor duruma düşürdüğü olur. Osman Nasır'ın hapsedilme sebeplerinden birisi olarak tercüme meselesi öne sürülür. Osman

123 Fidailer, M. Zakirov, "Çinakam Kuyçı Heç Vakit Ölmeydi", ÖzCCP "Fan" Naşriyatı, Taşkent, 1990, s. 45

124 M. Şehzade, Tanlangan Asarlar, 6. tam, Taşkent, 1974, s. 22

125 Boris Pasternak, Doktor Jivago, Altın Kitapları Yayınları, İst. 1987, s.9

Nasır'ın, Puşkin'in "Bahçesaray Fantanı" adlı eserini tercüme ederken onun büyüklüğüne hanel getirmek için "kastı" olarak yanlışlıklar yaptığı ileri sürülür.¹²⁶

Şehzade 1936'da Taşkent Pedogoji Üniversitesi'nde asistan olarak dersler vermektedir. Bu derslerde Nevai'yi anlatır öğrencilerine. İyi bir hocadır. Derslerine oldukça hazırlıklı girer. Nevai hakkındaki bu hazırlıklar, daha sonra kitaplaşır. Tam 370 sayfayı bulan bu tetkikatlar 1972'de yayınlanan Şehzade külliyyatının 4. cildini teşkil etmiştir. Onun Nevai hakkında yazmış olduğu "Ortak Nevai" adlı bu eser, Nevai hakkındaki kapsamlı eserlerden biridir. 1939'da yazılmış olan bu tarihî şiirde, şair ne yapar yapar "emniyet sübabı" olarak, "Bugün yaşasaydın; Lenin Mükâfatı'nı sana verir, Yüksek Sovyet'e de üye yapardık." der ve şair: "Ey ortak Nevaiy, zorsan, yiriksan/Köp tirik şairden bugün tiriksan./Sen Özbek halkının ölmas vicdanı/Minnatdar elning sağ grajdanı."¹²⁷ diyerek, Özbek halkının en zor günlerini yaşadığı Sovyetler döneminde, bütün dönemlerde onun "ölmez vicdanı" olmuş Nevai'yi, beş asır beri getirerek, tutunulacak tarihî bir dinamik hâline getirir.

Şehzade aynı yıllarda Mayakovski'den tercüme yapar. Bir gün üniversitedeki dersine gelmez. Daha doğrusu gelmez. O gün de Nevai'yi anlatacaktır. Gelmemesi sebebi kulaktan kulağa yayılır üniversitede. Sovyetlerde kapalılığın ve baskının meydana getirdiği en tirajlı gazete "fısıltı gazetesi"dir. Şehzade, Mayakovski'nin Lenin hakkındaki destanını tercüme ederken, "kastî" tahrife teşebbüs etmiştir. "Lenin ayttı" yerine "Lenin sözledi" demesi Şehzade'nin gayevî düşmanlığının ve milletçiliğinin ispatı olarak gösterilir.¹²⁸

126 Türk Edebiyatı, H. Bargan, "Osman Nasır", Ağustos 1995, s.42

127 M. Şehzade, Dünya Bakıy, "Ortak Nevaiy", s. 22

128 Öz. Ad. ve San., Azad Şerafidinov, "Mihriğiyesi Bar Edi", 9 Aralık 1988, s.3

Halk düşmanı olmak

II. Dünya Savaşı yıllarında Şehzade “Celaleddin Mengüberdi” dramasını kaleme alır. Şükür Burhanov bu eseri Mannan Uygur’a verir. Aynı zamanda Osman Yusupov’u da bundan haberdar eder. Osman Yusupov telefonda “Güzel bir haber. Şeyh Eke de o. Azerbaycanlı. Getirin bir görelim” der. Eserin tam vaktinde yazılmış olduğunu söyler ve cumhuriyetin 20. yılına hediye edilebileceğini belirterek, eseri Yazarlar Birliği Başkanı Hamid Alimcan’a incelemesi için gönderir. H. Alimcan eseri beğenir ve eser 1943’te sahnelenir.¹²⁹ Manzum drama, Hamza Tiyatrosu’nda başarılı bir şekilde sahnelenir. Her bir temaşa, alkış fırtınalarıyla neticelenir. Sahne gül buketleriyle dolup taşar.

II. Dünya Savaşı’nın ilk günlerinde “Küreş Neçün” adlı şiiri yayımlanır Şehzade’nin. Bu şiir, savaş yılları Sovyet-Özbek edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Hatta kader ortağı Şuhrat “Altın Zenglemes” adlı romanında genç kahramanına bu şiiri okutur.¹³⁰ Bu çalışmaları, hükümet başkanı Osman Yusupov’un takdirini toplar ve gittiği toplantılara onu da götürür. Kürsüye çağırıp konuşturur. Bu yıllarda Şehzade, G. Gulam ve Aybek gibi hürmet görür. Onun sahip olduğu bu itibarı çekemeyenler eserlerine yapışıp satır satır okuyarak, siyasî hata aramaya koyulurlar. Mayakovski’nin Lenin destanında “Temirdek müstahkem” ifadesini: “Bu milletçi şair, büyük Lenin’i ‘baskıncı’ Emir Timur’a benzetiyor.” diyerek siyasî hatayı bulmuş olurlar.

Bu dönemde Aybek, Yazarlar Birliği’nin başkanıdır. Moskovali yazarlarla, Sovyetler dışına, Londra’ya seyahat durumu

129 M. Şehzade Zamandaşları Hatırasında, G. Gulam Namıdaki Adabiyat ve Sanat Naşriyatı, Taşkent, 1983, s. 114-115

130 Şuhrat, Altın Zenglemes, “Özbekistan”, Taşkent, 1992, s. 265

olur. Çok az kişi bu bahtiyarlığı yaşamıştır. Özbekistan'dan sanatkâr Tamara Hanım (Asıl adı, Tamara Artyamovna Petrasyan) ve Usta Âlim'den başkası bu saadeti yaşayamamıştır o döneme kadar. Aybek, Şehzade'yi çağırarak, dönene kadar başkanlığa vekâlet etmesini ister. Şehzade birliğe üyedir. Teamüle göre başkanın olmadığı zamanlarda üyelerden birisi vekâleten başkanın vazifesini yürütmektedir. Aybek yolculuktan önce odasının anahtarını Şehzade'ye verir ve: "Odaya kendinizden başka hiç kimse girmesin. Yeni romanım için topladığım bütün belgelerim burada. Aman, ne olur ne olmaz." diye tenbihler. Şehzade savaş yıllarında Nevai namındaki opera ve bale tiyatrosuna müdürlük yapmıştır. Tecrübesi vardır. Dostu Aybek'in bu ricasını geri çevirmez.

Aybek'in gitmesinden üç gün sonra parti teşkilatının kâtiibi Mılçakov, Aybek'in odasında parti toplantısını yapacaklarını, odanın anahtarını vermesini ister. Şehzade anahtarı vermez çünkü onun cemaziyelevvelini bilir. Bu olay üzerine "Şehzade komünist partiyi kabul etmiyor. Lenin'in partisine saygı göstermiyor." türünden siyasî suçlar isnat edilir. Bu da yetmez. "Celaleddin" piyesinde siyasî hata bulurlar. "Bu eser halkların dostluğuna zarar vermekte. Bu zararlı eseri hiç vakit kaybetmeden sahnelerden indirmeli." şeklinde taleplerde bulunurlar.¹³¹

"Halk düşmanı" olmak için sayılan bu suçlardan bir tanesi bile yeterlidir.

Attan düşüp eğerden düşmeyenler

Stalin'in ölümünden sonra, Şehzade'nin annesi Fatima Hanım SSSR Yüksek Sovyet Prezidiumu'na dilekçeyle müracaat eder ve nihayet şairin durumu tekrar görüşülüp atfedilen

131 Said Ahmed, Yokatganlarım ve Tapganlarım, "Şark" Naşriyatı Matbaa Kontserni Baş Tahririyeti, 1998, s. 152-153

suçların esassız olduğu hükmüne varılır. 1954'ün haziranında Şehzade hürriyetine kavuşur.¹³²

Geri dönen “halk düşmanları”na cüzzamlıymış gibi bakılır. Kimse yanlarına yaklaşmaz. Ama kara gün dostları bundan müstesna. Şehzade'nin dönüşü duyulunca evine ilk ziyarette gidenler Aybek ve Mirtemir olur. Aybek, hanımıyla gelir bu ziyarete. Hasretle kucaklaşırlar.¹³³ Gözler nemlenir. Dudaklarında “Şeyh Eke”nin “Yahşilar Kadri” dörtlüğü: “Dostlar, yahşilarni avaylab saklang!/"Selam" degen sözning salmagını aklang/Ölgende yüz saat yığlab turgandan/Onu tirigide bir saat yoklang!"¹³⁴

Şehzade son derece memnundur. Fakat bu dönüşten memnun olmayan niyeti bozuk kişiler Şehzade'nin başına yine çorap örme gayretkeşliğindedirler. Çok sevdikleri devletlerinin vermiş olduğu beklenilmeyen kararı kabul etmek istemezler bir türlü. Cumhuriyet faalleri toplantısında şair Uygun bu hazımsızlığını o kadar ileri götürür ki, hükümet rehberi Osman Yusupov'a bile hücum etmekten kendini alamaz. “Osman Yusupov halk düşmanı, milletçi Şehzade'yi hapisten çıkardı.” diyerek Özbekistan Komünist Partisi I. Sekreteri olan O. Yusupov'a saldırır.¹³⁵

Şehzade'nin eserlerinin gazete ve dergilerde yayımlanmaması için ellerinden geleni yaparlar. Şehzade madden ve manen ezilmek istenir.¹³⁶ Şehzade bir şiirinde Furkat'tan iktibas ettiği gibi: “Aysını nadan sürüp, külfetni dâna tartadur.”¹³⁷ Dâna'nın

132 Fidaile, agm., s. 44

133 Zarifa Saidnasırova, Aybegim Maning, “Şark” Naşriyatı Matbaa Kontserni, Taşkent, 1994, s. 211

134 Maksud Şehzade, Dünya Bakiy, “Yahşiler Kadri”, agm., s. 238

135 Said Ahmed, age., s.154

136 Fidaile, agm., s. 46

137 M. Şehzade, Dünya Bakiy, “Çarağbanlarga”, age., s. 90

yolu zahmetli de olsa, doğrular eğri, eğriler doğru da gösterilse beşeriyetin akli işgal edilememiştir bu defa. Haklı haksızlık önünde eğilmemiştir.

Kruşçev'in Komünist Parti'nin 20. kurultayındaki konuşmasından sonra¹³⁸ Sovyet aydınları arasında tartışmalar başlar. Belli ölçülerde geçmiş sorgulanır. 6-7 Temmuz 1957'deki toplantıda M. Şehzade "Taşkentname"yi incelenip yayınlanması için başkana sunar. Bu toplantı oldukça gürültülü geçer. Haksızlığa uğramış bazı yazarlar oldukça ateşli kanuşmalar yaparlar. Fakat Şehzade sessizdir. Onun dönüşü "hesaplaşmaktan çok helalleşmek için"dir.

Onu tam manada hayatın içine yeniden sokacak olan eseri "Taşkentname" destanıdır. O zamana kadar yapılmayıp yapar Şehzade. İkinci vatani olmuş Taşkent'i destanlaştırır. Taşkent, Taşkentliler ve şair destanın kahramanıdır. Destan yayınlandıktan sonra Şehzade'nin şairliğinin büyük başarısı olarak nitelendirilir.¹³⁹

Taşkent; sen özün büyük şiirsin

Sokakları, çayhaneleri, üniversite ve kütüphaneleriyle Şehzade'nin şehridir Taşkent. Taşkent'e olan sevgisi, ihlâsı, destan olur kaleminde. Bir "maznun" olarak geldiği bu şehir, alır onu bağrına. Zaten güzel niyetlerle gelenlere selam durmaktadır Taşkent.¹⁴⁰ Onun özelliğidir bu. Şairin güzel Taşkent için bulduğu tahallüsü "Selamabad"dır.¹⁴¹ Açar kapılarını güzel niyetlerle gelenlere. Selamabad'ın selam dur-

138 Konuşmanın tam metni 2-11 Mayıs 1989'da "Yaş Leninci" gazetesinde "Tarihin Okulmagan Sahifeleri" adıyla Özbekçe olarak ilk defa yayınlanmıştır.

139 Özbek Sovyet Adabiyatı Tarihi, A. Şerafiddinov, "M. Şehzade", Okutuvçı Naşriyatı. Taşkent, 1990, s. 336

140 M. Şehzade, Dünya Bakıy, "Taşkentname", age. s. 274

141 M. Şehzade, Dünya Bakıy, "Taşkentname", age. s. 285

duğu, ipeksi duygularla selamladığı güzel insanlardan birisi de Şehzade'dir. Sürgünlere, soğuk diyarlara gitse de yıl boyu güneşin âşık olduğu bu şehre döner yeniden. Çok anlatılan ve anılan bir rivayet vardır burada: Taşkent'in suyundan içmek nasip olmuş bir serçe bile, döner dolaşır, sağ sağlim gelir bağrına, mübarek toprağına.

Taşkent yaya olarak dolaşılacak bir şehirdir. Şehzade bundan büyük bir haz duyar. Suyu bol temiz kanalların kenarından, çınar gölgelerini takip ederek arşınlar caddeleri. Dostlarla, ahbablarla karşılaşır. Selamlaşır, şakalaşır. Hayallere dalar, yürür. Bazen duraklar ve cebinden boş 'kazbek' sigara kutusunu çıkarıp, ayaküstü bir şeyler karalar, sokak karalama defterine. İlhamın vakti olmaz gelir sel gibi.

Hamid Alimcan'la karşılaştığı cadedir "Lahuti."¹⁴² Ak selam olup yükselen, gökyüzünü gündüz eyleyen güvercinleri seyretmek için Mukimi tiyatrosunun yanına gider.¹⁴³ Yalnız başına sık geldiği yerlerden birisi de Biruni metrosudur. Nevai tiyatrosu da onun uğrak mekânlarındandır. Bazen akşamları dostlarla ve tabii ki Gafur Gulam'la bir yerlerde oturup kalmıştır. Düğün derneklere gidilir Taşkent'in sıcak yaz akşamlarında. Böyle bir düğünde dinlemiştir Fuzuli'yi taşplaktan: "Şifâ-yı vasl kadrin hecriyle bîmar olandan sor/Zilali zevk şevkin teşne-i dîdar olandan sor." "Lebin sırrın galip güftara manden özgadan sorma/Bu pinhan noktani bir vakıf-ı esrar olandan sor."

Şarkî cenuptaki bu şevketli payitahtın zaten kendisi büyük şüirdir. Genç bir delikanlı olarak gelmiştir Taşkent'e. Ama Özbek edebiyatının kudretli şairi, Şehzade'si olur ve Taşkent onun kalemiyle destanlaşır.

142 M. Şehzade, Dünya Bakıy, "Taşkentname", age. s. 226

143 M. Şehzade, Dünya Bakıy, "Taşkentname", age. s. 280

Bir ev hikâyesi

İkinci vatanım dediği Taşkent'te girip çıkmadığı mahalle kalmaz "Şeyh Eke"nin.¹⁴⁴ 1928'den 1936'ya kadar bekâr yaşar. İlk geldiği günlerde, babasının yakın arkadaşı Sabir Şaripov sahip çıkar Şehzade'ye. Evinde beraber kalırlar. Fakat bir müddet sonra Şaripov evlenir. Şehzade de Kaşgar mahallesindeki kahvelerden birini mesken edinir.¹⁴⁵ Kahvelerin, önemli bir yeri vardır Şehzade'nin hayatında. Kahveler, dostlarıyla bulunduğu, sohbet ettiği yerlerdir genelde. Siyasî sürgün olarak Taşkent'e gelen Şehzade'nin böyle kalabalık yerleri tercih etmesinin bir sebebi vardır elbette. O gizli kapaklı bir hayatının olmadığını, her işini açık olarak yaptığını göstermek ister peşindekilere.

Nihayet 1936'da Özbekistan Yazarlar Birliği kendisine bir ev verir. O dönemde evi olmayan yazar yok gibidir. Fakat Şehzade, o anda eşiyile Azerbaycan'da tatildedir. Geri döndüklerinde eve başkaları yerleşmiştir bile. 1943'e kadar birçok ev değiştirir. En sonunda Özbekistan komünist partisinin birinci sekreteri Osman Yusupov'un girişimleriyle, eski Stalin caddesinde bir eve yerleştirilir.¹⁴⁶ Şehzade bu kadirşinaslığı unutmaz. 1966'da Yusupov'un ölümü üzerine "Ayrılık"¹⁴⁷ adlı şiirini, ona ithaf eder.

Şehir merkezinde olan bu ev, bahçeli, geniş ve güzel bir evdir. Yıllarca evsiz barksız yaşayan Şehzade rahat edebileceği bir eve sahip olur. Fakat Sovyetlerin üçüncü terör dalgası Şehzade'yi ikinci kez içine alır. 1952'de Şehzade, hapsedilir hapsedilmez Uygun yine sahneye çıkar. Şehzade'nin yıllar sonra

144 Dostları onu böyle çağırır.

145 Şark Yulduzi, 1994, sayı 1-2, agm., s. 152-157

146 Fidailer, agm., s. 43-47

147 M. Şehzade, Dünya Bakıy, "Ayrılık", age. s. 224

kavuştuğu bu eve göz diker.¹⁴⁸ Ev Yazarlar Birliği tarafından Uygun'a verilir. Yazarlar Birliği başkanı Uygun olduğu için bu kararı almak zor olmamıştır. Karardan iki gün sonra Uygun eve gelir. Şehzade'nin ailesi çaresiz evden çıkar. Uygun 1936'da da Osman Nasır'ı, 9 Ocak Mahallesi'ndeki apartmanından çıkarıp atınca; Osman Nasır da Okçu mahallesindeki Abdulla Kahhar'ın evine sığınmıştır. Şehzade'nin ailesi, şimdiki adı Türap Tola caddesi olan caddede bir apartmanın dördüncü katındaki bir daireye yerleşir.

Haziran 1954'te sürgünden geri dönen Şehzade de bu eve gelir. Fakat dördüncü kata çıkarken zorlanmaktadır. Merdiven basamaklarını çıkmak için, canını dişine takar. Yukarı çıkana kadar sık sık dinlenmesi gerekmektedir. Nefes nefese kalıp yüreği sıkışır. Kalbi rahatsızdır. Alt katlardan bir daire için başvuruda bulunurlar. Ama başvurulardan bir türlü sonuç alamaz.

1964'te beş odalı bir ev verilir. Fakat Şehzade bu eve taşınmak istemez. Çünkü boşalan ev intihar eden bir bakanın evidir. Taşınmama sebebini arkadaşlarına: "Ben başkasının mutsuzluğu üstüne kendi bahtımı kurmak istemem."¹⁴⁹ diye açıklar.

Yıllar geçer. 1967'nin başında rahatsızlanır. Kalbi sıkıştırmaktadır. Hastaneye yatırılırlar. Ev için başvuru dilekçeleri en sonunda işe yaramıştır. Aynı apartmanın ikinci katından bir daire boşalmıştır. Oraya taşınılır. Şehzade'nin buna sevineceği düşüncesi aileyi de sevindirir. Hastaneden taburcu olunca Şehzade'yi bu yeni daireye getireceklerdir. Şehzade bu yeni eve getirilir ancak cansız bir ceset olarak...

148 Zarifa Saidnasırova, age., s. 127

149 Şükrulla, age., s. 127

Soldan sağa: Maksud Şehzade, Gafur Gulam

Kırk yıllık bir defterdir hatıra

Şehzade'nin Gafur Gulam'la dostlukları Taşkent'e ilk geldiği yıllara rastlar ve denilebilir ki Gafur Gulam, her şeye rağmen Şehzade'nin vazgeçemediği yegâne dostu olur. Gafur Gulam'ın kızı Almas'ın yazdıklarına göre de Şehzade, Gafur Gulam'ın en yakın dostudur.¹⁵⁰ Ondaki bilgi, ondaki istidat ve ondaki nüktedanlık kendisini vazgeçilmez kılar. Şehzade'ye hitaben; "Ya Şeyh" diye başlayan entellektüel seviyedeki konuşmaları, Şehzade'yi tatmin etmekte ve Gafur Gulam'a has nükte ve muziplikler onu oldukça keyiflendirmektedir. Dostunda, kırk şaire yetecek kadar söz, ezberinde yüz bine yakın beyit, on binlerce latife, binlerce sergüzeşt, yüzlerce kıssa, sayısız hiciv, tenbih ve çok çarpıcı keskin teşbihler vardır.¹⁵¹

150 Almas, Tazim, Gafur Gulam Namıdaki Adabiyat ve Sanat Naşriyatı, Taşkent, 1993, s. 15

151 M. Şehzade, Dünya Bakıy, "Gafurğa Hat", age., s. 221

Şehzade ile Gafur Gulam özellikle 1937'deki Yüksek Sovyet seçimlerinde daha da yakınlaşmışlardır. Hatta beraber bir de şiir kitabı yayımlarlar.¹⁵²

Gulam 1950'de çıkan kitabına: “Aziz biraderim Mirza Maksud’a/Bizim dostluğumuz baki kalacak/Cami, Nevai misali olup/İkimizin yazdığı on-onbeş kitap/Çağdaş ömrümüz timsali olup.” diye yazarak Şehzade’ye hediye eder.¹⁵³

Bir ara bu iki samimi dost arasında da anlaşmazlıkların ve dargınlıkların olduğu dedikoduları yayılır. Şükrulla bu dedikoduların aslının olup olmadığını Şehzade’ye sorunca, Şehzade de şöyle der: “Gulam’la aramızda hoş olmayan konuşmaların geçtiği doğru. Üstadınızın karakterini bilmiyor değilsiniz. Bunun için Molla Abdugafur’a sitem etmek gerekmez. Hayatta öyle insanlar var ki, birilerine kötülük etmekten zevk alır, hatta kötülük bile bunlardan hazar eder. Ama Gafur’u bunlar arasına koymak mümkün değil. Bazen bencillik etse de özür dilemesini ve gönül almasını da bilir. O, yaptığı şeyleri elinde olmadan yapmıştır.”¹⁵⁴

Taşkentname’de “Ağır günlerde ekmeğimizi bölüştük.” diyen Şehzade, yine aynı şiirinde Gafur Gulam’ı Özbek şiirinin ateşnefes şairi olarak niteler. Aybek’i de nesir sarayının en yüksek sütununa benzetir ve bu iki yazar için: “Açtılar evleriyle kalp kapılarını ardına kadar.”¹⁵⁵ diye yazar. Şehzade hapsedildiğinde Uygun, Şehzade’nin ailesini oturdukları evden çıkarttığı zaman, Sekine Hanım, Gafur Gulam’dan yardım istemeye gider. Ama Gulam: “Ben Sekine’yi de Şehzade’yi de tanıımı-

152 M. Şehzade, Zamandaşları Hatırasında, age., s. 23

153 M. Şehzade, Zamandaşları Hatırasında, age., s. 171

154 Şükrulla, age., s. 150-151

155 M. Şehzade, Dünya Bakıy, “Taşkentname”, age., s. 294

yorum.” der.¹⁵⁶ Fakat Şehzade bütün bu olup bitenlerden Gafur Gulam’ı sorumlu tutmaz. Çünkü o, devrini bilen adamdır. Devran böyle bir devran, zaman böyle bir zamandır.

Sürgünden döndükten sonra yazdığı “Taşkentname”de, kahrın da hoş, lütfun da hoş diyerek, kadim dostu ve kızama-dığı dostu için en güzel mısraları yazacaktır.

Gafur Gulam, Şehzade’nin bu küsmeye nedir bilmeyen yapısını: “Şeyh alınganlık ve dargınlıktan bir gün değil, bin yıl önce dünyaya gelmişlerdir.” diyerek, ondaki geniş müsamaha iklimini ve hoşgörü dünyasını belirtir.

Gafur Gulam’ın 1966’daki vakitsiz ölümü Şehzade’yi son derece sarsar. Ve günlerce bu sarsıntıyı üzerinden atamaz. Bir şeyler demek ister, bir şeyler söylemek ister bu aziz dostu için. Ama yapamaz. Üç aya yakın bir zaman geçer. Moskova’dayken bütün samimiyetiyle ve içtenliğiyle “Gafurga Hat” mersiyesini yazar. Şiir gerçekten son derece etkileyicidir.¹⁵⁷

Şair Gafur Gulam’a “Abdugafur Mevlana” diye seslenir. Çok sevdiği dostunun ölüm haberi karşısında; ya haberlerin yanlış ya da kulakların yanlış duymuş olabileceği neticesine varır. Çünkü o; kıvançlar, mülakatlar, toylar için, kalemin sağladığı şan u şöhretler için dünyaya gelmiştir. Onun ölümü şadlıklar evini yakıp yıkar ve bütün güzellikler onunla birlikte kabre çöker ve artık o, kadim dost, Şair-i Azam, ufuklar şairi başka bir yerde değil, yüreklerin turundadır.¹⁵⁸

156 Şükruulla, age., s. 125

157 Bu şiir Abdülhak Hamid’in Makber’ine benzer. Şehzade zaten Makber’in ilk iki dizesini şiirin ortalarında iktibas etmiş ve bir de dipnot düşmüştür. “Abdülhak Hamid (1851-1937 büyük Türk marifetperver şairi ve Nazım Hikmet’in sevdiği üstadıdır. Getirilen parça şairin Makber adlı mersiyesinden alındı.)

158 M. Şehzade, Dünya Bakıy, “Gafurga Hat”, age., s. 220-223

Edebiyat kasrının dört sütunu

Gafur Gulam ve Şehzade, Şükrulla'nın Özbek edebiyatının dört büyük sanatkârı dediği sanatçılardandır. Sohbet meclislerinde Abdulla Kahhar ve Aybek de vardır ve bu dört büyük, büyüklere has eserlerle zenginleştirirler Özbek edebiyatını. Tabi onların da “sosyalistik realizm” kalıplarına uymak için yazmış oldukları eserler vardır. Bu eserler; “söz rüşveti”dir. Ama bu insanların isimleri bugün büyük olarak zikredilmeye devam ediyorsa ve yarın da edilecekse -ki edilecektir- bunu, sanat eseri için asıl önemli olan; insanî değerleri önemseyerek, partinin emriyle değil, vicdanlarının hür kalemiyle yazmış oldukları eserlere borçludurlar. Bugün yeni edebiyat ders kitapları için yetkililer, bazı yazarların eserlerinden almaya değer metinler bulmakta zorlanmaktadırlar. Edebiyatın propagandalaştırılması¹⁵⁹ sanat eserinin asıl önemli yanı olan insanî değerlerin ortalıktan kaybolmasına sebep olmuştur. Şilili şair Pablo Neruda'nın: “Şiir, yani sanat eseri, ancak insana dönük olduğu zaman insanca söz olur.” demesi de bu manada düşünülmeli gerekli bir sözdür. Bu yönüyle Sovyetler; arkasında bıraktığı birçok enkaza bir de edebiyat enkazı eklemiştir. Oysa tarihin kıldan ince kılıçtan keskin, büyük büyük sınavlarından alını açık ve gururla çıkmış olan edebiyat “ebediyet şahadetnamesini almıştır. Ama Lenin ve Stalin övgüleriyle lebaleb dolu “sosyalistik realizm” yalınkatlığıyla yazılmış, cilt cilt eserler ancak bir insan ömrüne denk ömrü yaşamış olarak, edebiyatın en “has” özelliği olan ebediyeti soluklayamadan, belki de sadece edebiyat tarihçilerine malzeme olmak üzere, zuluların ve arşivlerin en izbe ve karanlık köşelerine, uğurlanmışlardır. Edebiyatın en sığı, en sahtesi olan ideolojik edebiyatın kaçınıl-

159 Abdulla Kahhar buna, “odun yarmak” demektedir. Şehzade de bu ifadeyi kullanarak propaganda seviyesinde şeyler yazmış olduğunu kabullenir.

maz sonudur bu. Bu çeşit eserler bugün, edebiyat tarihçileri ve tenkitçileri tarafından “arşiv mülkü” olarak nitelendirilmekte ve “Sosyalistik realizmde yazılmış olan eserler, arşiv mülkü oldu. Vakti gelince araştırmacılar, onlardan o dönemlerle ilgili bulguları yazacaklar sadece.” denilmektedir.¹⁶⁰ Bu ifadeler fazla abartılı olsa da bir realiteyi belirtmesi açısından önemlidir.

Şair adamın tatili olmaz

Taşkent Hastanesi’nde yattığı sıralarda kader arkadaşı Şuhrat, Şehzade’yi ziyaret eder. Nikbin adamdır Şehzade. Hastalığından hiçbir şekilde şikâyet etmez. Durumu sorulduğunda iyi görünmeye çalışır ve bir gün öncesine göre daha iyi olduğunu vurgular.

Şuhrat ziyarete gittiğinde Sekine Hanım da oradadır. Şehzade, adeta çalışma masasını buraya taşımıştır. Masanın üzerinde iki kalın defter dikkatini çeker Şuhrat’ın.¹⁶¹ Kol saati de oradadır. “Burada da mı çalışıyorsun Şeyh?” diye sorduğunda; “Şairin tatili olmazmış.” der meyus bir tebessümle.¹⁶² Şehzade’ye göre; “Şair kalbi, dünyayı dinlemelidir ve şair saati, başkalarınınkinden hiç olmazsa bir saat ileri gitmelidir.¹⁶³

Şehzade, Taşkent Hastanesi’nde tedavi görülürken, Sabir Abdullah da orada yatmaktadır. Şehzade’nin tansiyonu oldukça yüksektir ve bir türlü de düşmez. Sabir Abdullah sık sık Şehzade’nin odasına gelir.

Şehzade 1965’te, Sabir Abdullah’ın aruz vezninde yazmış olduğu gazelleri hakkında, “Şark Yulduzu” dergisinde uzun ve

160 Özbekistan Adabiyatı ve Sanatı, Abdülmelik Yakubov, “Arhiv Mülküge Aylandi” 23 Ağustos 1996

161 Bu defterler Biruni hakkında yazmakta olduğu tiyatro eserinin karalamalarıdır. Ölümünden sonra bu defterler bulunamamıştır.

162 M. Şehzade, Zamandaşları Hatırasında, age., s. 26-27

163 M. Şehzade, Zamandaşları Hatırasında, age., s. 55

takdirkâr bir makale yazar. Sabir Abdullah'ın aruz vezninde şiirler yazması kimi çevrelerce bir eksiklik olarak görülür ve bu yüzden tenkide uğrar. Şehzade'nin makalesi bu tenkitlere bir cevap niteliği taşır adeta. Savunmasıza sahip çıkma yiğitliği. Bu müdafaa oldukça önemlidir ve Sabir Abdullah bu duruma oldukça sevinir. Doktorların kendisini taburcu etmesine rağmen, Şehzade'den müsaade almadan ayrılmaz hastaneden. Zaten yakında Gafur Gulam gelecektir hastaneye. Ve çok geçmeden Gafur Gulam gelir. Sohbetlerin en koyuları ve tatlıları başlamıştır artık. Bazen Sabir Abdullah da katılır bu dost meclislerine. Fakat Şehzade'nin sağlığı pek iyi değildir. Doktorlar ikide bir, çok konuşmaması gerektiği uyarısını yaparlar.¹⁶⁴

Şehzade, Azeri dostu Cemal Muharremli'nin kendisi hakkında malumat istemesi üzerine 18.7.1966 tarihli mektubunda Moskova'ya tedavi için gönderilme ihtimalinin bulunduğunu yazar. Cemal Muharremli'nin cevabı Taşkent'e gelir fakat Şehzade tedavi için Moskova'ya gitmiştir. Gelen mektubu hanımı Moskova'ya gönderir. Yazar, Kremlin Hastanesi'nde yatmaktadır. Kalp ve ciğerlerinden tedavi görmesi ve dinlenmesi gerekmektedir. Şehzade aşırı derecede sigara kullanmaktadır. Hatta fakültede ders anlatırken bile sigarası elinden eksik olmaz. Taşkent'teki doktorlar, Moskova'ya gitmesinin iyi olacağını söylerler. Yazar, bu hastanenin şehir dışında ve yemyeşil ormanlar içinde olduğunu yazar mektubunda. Burada beş-on gün tedavi gördükten sonra, Moskova yakınlarındaki sanatorilerden birinde dinlenecektir. Şair Moskova'da yalnızdır ve canı sıkılmaktadır. Ziyaretine pek gelen olmaz. Başka bir mektubunda Cemal Muharremli'ye dostlarından sitem eder ve: "Keşke bütün dostlarım senin gibi vefalı olsalardı." diye yakınır.

164 M. Şehzade, Zamandaşları Hatırasında, age., s. 31

Birgün üç kişi, Şehzade'yi ziyarete gelmiştir. Ziyarete gelenlerden biri, dönemin Özbekistan Yazarlar Birliği başkanı Kamil Yaşin'dir. Kamil Yaşin, Bakü'de yapılan Asya ve Afrika yazarlar konferansından dönüşte uğramıştır Şehzade'nin yanına. Şehzade "Benim kadimi kadirdanım ve pek âlicenap insan" diye bahseder Kamil Yaşin'den. Sürgün dönüşünde, geçmiş olsuna ilk gelen yazarlardandır Kamil Yaşin. Yaşin'in sanatçı hanımı Halime Nasirova bu ziyarette Şehzade'yi neşelendirmek için sevdiği şarkılardan söyler. Bu olay da fişlenir KGB tarafından. Halime Nasirova bunun için hesaba çekilir. Nasirova, devlet tarafından suçsuz bulunduğu için geri gelmiş olan Şehzade'yi korkmadan savunur.

Şehzade'nin yeni şiirleri Bakü'deki dergilerde yayımlanmıştır. Dostundan onları kendisine göndermesini ister. Göndereceğine söz veren Cemal Muharremli'ye "Dünya durdukça varol azizim." diye yazar ve not olarak da fotokopileri göndermemesini çünkü yakında 10-15 eylülde hastaneden çıkıp bir misafirhaneye yerleşeceğini belirtir. Doktorlar Şehzade'nin hemen Taşkent'e gitmemesini söylerler. O da yirmi güne yakın Moskova'daki "Metropol" otelinde dinlenir. Eski dostlarıyla görüşür ve sık sık Bakü lokantalarına gidip "tar" ve "kaval" dinleyerek vatan hasretini giderir. Şehzade daha sonra Gorki Sanatorisi'ne yerleşir. Burada 27 ekime kadar kalma niyetindedir.¹⁶⁵

Moskova'da G. Gulam'ın aziz hatırasına bağışlanan "Gafurga Hat" şiirini yazar. Bu, Gulam'a karşı bir vicdan borcudur onun için. Cumanıyaz Cebbarov'a yazdığı mektupta, şiirin yayımlanmasıyla ilgili ricalarını iletir. Mektupta birden Abdülhak Hamid hakkında bilgiler vermeye başlar. Onun meşhur hümanist Türk şairi olduğunu ve Gafur Gulam'ın

165 M. Şehzade, Zamandaşları Hatırasında, age., s. 10

onu çok sevdiğini ve ekser şiirlerini ezbere bildiğini anlatır ve yine Abdülhak Hamid'in Nazım Hikmet'in üstadı olduğunu yazar. Taşkent'te havaların nasıl olduğunu sorar. Moskova'da havalar soğumuştur. "Duayı hayır ile" diye bitirir mektubunu.¹⁶⁶ "Gafurga Hat" şiiri yayımlanır. Şair bundan memnundur. Tedavisi biter bitmez "Şehr-i lerzan"a dönme arzusundadır.¹⁶⁷ Taşkent'e "Şehr-i lerzan" demesi, 1966'daki üzücü depremden dolayıdır. Moskova'dan dönünce yine dinlenmek için hanımıyla beraber Dormen Yazarlar Bağı'na yerleşir. Son günlerde biraz üşütmüştür. Dormen'e doktor ve hemşireler sürekli kontrole gelirler.

Şehzade elmayı son derece sevmektedir. Dormen'deki elma ağaçları onun için büyük nimettir. Fakat ilaçlı olduğu söylenen elmalardan kimseler yemezken, Şehzade kahvaltıdan önce bile bir iki tanesini mideye indirir. Aziz Abdurrazak'ın ilaç uyarısına karşı Şehzade: "Bu, bağıın müdürü Sergey Hoca'nın düşünüp taşınıp bulduğu çaredir. Kimse elma yemesin diye böyle söylüyor. Bazen köpek olmayan bahçe kapılarına bile; "Dikkat köpek var!" diye yazıyorlar. Aksine elmayı çokça yemek lazım." deyip bir de kakhaha patlatır.¹⁶⁸

Şehzade'nin durumu fenalaşınca hastaneye kaldırılırlar. "Şairin tatili olmaz" diyen şair; gerek hastane köşelerinde, gerekse de nekahet dönemini geçirdiği dinlenme meskenlerinde, yalnız da kalsa, ümitsizliğe düşmeden, hakiki şairlere has kalp kulakçıklarıyla dünyayı dinleyerek ve en azından saatinin bir saat önde olması gerektiği inancıyla bir ömür boyu yazmaktan geri durmaz ve bir ömür böyle geçer.

166 M. Şehzade, Zamandaşları Hatırasında, age., s. 65

167 M. Şehzade, Zamandaşları Hatırasında, age., s. 67

168 M. Şehzade, Zamandaşları Hatırasında, age., s. 86

Oluklar çift

Makam mansıp düşkünü, kıskanç ve hafiyeye ruhlu “sözde yazarlar”la yaşamak zorunda kalmış; madalyalarla, sistemin koltuk değnekleri reklamlarla yazarlık koltuğuna oturup kendini tatmin etme küçüklüğünde olmayan, ama kendi köşelerinde yazdıkları hakiki sanat eserleriyle, ebediyet soluklu eserler vermiş Aybek ve Şehzade kadar arkalarında temiz ve erdemli bir yazarlık geçmişi bırakabilen pek az sanatkâr vardır. O hafiyecilerden biri, bir ayağı mezarda, ölüm döşüğünde yatarken Türkistan’ın en delikanlı ve en coşkun şairi Osman Nasır hakkında müstakillğe erişildiği günlerde ne düşündüğü sorulunca; kalp katılığıyla: “Sürgüne göndermek için, bugün de onun hakkında aynı şeyleri yazar, altını da imzalardım.” der.

Oysa baskının insanları ezdiği ve sindirdiği 1950’li yılların başında değişik yöntemlerle, korku hipnozu içine alınmak istenen Aybek, aydın olmanın getirdiği sorumlulukla satmaz hiçbir aydın dostunu.

Bir gün işçileri bakanı Giray Kabulidze, Aybek’i apar topar makamına getirtir ve: “Sen yazarsın. Yazarlar arasında şüpheli insanlar, halk düşmanları çok. Sen niçin bir defa olsun bu konuda bize konuşmuyorsun? Bize yardımcı olmak istemiyor musun yoksa?” der. Aybek böyle şeylerin elinden gelmediğini söyleyince, bakan hakaret ve küfürlerle Aybek’i odasından kovar. Dışarı kızgın ve sinirli bir vaziyette çıkan Aybek, kendisini getiren zabıt İvanov’a: “Bakanınıza söyleyin, eğer o işçileri bakanı ise ben de şiriye bakanıyım. O bugün bakan, ama yarın onun yerine bir başkası gelecek. Ben ise edebiyat âleminde ebediyen şiriye bakanı olarak kalacağım.” der sinirli sinirli.¹⁶⁹

Şehzade’nin 1956’da çoktan kurşuna dizilmiş Abdullah Kadirî hakkında şahitliği dinlenir. Sürgünden döneli henüz iki

169 Zarife Saidnasirova, age., s. 177

yıl bile olmamıştır ve sürgün sebeplerinden birisi olarak da: “Kadirî, Çolpan ve Osman Nasırlarla yakın olması” gösterilmiş olmasına rağmen;¹⁷⁰ sorulan sorulara, birçok tanınmış yazarın, “bilmiyorum”, “hatırlamıyorum”, “yakından tanımıyorum”, “kitaplarını okumadım” gibi cevaplar vermesine karşın o, kendisini bu hadisenin dışında göstermeye yeltenmez. Hatta: “Abdullah Kadirî’nin yüksek edebi değere sahip romanlarının müsadare edilişi neticesinde, Özbek-Sovyet edebiyatı tarihi fakirleşip kaldı ve genç neslin terbiye işlerine yardımı olmuş; güzelliğe, bilime ve yüksek işlerimize misli görülmemiş derecede zarar verilmiş oldu.” diyecek kadar cesur konuşur.¹⁷¹

Bu konularla ilgili düşüncelerini yine o yıllarda Hamit Gulam’la birlikte makaleleştirir. Ama bu makale ancak 1988’de, yani “açıklık” politikasının gündemde olduğu ve müstakillik arifesi yıllarında yayımlanabilir. Bu makalede; edebiyat tarihçilerinin 1920’li yıllardan bahsederken, Hamza Hakimzade Niyazi ve Sadreddin Ayni’den başka yazar ve şairi dile almadıklarını oysa Abdullah Kadirî, Çolpan ve Fitrat’ın da bu yıllarda çok güzel eserler kaleme almış, hatta Sovyet klasikleri derecesine ulaşmış eserlerinin bulunduğunu, onları görmemezlikten gelmenin sadece Özbek-Sovyet edebiyatının o yıllarını boşlukta bırakacağını ve bunun da edebiyat tarihini fakirleştirceğini ifade ederler.¹⁷²

Aslında hepsi eşit şartları paylaşırlar. Ama Aybek ve Şehzade hiç kimseye karşı hafiyecilik yapmamış ve kimseyi jurnallememiştir. Temiz vicdanlarını ve yüce ruhlarını bu işlerle kirletmemişlerdir.

170 Yaşlık, Şükruilla ile röportaj, 1989, sayı 7, s. 5

171 Nabican Bakiy, Katlneme, Gafur Gulam Namıdaki Naşriyat Matbaa Birleşmesi, Taşkent, 1992, s. 172-173

172 Özbek Adabiyatı ve Sanatı, M. Şehzade-Hamid Gulam, “Özbek Sovyet Adabiyatını Kaşşaklaştırmaylık”, 12 Ağustos 1998

Madalyasız bir ömür

Moskovada'ki dekada¹⁷³ günleri her bir millî edebiyatın ve sanatın bütün Sovyetler huzurunda ve büyük parti önünde hesap vermesi demektir. Oldukça coşkulu ve tam bir bayram havası içinde geçen dekada günleri gerek gazetelerde çıkan makaleler, gerekse de radyolardan verilen programlarla o millî edebiyatın şanına layık bir şekilde kutlanırdı. Okurlar için dekadaya katılmış olan yazarlarla buluşma ve imza günleri düzenlenirdi. Dekada da görücüye çıkmış eserler mutlaka ama mutlaka ideolojik boyutuyla okura iletilir ve Sovyet vatandaşının şekillenmesine büyük önem verilirdi. Zaten bundan dolayı Sovyet yazarları kendilerini ruh mühendisi olarak görürlerdi.

Büyük tantanalarla açılan Moskova'daki dekada günleri, yine büyük tantanalarla sona ererdi. Devlet katılanlara resepsiyonlar verirdi. Bu bahtı yaşayanlar dekada davetiyesini çok kıymetli bir eşya olarak saklardı.

Moskova'daki Özbek edebiyatının ilk dekadası 1937'de 21 ila 31 Mayıs arasında yapılır ve yoldaş Stalin çok yoğun geçen o günkü mesaisine rağmen kapanışa

Maksud Şehzade, son yıllarında

173 On günlük demek.

gelir. Çünkü o günlerde Stalin'in "halk düşmanları"yla başı derttedir. O gün de kendisinin en yakın dostu olan komutan Bulyuhyer'in "halk düşmanı" olduğu konusundaki idam fermanını imzalayıp öyle gelmiştir kapanışa.¹⁷⁴

Başka bir Moskova dekadası da 1959'un şubat ayında gerçekleşir. Pirimkul Kadirov, Adil Yakubov, Şuhrat, Mirzakalan İsmaili, Said Ahmet, Saide Zunnunova, A. Kahhar, Türap Tola, Askad Muhtar, Şehzade ve daha birçok Özbek yazarı bu toplantıya katılmıştır. Geri döndüğünde bir grup yazar Moskova'daki Özbek edebiyatı günlerinin değerlendirilmesini yapmak üzere Fergana'ya okurlarla buluşma toplantılarına giderler. Said Ahmet, Şuhrat, Askad Muhtar, Türap Tola ve Şehzade bunlardır. Halkla buluşma günleri güzel geçer. Misafirhanede dinlenirken radyodan bir haber duyulur. Dekadaya katılanların bazıları devlet tarafından madalyalarla ödüllendirilmiştir. -Sovyetlerde madalya almak büyük bir ayrıcalık ve bahtiyarlıktır.- Herkes birden kulak kesilir ve acaba ödül alanlar listesinde ben de var mıyım, diye meraklanır. Bu merakla listeyi öğrenmek üzere Taşkent'e postaneden telefon etmek için Said Ahmet ve Türap Tola misafirhaneden çıkarlar ve büyük bir sevinçle listede kendileriyle beraber Askad Muhtar'ın da olduğunu öğrenirler. Ama ne gariptir ki; Şehzade bu listede yoktur. "Bunu Şeyh Eke'ye nasıl söyleriz acaba?" diye kara kara düşünmeye başlarlar. Geri döndüklerinde Şehzade'ye "telefon edemedik" derler. Ama diğer taraftan bu listenin ertesi gün gazetelerde yayımlanacağını da bildikleri için Said Ahmet, Şehzade'ye bir şeyler demeye çalışır ve aralarında şöyle bir konuşma geçer.

– Şeyh Eke, devlet size ve bana mükâfat vermese gerek. Zaten bu dünyada yaşıyor olmamız bile bizim için bir mükâfat sayılmaz mı?

174 Azad Şarafiddinov, Sardafdar Sahifeleri, "Yazuvçı" Naşriyatı, Taşkent, 1999, s. 36-37

– Yok hayır. Seni bilmem ama benim mutlaka almam lazım.

– Mükâfat almak bu kadar önemli mi sizin için? Almayı çok mu istiyorsunuz?

– Yok hayır. İnsanoğlu mükâfatsız da yaşayabilir. Ama benim on binden fazla öğrencim radyo başında mükâfat alıp almadığının haberini beklemekte, der Şehzade.

Bir gün sonra gazeteler gelir. Şehzade listeye göz atar. Listede ismi yoktur. Yüz hatlarında herhangi bir değişiklik sezilmez. Gazeteyi masanın üzerine bırakır. Gözlüğünün camını siler ve hiçbir şey yokmuş gibi Şuhrat’a dönerek: “Şair hadi gel de satranç oynayalım.” der. Üzgün olmasına rağmen üzüntüsünü belli etmemeye çalışır.

Şehzade’nin cenaze töreninde, âdet olduğu üzere, belediyeden, aldığı madalyalar için on adet kadife yastık gönderilir.¹⁷⁵ Uygulamaya göre madalyalar bunların üzerine konular, cenaze konvoyunun önünde kabre kadar götürülürdü. Ölenin ne kadar çok madalyası varsa o kadar çok saygın bir kişi olduğu düşüncesi hâkimdir o zamanlar. Şehzade için gönderilen yastıkların hepsi de boş olarak geri çevrilir. Çünkü Şehzade’nin bir tane dahi madalyası yoktur.

Tolstoy yaşı

Hep uzun bir ömür yaşamak istedi. Hayat kitabını, yüzüncü sayfasına kadar okuyarak, yirmi birinci yüz yılın ıtırlı baharında dolaşmayı arzuladı. Çınarlar gibi uzun bir ömür hayali... Hiç olmazsa Lev Tolstoy kadar bir ömür¹⁷⁶ görmek ümidindeydi. Ama daha önce gelecek “mert” ve “asil” bir ölüme de razıydı.

Hep müspet ve mülayim yaşadı. İnsanlarda evvela fazilet aranması gerektiğine inanıyordu. Ve: “Biz bu yurdun

175 Said Ahmed, age. , s. 154-155

176 Lev Tolstoy 82 yaşında vefat etmiştir

güllerine kanımızdan süt verdik.”¹⁷⁷ diyerek bütün töhmet ve vefasızlıklara karşı “mert” ve “asil” olarak ölmesini bildi. Hançerlenip son anlarını yaşayan Uluğbek’i: “Dünya dünya bî vefasın bilirim seni, amma sana yaman evlat değildim ki!”¹⁷⁸ diye konuşturarak kendi çektiği eziyetlere karşı adeta Uluğbek’i konuşturdu. Nadanlar neyse de ehl-i ülfetin bî vefalığı ona çok daha acı veriyordu. Bir mektubunda bir dostuna: “Keşke, bütün aşınalarım senin gibi vefalı olsalardı.”¹⁷⁹ diye yazar.

Yüreği onu ancak 21. asra kırk üç kalaya kadar taşıyabildi. Okuyamadı ömür kitabının yüzüncü sayfasını. Yarıyı biraz geçmişti ki durdu yüreği. Yüze varmasa da 80’e ümidi vardı. Tolstoy yaşı diyordu buna. En azından bu kadarcık olsun yaşamak. Kötü bir evlat da değildi hani. Amma takdir... Fazilet avcısı Şehzade elli dokuzda rihlet ederken töhmet virtiözleri seksen beş baharını görürler. Yaşarlar Tolstoy yaşı kadar. Amma: “*Ömürler böladiki/Tirigi de ölükdir/Ölimler böladiki/Ölgen adam tirikdir.*”¹⁸⁰

19 Şubat 1967’de saat on bir otuz sularında Şehzade hayata veda eder. Herkes taziye için cenaze evine gelir. Gelenler arasında Uygun da vardır. Ama Sekine Hanım’a taziye bildirmeye yüzü yoktur. Evlerinin içine giremez. O civarda yüzü yerde dolaşır durur. Said Ahmed; “İçeriye girmeyecek misiniz?” diye sorunca, “Girsem, hanımı yüzüme tükürmez mi acaba? Üzerime saldırmaz mı ki?” diye cevap verir.

Mütereddin bir şekilde dışarıda dolaşır durur. Defin merasiminde de pek yaklaşamaz. Arkalarda kendisini belli etmemeye, göze çarpmamaya gayret gösterir.¹⁸¹

177 M. Şehzade, Dünya Bakıy, “Vatan”, age., s. 70

178 M. Şehzade, Asarlar 3. tam, Mirza Uluğbek, G. Gulam Namıdaki Adabiyat ve Sanat Naşriyatı, Taşkent, 1972, s. 225

179 M. Şehzade, Zamandaşları Hatırasında, age., s. 8

180 M. Şehzade, Dünya Bakıy, “Kapitan Gastello”, age., s. 30

181 S. Ahmed, age., s. 155-156

Defin günü havada kar vardır. Çağatay Kabristanı, el pençe divan durmuş dostlarla kalabalıklaşır. Ak güvercinler gibi “Selam” olur lapa lapa yağan karlar. Şairce seziler gerçek olur âdeta. Yalnızlıktan bunaldığı günlerde selamı sabahı keserler dostları ve vefatıyla da hüngür hüngür ağlarlar mezarı başında. Ve “Şeyh Eke”nin bir zamanlar söylediği şiiri keramet gibi bir bir çıkar: “*Dostlar yahşilarni avaylab saklang/“Selam” degan sözning salmağın aklang/Ölganda yüz saat yığlab turgandan/Onu tirtgida bir saat yoklang!*”¹⁸²

Meşhur ‘Gafurga Hat’ şiirinin yazılmasının üstünden henüz bir yıl bile geçmemiştir. Şehzade’nin kabri başında toplananlar yüreklere burkuntu veren bu mersiye Turap Tola’nın ağzından dinlerler. Ve ağlamayan insan kalmaz.¹⁸³

Bu gün artık destanını yazdığı Taşkent’te Şehzade’nin kimi kimsesi kalmamış. Çağatay Kabristanı’nda bir makber ve Hamit Süleymanov adındaki kol yazmalar enstitüsünün kırk yedinci fondunda kalan terekesinden başka. Altı cilt halinde yayınlanan külliyatı ve özellikle de Celalettin Mengüberdi ve Uluğbek dramaları, Taşkentname ve hikmet dolu lirik şiirleri Özbek okurunun kalbinde ve dilinde. Zaten O da: “*Elga dastyar bolsa şiirlerimiz/Demek ki ömrimiz ötmabtı bîkar!*”¹⁸⁴ der bir şiirinde. Taşkent nüfus dairesindeki kütük defterine “öldü” diye yazılsa da Şehzade, Özbek halkının kalbinde ve Taşkent onu asla unutmayacak.

182 M. Şehzade, Dünya Bakıy, “Yahşilar Kadri”, age. s. 238

183 M. Şehzade, Zamandaşları Hatırasında, age. s. 90

184 M. Şehzade, Dünya Bakıy, “Şir Çin Güzellik Singlisi Eken”, age. s. 6

Üçüncü Bölüm
TANIDIK SİMLER

“Bizim olmayan şarkıları mırıldanmak
Bizim olmayan sevdalara salmak kendini
Bizim olmayan şunu bunu düşünmek
Bizim olmayan parayı kullanmak
Ve bizim olmayan yollarda yürümek”
Miguel Angel ASTURIAS

Azad Şerafeddinov¹⁸⁵

"Eriyen, çürüyen temeller yokluğa doğru yol izler.
Neden ben ondan yüz çevirmeyeyim."

Batu

Büyük âlim, cesur insan, hocaların hocası Profesör Azad Şerafeddinov 70 yaşına girdi. Hoca bir ömür boyu okudu, inceledi, araştırdı, keşfetti ve yazdı. Aydın bir kafa, güçlü bir sezgi, geniş bir kültür ve coşkun bir kalple.

Küçük yaşlarda başlayan kitap okuma aşkı, onu tam bir kitap tutkunu haline getirmişti. Onu en çok sevindiren en makbul hediye, kitaplardı. Sahaf dükkânlarının gedikli müdavimlerindendi. Onun arabası, en fazla kitap dükkânlarının önünde park edilmiş olarak görülürdü. Hatta dostları: "Azad'ın kendisi neyse de arabası da kitap dükkânlarının önüne geldiğinde takkadak duruyor." diye takılırlardı. Emanet kitap vermekte oldukça cimri olan üstat, bu faziletiyle bir şaheser vücuda getirmişti. Bugün Özbekistan'da belki de en geniş şahsî kütüphane onunkidir. Kitap vermemekteki hasisliği onu, tavanlara kadar dolu, paha biçilmez bir kütüphanenin sahibi yaptı. "Yekpare nur olan bu kütüphane-i nefis" in gölgesinde bir fikir işçisi olarak Sovyet pedagojisinin güçlü ve baskın tazyikine rağmen beynindeki zincirleri parçalayıp müstakillikten çok önce, müstakil düşünebilmeyi başarabilmiş ender

185 4 Ekim 2005 yılında vefat etmiştir

münevverlerden biriydi. Devşirdiği kültür hamulesini, hayatını bağışladığı, öğrencilerine: “Buradan cenazem çıksa gerek.” dediği üniversite kürsülerinden yazdığı makale ve eserleriyle de halkına ulaştırmaya çalıştı, çabaladı.

Yıllarca Sovyetlerin demirden pençesinde korku saltanatıyla sinmiş ve sindirilmiş milyonlar, ince taktikler ve cesur çıkışlarla, Türkistan insanının vicdanı olmuş, düşman damgasıyla namı nişanı unutturulmak istenmiş, değil eserlerini buldurmak; isminin dahi ağza alınması Sibiryâ sürgün ekspresine bilet almakla eşdeğer olmuş, Şair Çolpan’ı, o, aydınlara yakışır tam bir cesaret ve mesuliyet duygusu sayesinde okuyabili. Hazine peşinde koşan defineciler gibi özel dergi koleksiyonlarından bir bir derledi Çolpan’ın şiirlerini. Ve ilk defa 1969’da “Tirik Satırlar” adlı kitapla en geniş şekilde yayımladı onları. Fakat göz açtırmayan istibdat, kitap basılır basılmaz kitabı toplatıp satışını yasakladı ve Çolpan’ın tergibatçısı Azad Şerafeddinov’a “milletçi” damgasını vurdu.

“Karangu keçede kökke köz tikip” müstakillik şafağının atmasını bir ömür arzulamış Çolpanları geniş tetkikatlarla 1990’lı yılların başında milletine hediye etmek yine hocaya nasip oldu.

Yokluğa gömülmek istenen bu vatan şairlerini vatana kazandırmakla kalmadı, o ruhun izdüşümleri olan Erkin Vahidovlar, Abdullah Aripovlar hep onun keşfedip; iyi niyetlerle, iyi dileklerle, asırlık beklentilerle, edebiyat dünyasına ve marşeri vicdana kazandırdığı şairler oldu. 1960’lı yılların başında “Şark Yulduzi” dergisinde Abdullah Aripov’a “Ak yol” dileyen hoca, respitinde yanılmamış “Ak yollar”dan yürüyen Abdullah Aripov “Ak günler”e ulaşmış ve bir şair için en büyük kıvanç olabilecek, devlet millî marşını yazma şerefine nail olarak Azad Şerafeddinov’la beraber, bütün bir Özbek halkını da se-

vindirmişti. O, üniversitede öğrencilere, sanatsal her meseleyi evirip çevirip partiye ve Lenin'e getiren emir eri Sovyet tenkitçilerine göre öte ve saf edebiyat anlayışını vermeye, bedii zevk seviyelerini yükseltmeye uğraştı.

Prof. Azad Şerafeddinov

Edebiyatın propagandalastırılması yüzünden sanat eserinin asıl önemli yanı olan, insanî değerlerin ortalıktan sıvışıp, kaybolup gittiğini görüyordu. Şükür Halmirzayev'in; "Edebiyat öldü mü?" makalesine; "Evet öldü. Ama ideolojik edebiyat öldü." cevabını verir hoca. Lenin ve Stalin övgüleriyle lebâleb dolu, "Sosyalistik realizm" yalınkatlığıyla yazılmış cilt cilt eserler, ancak bir insan ömrüne denk ömrü yaşamış olarak, edebiyatın en "has" özelliği olan edebiyeti soluklayamadan, belki de sadece edebiyat tarihçilerine malzeme olmak üzere, zulaların ve arşivlerin en izbe ve karanlık köşelerine, arkasından ne bir ağlayanı ne de bir mendil sallayanı olmadan uğurlandı. Edebiyatın en sığı, en sahtesi olan ideolojik edebiyatın kaçınılmaz sonuydu bu. Hocanın ifadesiyle: "Bir zamanlar şan u şöhreti yedi düvele yayılmış, klasik kabul edilmiş, ödül üstüne ödülleri almış, yüz binlerce nüshada yayınlanmış kitaplar, birden ıskartaya çıkıvermişti. Bugün artık onları hiç kimse ne okumakta ne de hatırlamakta."

1954'de Moskova tren istasyonunda tanıştığı Özbek edebiyatının Abasıyanık'ı diyebileceğimiz Abdullah Kahhar, hocaya en yakın bir dost ve en muteber üstad olur. Bütün çabalarına rağmen çok sevdiği; voleybol, futbol ve satranç oynama zevkini bir türlü kazandıramaz Abdullah Kahhar'a. Buna

karşılık Abdullah Kahhar mektebinde pişen ve kemale eren hoca, ilmîliğin sert çizgilerini onun sanat ikliminde yumuşattır ve edebîleştirir. Bu güzelliklerle, en güzel Abdulla Kahhar biyografisini kendisi yazar. Devr-i dilârâ-yı müstakillğin gelmesiyle Sovyet yıllarının yazarı olan Abdulla Kahhar, Sovyetlerin meddahı olmakla suçlandı.

Dünyayı “paklamak” gibi yüce duygularla yola çıkıp, ihtiyarlık sınırlarına geldiğinde koskocaman bir ömrün beyhude geçip gittiğini, dünyayı “paklamak” şöyle dursun kendisinin “kirlendiğini” fark etmek bir insan için, hele hele bir aydın için kabulü zor olsa gerek. Doğrularınızın, zamanın çarkları içinde parçalanıp sizi çıkmaz sokaklara soktuğu ispatlanmışsa, mukaddes diye bildiğiniz bayrağınızın sahteliği bilinip kalmışsa, körün esasına yapışması gibi yapışıp, dediğim dedik öttürdüğüm düdüğ kabilden bir hareket içine girmek de bir aydın için fazilet olmasa gerek.

Azad Şerafeddinov bu acı tecrübeleri yaşamış bir aydın olarak, fazilet yolunu seçip “İtikadımı neden değiştirdim?” adlı uzun bir makaleyle, dünden bugüne hayatının panoramasını verir. Adeta tarihe hesap verir. Yazılanları o gün için kimse okumasa da daha sonra torunlarının okuması onun için yeterlidir.

Bugün müstakillik havasını teneffüs ederek yetişen, aklı hür vicdanı hür yeni Özbek gençliğine; yazılılarıyla, konferanslarıyla ve başında bulunduğu “Cihan Edebiyatı” dergisiyle, millî ruh düşüncesini vermeye ve bununla birlikte evrenseli yakalatmaya çalışan hoca, ilerlemiş yaşna ve sağlık problemlerine rağmen, dur durak bilmeden hâl ve kâl diliyle onlara bir şeyler anlatmaya çalışmakta ve ideal bir aydın portresi çizmektedir.

Rauf Parfi

"Arzum: Türkistan adlı dağınık vatani,
yaşarken bir bütün görmek."

R. PARFİ

Büyük Özbek şairi Rauf Parfi, sessiz sedasız bu âlemden ayrıldı. Söz yükünü temizleyerek sırtına vuran şair, arkasında apak izler bıraktı. Derdi tasayı kendisine alıp, sevinci ve gülmeyi milletine bırakan şair, kendisiyle olan yalnızlığında söz ızdırabıyla yoğrulmuş dervişler gibi bir hayat yaşadı.

20. Asır Özbek şiirinin pınar başlarını beş altı gönüllü şair tutar. İstiklal arzularıyla dertlenip bu yolda bedel ödemiş Çolpanlar, Osman Nasırlar vardır asır başında. Aybek ve Şehzade birer köprü olurlar asrın ortasında. Erkin Vahidov, Abdullah Aripov ve Rauf Parfi güzel şiirleriyle hitama erdirirler asrı.

Şair Çolpan ve Aybeklerin dava ve lirizmini yirmi birinci asra taşıyan en güçlü Özbek şairlerinden biri ve belki de birincisidir Rauf Parfi. Ondaki şiir tutkusu ve vatan sadakati çok daha başka ufuklardadır. Madalyalarla yükselen değil, istig-nasıyla yüceleşen şairdir o. Yana yakıla sevdiği ve yana yakıla şarkısını söylediği vatandan terk-i diyar eden değil, vatan toprağında sabitkadem ve sabır ağacı nice Türkistan evladı gibi dik durmasını bilen mefkûre adamıdır o.

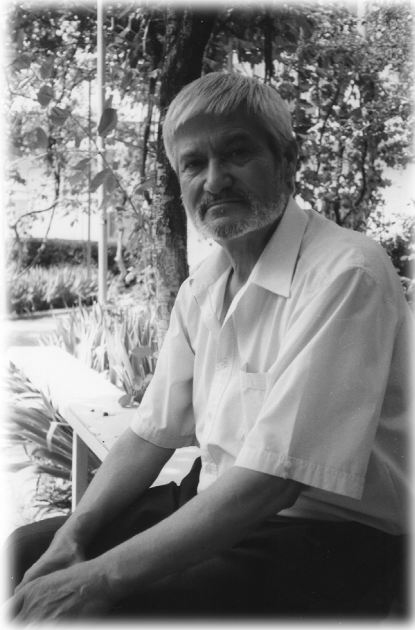
Rauf Parfi, ince duyguları ve güçlü tecessüsleriyle herkesin duyduklarından başka şeyler duyar ve herkesin gördüklerinden başka şeyler görür ve bunları "Raufane" bir üslupla

ifade eder. Soylu sanatçılar gibi tabiata ve özellikle de insan kalbinin ritmine olan dikkatini hiç yitirmemiştir. Bütün dünyanın şiirdeki kazanımlarını gözden geçirdiği gibi, insan olarak katlanabileceği zorluk ve fakirliğin miktarını keşfe çıkacak kadar da cesur bir tecessüse sahipti.

Rauf Parfi Öztürk, 27 Eylül 1943'te Taşkent'in Yengiyol ilçesine bağlı Şuralisay köyünde dünyaya gelir. Ailesi aslen Fergana'nın Vodil köyündendir. 1930'lu yılların karmaşası onları Taşkent civarına sürüklemiştir. Toprak sahiplerine ve zenginlere karşı açılan savaşta pek çok aile yok olmuş, pek çokları da oldukça verimli olan bu topraklardan ayrılmak zorunda kalmıştır. Devrin çalkantılarına ve köylü olmalarına rağmen, babası Parfi Muhammed Eminoğlu ve annesi Sakine İsbegkızı kendilerini yetiştirmiş irfan sahibi aydın insanlardır. Ailenin zengin bir kütüphanesi vardır. Ama onlar Sovyetlerin zulmünden çekindikleri için kendilerini eğitimsiz olarak tanıtırılar. Çünkü Sovyetlerde en az tehlikede olan sınıf; okumamış, kol gücü ve alın teriyle hayatını kazanan fakir çiftçi ve işçi sınıfıdır. Rauf Parfi ailesi için: "Babam bahçıvan, ümmi. Ama Babarahim Meşreb'i okurdu eski yazıda. Anam ipekböceği yetiştiricisi, ümmi. Ama Hazreti Nevai'yi okurdu." diye yazar.

Teyzesi Hasiyet Bibi'den manzum tarzda dinlediği Özbek halk masalları Rauf Parfi'nin şiirinin ilk elifbasıdır. Hayale meyyal bir yaradılışa sahip olan Rauf Parfi bu atmosferde çok genç yaşta şiirler yazmaya başlar. Kendisinin hatırladığına göre ilk şiirini "halklar atası" Stalin'in ölümü münasebetiyle 5 Mart 1953'te yazar ve henüz on yaşında bile değildir. Kaderin cilvesine bakın ki çocuk saflığıyla sevdiği kişi, daha sonra onun sanat hayatında düşmanlık ve istibdadın başkahramanı olur. Rauf Parfi ilk ve ortaokulu kendi köyünde bitirir. Liseyi Yengiyol'daki Alişir Nevai Mektebi'nin gece bölümünde okur.

Bu yıllarda Yengiyol ilçe gazetesinde şair olacak sanatkârın ilk şiirleri yayınlanır. O henüz bıyığı yeni terlemiş on dört yaşında bir delikanlıdır. Kader, şair adayı Rauf Parfi'yi babasının da yakın dostu olan, klasik Özbek edebiyatının âlimi, şair ve mutasavvıf Abdurrahman Vodili ile yollarını kesiştirir. “Şiirde ilk üstadım, Abdurrahman Vodili'dir. Çünkü vezinleri bana o öğretti.” der Rauf Parfi.

Rauf Parfi 1999

Hayata sufice bakan Vodili, genç Rauf'un dünyaya bakışı ve sanat anlayışında da önemli etkiler yapar.

Rauf Parfi, 1960'ta Taşkent Devlet Üniversitesi Gazetecilik Bölümü'ne girer. 1960'lı yıllar Stalin aleyhinde kampanyaların başladığı yıllardır. Pek çokları gibi kendi aile tarihini araştıran Rauf Parfi; acı dolu, yangınlı hatıralar deryasında kulaç atarken bulur kendisini. Araştırmalar, aile faciasının da ötesinde bir vatan faciası manzarası çıkarır karşısına. Bu zulümler ve mağduriyetler, onda isyan ruhunun canlanmasına, donup kalmış oç duygularının, içini kemirmeye başlamasına yol açar. Öğrenilmesi gerekli ve önemli bir dersmiş gibi sunulan “İlmî Komünizm” adlı dersin sınavlarına girmeyerek isyan bayrağını açar. Ailesine ve vatanına zulümler getiren yalanların, önemli bir dersmiş gibi okutulmasına karşı bir tavır alıştı bu. Ama tehlikeli bir tavır

alış. Bu duruşu, Rauf Parfi'nin, 1965'te üniversiteden diploma alamamasına ve sadece bir çıkış belgesiyle mezun olmasına sebep olur.

Bu yıllar, liberal eğilimli yazar Askad Muhtar'ın da teşvikleriyle Rauf Parfi'nin başlı başına farklı bir şair olarak şiir dünyasında yerini alma yıllarıdır. Özbek şiirinde 1965'li yıllardan itibaren yeni bir şiir poetikası ortaya çıkar. Erkin Vahidov, Abdullah Aripov ve Rauf Parfi'de bu yeniliği görmek mümkündür. Yeniliği temsil eden başka şairler olsa da, farklılığın ana damarını bu üç şair oluşturur. Özellikle Rauf Parfi, şiir anlayışında bir seviye ve bir dönemecin adıdır. Ker- van Yolu (1968) adlı ilk şiir kitabının yayımlanması büyük bir yeniliktir.

Anlam katmanları bulunmayan, savaş muhabiri yalın- katlığında ve propaganda sığılındaki Gafur Gulam, Hamid Alimcan ve Uygünlerin şiirlerine alışmış olan Sovyet okuru, bireyin iç dünyasını öne çıkaran, imge yoğunluklu, ifade mükemmelliği olan saf şiirle karşılaşınca şaşırıp kalır. Karmaşık ve dinamik metaforlar şairi Rauf Parfi'yi anlaması ve kabul- lenmesi Sovyet okuru için oldukça zor olur. Sanatçıdan “halk için”, “kalabalıklar için” edebiyat yapmasını bekleyen ve buna kodlanmış bazı ideolojik edebiyat tenkitçileri, alışılmışın öte- sinde bir poetik tabloyla çıkan Rauf Parfi olayı karşısında, hü- cum davulunu tokmaklamaya başlarlar. Yarım asır boyunca Sovyet şairinin korkulu rüyası olan “pesimist şair” damgasını Rauf Parfi'ye de hemen yapıştırırlar. Onu halk için değil de aile defteri için şiir yazan toplumdaki uzak biri olmakla suçlar- lar. Çolpanları ve Osman Nasırları mahkûm eden kötümserlik duyguları Rauf Parfi'nin şiirinde de bol miktarda vardır. Aslın- da Rauf Parfi'nin şiirindeki kötümserlik ve hazinlik, ümitsiz- likten çok; çaresizliğin, eli kolu bağlanmışlığın bir ifadesidir.

Askad Muhtar, Mayakovski'nin sözlerini de kalkan yaptığı; "Şair, insanın bütün ruh hallerini kucaklamalıdır. Mayakovski'nin dediği gibi; dünya henüz kıvançlarla dolu değil." yorumuyla yapılan hücumları savmaya çalışır. Sovyet şairinden beklenen, kendi ülkesi ve hayatı için, çocuklar gibi dertsiz tasasız bir dünya çizmek ve sürekli sınıtikan bir poz vermektir.

Siyasî önyargıların örümcek ağlarına mahkûm edilerek irtifa kaybetmiş olan şiir, Rauf Parfi sayesinde tekrar yükselise geçer. O, kendi varlığından başka bir hedefi olmayan, kendinde başlayıp kendinde biten ve asaleti de buradan gelen asıl sanat eserine kan pompalayan bir yürek olur. Rauf Parfi: "*Bir şiir gerek ekmek gibi sıcak/Bana bir şiir gerek, ey mezban!/Yazılmamış şiirdir dilim.*" diyerek, Özbek şiirini asır başındaki Osman Nasır ve Çolpanların atıp duran kalp sıcaklığına ve saflığına yükseltir ve yönlendirir. Oysa standart Sovyet şairi kendisinden başka bütün her şey ve her hadise için dertlenmektedir. Dünya ve hayalî vatan ızdırabıyla yanıp yakılmaktadır.

Rauf Parfi de çağdaşları gibi devrini yaşadı. Ama devrinin arkasından gitmedi. Düzene ve ideolojinin isteklerine boyun eğmedi. Hür kalbinin hür kalemiyle yazdı. Ateşlerle dağlanmış yüreğine çağırıldı okurunu. Dünya üzerinde hallolan takdir onun hisler yumağı yüreğinde katlanarak büyüdü. Hep yüreğindeki yangınlardan bahsetti. Hep kalp gözüyle baktı etrafına. Nevai: "*Gönlüümü gam ile tok eyle, ya Rab!*" derken üzerine insanlığın gam yükünü alır. Rauf Parfi de: "*Ne eller, vatanlar gülhanda yanıp/Şairin gözünden geçer bir bir/Herkesin dardını kendine alıp/Mecnun olup gezer şair.*" derken, takdirin yükü dert olan her şaire büyük ağrılar yüklediğini ifade eder.

Rauf Parfi, duygularını yoğun yaşayan bir şairdir. Kendisini kahreden meselelerde kaybolup gider. Kalp ve kafasını o noktalardan bırakır girdaplara. Kafa düşünür, kalp ağrır. Bu

insanlığın ve bir milletin ızdırabının ağrısıdır. Bakışlarını geniş vatan ufuklarında gezdiren şair, kaybolup gittiği noktaları şiirle dokuyarak milletine yollar açar. Düşkün ruhları yükseltip vatan ufuklarına çıkararak şüirden yollar. Kendi başına dert alıp, milletine; ümit, sevinç ve ak yol dileyen şair, kendisiyle olan yalnızlığında söz çilesiyle kendini yakarak vatan ufuklarını aydınlığa çıkarır.

Onun baş meselesi insandır. Son derece hassas bir yapıya sahiptir. Her kötü haber ve durum, şairin kan basıncının yükselmesine yeter de artar. Kendisini kahreden meselelerde kaybolup gider. Ders kitaplarında da yer alan “Abdullahcan Mer-siyesi” Rauf Parfi’nin çok az yazdığı olay-hikâye şiirlerinden birisidir. Gerçekten olmuş, ızdırıp yoğunluklu bir hadisedir. Şair: *“İzdiraptan ölmez şairin kalbi/Şairin anası izdiraptır zaten.”* dese de bu hadise onda bir ömür boyu taşıyacağı bir nişan bırakır. Abdullahcan şairin kardeşi ve çocukluk arkadaşısıdır. Küçük yaşta öksüz ve yetim kalan Abdullahcan aslında babasının yeğenidir. Bundan dolayı aynı çatı altında kardeş gibi büyürler. Rauf Parfi Taşkent’te üniversitede okurken Abdullahcan askerlik için gittiği Rusya’dadır. Askerliğinin üçüncü yılında Abdullahcan vefat eder. Cenazeyi almaya Rauf Parfi gider. Demir bir tabuta konan naşın başında yük treniyle günler süren bir yolculuk başlar. Vatana geldiklerinde yirmi beş yaşındaki Rauf Parfi’nin saçlarının bembeyaz olduğu görülür. Şairin anası ızdırıp dese de rikkatli kalbi bunu cismine yansıtır.

“Yirmi beş yaşımı ekledim/Yirmi beş yaşına senin./Haddinden ziyade bu elem, dostum./Bu gün elli yaşım var benim.” ifadeleriyle de genç yaşta beyazlaşan saçlarının hikâyesini anlatır.

Rauf Parfi’nin şiirini etkileyen unsurlardan biri de güzel sanatlar ve resimdir. Özellikle 1970’li yılların başında heykeltıraş Aman Aziz ve Sabircan’ın, Çilanzar’daki atölyesinde

ressam ve şair dostlar toplanmayı âdet edinmişlerdir. Dört beş kişiyi geçmeyen bu grupta; ressam İsfendiyar, âlim Begcan Taşmuhammed ve gedikli müdavimlerinden Rauf Parfi vardır. Edebiyat, sanat ve resmin de konuşulduğu bohem hayatı hüküm sürer bu atölyede.

Burası, 1920'lerin sonlarında İstanbul'daki İbrahim Çallı'nın, yazar ve şairlerin de müdavimi olduğu atölyesini andırır. Ressam İsfendiyar'ın tabiat tasvirleri ve özellikle de ağaçlarının insan gibi bir karakteri vardır. Rauf Parfi de ağaç sembolünü sıkça kullanır. Sabır Ağacı (1986) adlı eserinde pek çok şair için yabancı olan; Michelangelo, Van Gogh ve Poul Werlen gibi ressamlara şairler bağışlar Rauf Parfi. Kelimelerin, seslerin rengini görüp; renklerin sesini duyan muktedir, ressam şairdir Rauf Parfi.

1960'lı ve 1970'li yıllar millî cumhuriyetlerden güçlü yazarların çıktığı yıllardır. Bir eserin Moskova edebiyat dergilerinde yayınlanmış olması önemli bir güç gösterisidir. Cengiz Aytmatov, Kaysın Kuliyeve, David Kugiltinov, Mustay Kerim, Emirhan Yaniki, Muhtar Avezov ve Rasul Hamzatov gibi yazar ve şairlerin şöhretleri Sovyet geneline, hatta dışına da taşar. Millî cumhuriyetlerde, 1930'lu yıllarda yapılan Puşkin, Lermantov tercümelerinin yerini artık Türk kökenli bu yazar ve şairlerin kitapları alır. Rus yazarları; Mihail Svetlov ve Yaroslav Smelyakov'un Moskova yakınlarındaki tatil köyü Peredelkino'yu hareketlendirmesi gibi, Türkî yazarlar; Cengiz Aytmatov, Kaysın Kuliyeve ve David Kugiltinovların da Peredelkino'ya gelmesi dalgalanmalara sebep olmaktadır. Gurur verici bir durumdur bu. Dil fetişizmi vardır bu olayda. 1970'li yıllarda Nazım Hikmet'in "Memleketimden İnsan Manzaraları" adlı eserini bu anlayışla tercüme eder Rauf Parfi. Türkiye imgesini Rauf Parfi getirir Özbekistan'a. Nazım Hikmet ve Aziz Nesin, düşünen Özbek aydınlarının sevimli yazarları olur.

Çünkü onlar Türkçe yazmaktadırlar. Türkçe yazılan bir eser Türkî halklara karşı olamaz düşüncesi hâkimdir aydınlar arasında. Dil vatandır, dil millettir ve dil müstakilliktir.

1970'li yıllarda, Sovyetlerin; "Amur'dan Çelyuskin'e, Karadeniz'den Sahalin'e kadar" olan sahte vatan tasavvurları değişmeye başlar. Bu dönemde azınlıkta olsalar da, 'özüne beg' (kendine bey) olan, Rauf Parfi gibi aydınlara göre; saadet, şan-şöhret ve başka pek çok şey unutulabilir ama unutulmayacak yegâne şey; vatandır. Şair, "Vatan" adlı şiirinde: "*Bakınız tarihe, hey büyük halkım./Gözümde istikbalin sevinci sadece./*

Nedir, vatan aşkı nedir?/İçimi kemiren kadimî kıyas./Bakınız tarihe, gözümde perde/

Gözümden uçmakta bu yer, bu vatan/Dost olurdum çelik bannerle/Cenk meydanına atılırdım ben." derken öz vatan için bir duruşu vardır Rauf Parfi'nin. Hakikat sözünden değerli, hakikatın özünden değerli bir söz vardır onun için. O da vatandır. Onun ayakları, "*Ana toprağa batıp kalmış.*"tır. Rauf Parfi'nin 1980'lerin başında, Sovyet Rusya'ya karşı her zaman direnç göstermiş olan Batlık boyu Respublikalarına yapmış olduğu seyahati, şiirini de etkilemiştir. Gothe'nin İtalya'ya seyahati ve sürgünden dönen Dostoyevski'nin Avrupa'ya seyahati onlar üzerinde nasıl ciddi bir tesir bırakmışsa, Rauf Parfi'nin de Letonya seferinin böyle bir etki yaptığı düşünülmür. Rauf Parfi, o yıllarda, "Türkistan Yâdı" adlı bir şiir yazar. Bu tarihte Türkistan kelimesinin kullanılması hâlâ tehlikelidir. Rauf Parfi de; şair Mirmemir'in doğduğu yer, Ahmet Yesevi'nin memleketi olan Türkistan'ı öne çıkararak, kastına kalkan yapar. 1990'lı yılların başında Türkiye'ye gelen şair, Türk insanının Mehmet Akif Ersoy'a olan sevgisini; onun vatan sevgisine, Allah sevgisiyle yoğurmuş olmasına bağlar. Dönüşünde dosya konusu muhabbet olan 'Yaşlık'

Derviş Rauf Parfi

dergisinde herkesten farklı olarak, “Bir Yan Türkiستان’dır, Türkiye Bir Yan...” adlı yazısında vatan muhabbetini konu eder.

Rauf Parfi’nin tecüssleri, büyük poetik armoniye ulaşmak arzusuyla onu bir ömür boyu rahat bırakmaz. Rauf Parfi’ye göre, Özbek şairleri tarafından yazılan

şiiirlerde, söyleyiş ve imaj benzerliğı bir hastalık ve kısırlık alameti olarak ortada durmaktadır. Sistemi bayraklaştıran yazar ve şairlerin, insanüstü bir muamele gördüğü bir cemiyette, şairlik postuna oturmak isteyen şairlerin alelade duygularının seslendirildiğı cilt cilt yüzlerce şiiir kitabı yayımlanır. Ama hepsini üç dört şair yazmıştır sanki. Büyük şairler, büyük arayışların içine girer her zaman. Asır başında şair Çolpan da pek çok farklı şairin şiiirlerindeki ayniyetten bıktığında, pek çok arayıştan sonra; Rıza Tefvik’in şeklen yeni ruhen sufimeşrep şiiirleri ve Yahya Kemal’in sadabad ruhundaki şiiirleriyle tatmin olur. Ama onların da azlığından şikâyet eder. Şiiirin konusundan çok, söyleyiş tarzı ilgilendirir Rauf Parfi’yi. Dünya onun için imajlar dünyasıdır. Sürekli “eğretileme” tarzında yazar şiiirlerini. İddiasını hiçbir zaman açıktan söylemez. Kalabalıklar şairi

değildir o. Bilinçli bir tercihtir bu. Basit olmaktan daima kaçmıştır. Sanatsal kaygı daima öndedir ve önemlidir onun için. Çünkü o, okurunun seviyesine güvenmektedir. Bu ona hiç de azımsanmayacak bir okur kitlesi kazandırır.

Rauf Parfi, Özbek şiiri başta olmak üzere, Rus, Türk, Arap, Fars, Fransız, Şili, Japon ve Latin Amerika şiirini, bitmeyen bir heyecanla araştırır. 1960'lı yıllarda; sanatkârane işlenmiş soneler, noktalama işaretlerini önemsemeyen yazılan Batılı modernistleri hatırlatan şiirler, orta asır Japon şiirini anımsatan minyatür şiirler; kendi şiirini arayan delişmen Rauf Parfi'nin büyük arayışlarının ürünleridir.

Hiç kuşkusuz, 1967'de başlayıp 1977'de bitirilen, seksen ülkenin 3235 yazarından 25800 farklı eserinden müteşekkil, 200 cilt eserin "Dünya Edebiyatı Kütüphanesi"nden Rusçaya kazandırılmış olması, büyük arayışlar içindeki Rauf Parfi'ye kana kana içeceği bir kaynak olur. Kendisi de Pablo Neruda'dan Garsia Lorca'ya, Gevorg Emin'den Vakıf Samedoğlu'na, Karla Kaladze'den Şehriyar'a ve Nazım Hikmet'e kadar pek çok şairi Özbekçeye tercüme eder. Aynı zamanda; Byron'dan Manfred, Kaladze'den Deniz Hayali, Mahmud Hadi'den Elvah-ı İntibah, Tvardovski'den Hatıra Hukuku, Nazım Hikmet'ten Memleketimden İnsan Manzaraları ve Yirminci Asır Dünya Şiiri, Türk Dünyası Şiiri, Uygur Şairleri adlı pek çok eseri de Özbekçeye kazandırır.

Japon şairleri Basho ve Takuboku'nun şiirleri Rusçaya tercüme edilmiştir. Japon romantizmini ve tefekkürünü, üç-beş satırlık formlar şeklinde dile getiren haiku ve tanka şiir şekilleri Rauf Parfi'nin çok hoşuna gider. 16. yüzyılda ortaya çıkmış olan bu türler, 20. yüzyıl başında Batı ülkelerinde de yaygınlık kazanır. Bizde de Orhan Veli'nin 1940'larda yazdığı meşhur şiiri: "*Gemliğe doğru/Denizi göreceksin/Sakın şaşırma*" ilk haikulardan sayılır. Hissi tefekkür ve kelime işçiliği

gerektiren haiku ve tanka, Rauf Parfi'nin şiir poetikasına da çok uygundur. Rauf Parfi: *“Belki ben Mecnun’um/Belki siz Leyla/Belki ben mahkûmum, belki siz cellât.”* *“Ben senin gözlerine bakıyorum/Sen başkalarına/Kimin gözlerinde arıyorsun beni”* *“Ateşe yoldaş oldum, yanmadım/Bana bayran baktı alevler/Yanıp küll oldu gazaba gelip.”* gibi “yükte hafif, pahada ağır” onlarca haiku yazar. Japon şiiriyle yakından ilgilenen Rauf Parfi, 20. yüzyıl Japon şiirine büyük canlılık getirmiş olan İşikava Takuboku’ya şiirler bağışlar.

Şiirlerin ilk mısralarını başlık olarak kullanan Rauf Parfi, şiirine sadece içerik ve üslup olarak değil, şekil olarak da yenilik getirmek ister. On dört mısralı şiire, ilahî ve sırlı bir şekil tarzıymış gibi bakar. Bundan dolayı onda soneler çoktur. Hatta üç sonenin birleşmesinden ibaret olan, üçlü sone şeklini o bulmuştur. Ona göre şiir, on dört mısradaki, muayyen bir mükemmelliğe ulaşır. Şiir geleneğinin bitmeyen altın damarı Alişir Nevai'nin yedi beyitlik gazellerinin yedi yüzden fazla olması ona göre başlı başına bir sırrı barındırır içinde.

Bu yaralı dünyada -ona göre dünya bir yaradır- sistemi elinde bulunduranlara karşı, kelimelerin içindeki şifayı arayarak, yüreğinin ülfeti şiirini, sevgi silahı ve kalkan yapıp, istidadını menfaate boyun eğdirmeden, daima “hareket uykusu”ndaki muhteşem bir pasiflikle, 1960'lardan 1990'lara kadar yayınlanan; Kervan Yolu (1968), Aksiseda (1970), Tasvir (1973), Hatırat (1974), Gözler (1976), Dönüş (1981), Sabır Ağacı (1986) ve Sükûnet (1991) adlı sekiz şiir kitabıyla kendine özgü “Raufane” bir ekol ortaya koyar.

1990'larda Rusya'nın parçalanmasıyla; Özbekistan, 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan eder. Rauf Parfi 1990'larda Gorbaçov'un açıklık ve yeniden yapılanma reformlarından yararlanarak, “Türkistan Halk Hareketi” adlı demokratik bir teş-

kilat kurar. Onun etrafında toplanan; Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen ve Karakalpak gençler bütün Türkistan'ı bir çatı altında toplamak isterler. Fakat "Türkistan Halk Hareketi" fazla büyümez. Bir şiirinde: "*Arzum: Türkistan atalmış tarkak vatani/Tirik ekenimde bir bütün körmak.*" diyen Rauf Parfi, kendisini bildiğinden beri, aksiyon adamı olarak, esir Türk boylarının özgürlüğü için çalışıp çabalamıştır. Sürgün edilen Kırım Tatarları arasında "asıl vatana dönüş" hareketinin başladığı 1960'lı yıllarda, bu hareketin hararetili destekçisi olur. 1990'lı yılların başında Azerbaycanlılara ilaç yardımında bulunanların yanında yerini alarak, Azeri-Ermeni savaşının dehşetlerini kendi gözleriyle görür. Ermeni işgalinin tel'ini için İstanbul'da binlerce kişinin katıldığı mitingler yapılır. Rauf Parfi bu toplantılara katılarak kürsüden Özbekçe şiirler okur.

Sovyetler döneminde; Respublika Kinomatagrafya Devlet Komitesi'nde; "Gafur Gulam Namındaki Edebiyat ve Sanat Neşriyatı"nda çalışan Rauf Parfi, bağımsızlıktan sonra da "Yazarlar Birliği Reklâm Merkezi"nde başmuharrir, Cihan Edebiyatı dergisinin şiir bölümü müdürü ve yine "Gafur Gulam Namındaki Edebiyat ve Sanat Neşriyatı"nda çalışır. Rauf Parfi önceden olduğu gibi, bağımsızlıktan sonra da pek çoklarının uğrunda el pençe divan durduğu; makam, maaş, servet ve daha nice bin şahsi ve maddi menfaatlere, istîğnasıyla karşılık verir. Şiir dünyasının profesyoneli olan Rauf Parfi, dünyalığın amatörü olarak yaşar.

W. Faulkner'in: "İyi bir yazar asla bir kuruma dâhil olmaz. İyi yazarın başarıya ya da zengin olmaya aldıracağı zamanı yoktur. Bir şeyler yazmakla fazla fazla meşguldür o. Birinci sınıf bir yazar değilse, kendisini zamanım yok, ekonomik özgürlüğüm yok diye kandırıyordur. İyi bir yazarı alt edebilecek tek şey, ölümdür." diye tarif ettiği birinci sınıf bir şairdir Rauf Parfi.

1989'da Uluslararası Mahmud Kaşgari Ödülü, 1996'da Türkiye Diyanet Vakfı Türk Dünyası Münacat Yarışması Büyük Ödülü'nün sahibi olan Rauf Parfi'ye, 1999'da da Özbekistan Halk Şairi unvanı verilir.

Büyük poetik armoniye ulaşmak arzusuyla, istidadını menfaate boyun eğdirmeyen, kelimelerin içindeki şifayı bir ömür boyu arayan, muhteşem bir pasiflik ve ruhundaki sönmeyen metanetle yana yakıla sevdiği ve yana yakıla şarkısını söylediği vatanının sevdalısı Rauf Parfi, 28 Mart 2005'te veda tebessümlü bu âlemden, sessiz sedasız ayrıldı. Rauf Parfi'nin vefatıyla, yalnız Özbek edebiyatı değil, bütün Türk dünyası edebiyatı da büyük bir şairini kaybetmiştir.

Vasiyeti üzerine naşı; parti ve devlet adamlarının ve Aybek, Abdullah Kahhar, Maksud Şehzade ve Mirtemir gibi Sovyet-Özbek edebiyatının bütün büyük yazarlarının gösterişli kabirlerinin bulunduğu Çağatay Kabristanlığı'na değil de 1870'lerde teşkil edilmiş eski ve daha mütevazı olan Minar Kabristanlığı'na sevenleri tarafından defnedilir.

Minar Kabristanlığı'ndaki sade mezarı, hayattayken; eski zaman dervişleri gibi bir kulübesi olmamış ve kadir kıymeti anlaşılmamış Rauf Parfi'nin adresini ve davasını haykırıp duracak gelecek nesillere.

Türk dünyasının Batısı İstanbul

İstanbul ve İdil-Ural etkileşimi; *Hace-i Evvel'e olan itimat ve muhabbet*

İdil-Ural boyu Türkleri arasında Ahmet Mithat Efendi kadar mağlum ve meşhur olan ikinci bir Türk yazarı olmasa gerek. Bunun içindir ki Ahmet Mithat'ın vefat haberi İdil-Ural Türkleri arasında büyük yankı ve üzüntü uyandırmıştır. Gazete ve dergiler taziye haberleri ve onunla ilgili hatıra yazılarıyla dolup taşar. 16 Aralık 1912'de vefat eden A. Mithat Efendi, Fatih Kerimi'nin başmuharrirliğini yaptığı "Vakit" gazetesini başta olmak üzere; Tercüman, İdil, Sibiryaya, Kuyuş, Yılduz ve Şura gibi bölgenin bütün gazete ve dergileri onun hakkında sitayişkâr makaleler yayınlarlar. Vefat haberi üzerine bütün medrese ve mekteplerde şakirtler ve evlerde de onun romanlarıyla okuma zevkini tatmış genç kızlar ruh-ı paklarına Kur'an tilavet eder, hatimler indirirler.

Ömür boyu dur durak bilmeyen bu "yazı makinesi" yazmış olduğu iki yüzden fazla eseriyle, "bildiğini başkalarına öğretme iptilası" sayesinde kitap denen hazineyi, gerek Osmanlı coğrafyasında ve gerekse de İdil-Ural boyunda medreseye ve âlimlere münhasır bir lüks olmaktan çıkarıp, halk kitlelerine ulaşmasını sağlamış ve bunun içindir ki, "hace-i evvel" unvanını ona pek güzel yakışmıştır. "Müdafaa" adlı üç ciltlik eseri,

İdil-Ural boyu Türklüğü arasında çok makbule geçmiş ve hat-ta bu eseri birkaç defa mütalaa etmiş birisinin; “Eğer yevm-i kıyamette Rasulullah’tan sonra başka birinden şefaât dilemek mümkün olsa ben hiç şüphesiz A. Mithat Efendi’den isteyeceğim.”¹⁸⁶ ifadeleri, ona karşı olan itimat ve muhabbetin derecesini göstermektedir. Onun Batı karşısındaki tutumu ve Hıristiyan misyonerlerinin hücumlarına karşı takındığı tavır fikir ve ruh planında morale ihtiyacı olan İdil-Ural boyu Türkleri tarafından benimsenmesine sebep olur. Zeki Velidi hatıralarında onu okumanın, Draper gibi Batılılara ve Rus kitaplarına karşı nasıl bir panzehir olarak algılandığını anlatır.¹⁸⁷ A. Mithat “Garbı kendinde eritip onu âdeta ihtida ettirdikten sonra okuyucularına Müslümanlaşmış bir çehre ile sunmakta”ydı¹⁸⁸. Tanpınar’ın da dediği gibi; “A. Mithat, bir medeniyet buhranının çocuğu olduğunu hiç bir zaman unutmaz. İslamiyet’i Hristiyanlığa karşı müdafaa için “Müdafaa ve Mukabele” serisini yazan muharririmiz hemen her eserinde bu buhrana döner.”¹⁸⁹ Onun bu yönü hiç şüphesiz sadece Z. Velidi’nin babasının değil birçoklarının hoşuna gidiyordu.

Aslında A. Mithat’ın çağdaşı Şemseddin Sami de “Kamus-ı Türki” ve “Kamusu’l-A’lam”ıyla bütün bu bölgelerde ilim ehli tarafından bilinmekte ve özellikle 6 ciltlik ansiklopedik eserine büyük değer atfedilmekteydi. Fakat eserlerinin A. Mithat Efendi’ye göre daha ciddi ve ilmi olması, “hikâyet” gibi anlaşılması kolay ve meşakkatsiz türden şeylerin okunmasının itiyat halinde bulunduğu halk tabakalarına inememesine ve istifade

186 Fatih Kerimi, “Ahmet Mithat Efendi ve Şimal Türkleri”, Türk Yurdu,1912, sayı 30, s. 97, Tutibay Yayınları

187 Zeki Velidi Togan, Hatıralar,Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara,1999, s. 82

188 A. Mithat’ı Anıyoruz, Haz. Hakkı Tarık Us, İst.,1955, s. 76

189 Prof. Ahmet Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitapevi, İst., 1988, s. 472

Ahmet Mithat Efendi

alanının yalnız ilim çevreleriyle sınırlı kalmasına sebep olmuştur. İlk Türk romanı kabul edilen “Taaşuk-ı Talat ve Fitnat”¹⁹⁰ ve “Hatunlar”¹⁹¹ gibi halka hitap edebilecek eserleri tercüme edilip bastırılmış olsa da A. Mithat’ın sıcaklığı ve samimiyeti ve yine, edebiyatın henüz din bahislerinden ayrı düşünülmediği bir cemiyette, dinî konulara pek girmeyen Ş. Sami’ye göre, “Eserlerinde daima meali-i İslamiyeyi ve hikmet-i diniyeyi öne süren, ulum ve fünunu, temeddin ve terakkiyi daima din ile barıştırmaya çalışan”¹⁹² A. Mithat’ın tercih edilmesini sağlar. Hiç şüphesiz eserlerinde Şinasi’nin sade dil anlayışını takip etmesi buralarda da anlaşılabilirlik oranını arttırmıştır. 1880’lerin başında “Vakit”, “El-Liva” ve “El-Müeid” gazetelerini okuyan

190 Muşaka Yaud Talat Beg ile Fitnat Hanım, Çeviren: İnyetullah Ahmedî Hazretoğlu Aydarof, Naşiri: Şerafeddin Şehidullin, Orenburg, 1904, Ufa Ahmet Zeki Velidi Kütüphanesi, Eski Eserler Bölümü, No: 28966

191 Fatih Kerimi, Hatunlar, Orenburg, 1899

192 Fatih Kerimi, “Ahmet Mithat Efendi ve Şimal Türkleri”, Türk Yurdu, 1912, sayı 30, s. 97, Tutibay Yayınları

Rıza Fahreddin; “Eğer bugün Müslim El- Horasani veya Firuz Abadi mezarlarından kalkıp gelseler ve “El-Liva” ile “El-Mü-eid” gazetelerinin son sayılarını okusalar onlar da benim gibi hiç bir şey anlamayacaklar.”¹⁹³ diyerek tenkit eder. Ahmet Mithat’ın dilinin sadeliği onun milletdaşları tarafından da rahatlıkla okunmasını sağlar.¹⁹⁴

Seyahat eden İstanbul kitapları

İstanbul aydınlarının kitaplarının İdil-Ural boyu Türkleri arasında hangi tarihten itibaren yaygınlaşmaya başladığı konusunda elde net bilgiler yoktur. Muhammediye, Enverü'l-Aşikin, Altı Parmak, Marifetname ve Tarikat-ı Muhammediye gibi buralarda oldukça maruf ve mergub olan klasik dini eserlerin, Kazan’ın 1552’de İvan Grozni tarafından alınmasıyla, Dağıstan ve oradan da Türkiye’ye kaçan halkın bir süre sonra tekrar vatanlarına avdet etmeleri esnasında, bu eserleri getirmiş olabilecekleri fikri yaygındır.¹⁹⁵

XIX. asrın sonlarına kadar Buhara medreselerine okumaya giden bölge insanı, oradan dönerken “pasaport” gibi “amel defteri” gibi (Bu ifadeler R. Fahreddin’e aittir.) ellerinden düşürmedikleri yukarıda zikrettiğimiz kitaplarla birlikte, Tefsir-i Tıbyan, Lügat-ı Ahteri ve Ahmet bin Musa el-Hayali’nin Şerh-i Akaide Dair Haşiye’si bunlar cümlesindedir.¹⁹⁶ Hatta bu kitapların dil ve üsluplarının Müftü Abdüsselam, Said Halkin ve İbrahim Halfin gibi âlimler tarafından taklit edildiği

193 Rızaetdin Fahreddin, Fenni-Biografik Cıyıntık, “Ruhîyet” Neşriyatı, Kazan, 1999, s. 19

194 Şura 1913/2 Osmanzade Mahmut Satayef “Ahmet Mithat Efendi”, s. 38-40

195 Rızaetdin Fahreddin, Bulgar ve Kazan Türkleri, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1993, s. 283

196 Rızaetdin bin Fahreddin, Ahmet Mithat Efendi, Vakıf matbaası, Orenburg, 1913, s. 119

görülmektedir.¹⁹⁷ Mezkur kitapların bu derece meşhur olmalarına karşılık, yazarlarının bilinmemesi ve hatta Türk âlimleri tarafından yazılmış olduklarının dahi bilinmemesi hayli enteresandır. Fakat bu Osmanlı coğrafyasında da böyledir. Meşhur “Muhammediye” yazarı Yazıcıoğlu, Şemsettin Sami’nin “Kamusu’l A’lam”ında bile çok az bir yer işgal eder. İdil-Ural coğrafyasında medreselerde ders olarak okutulan “Muhammediye” meşhur Tatar şairi Abdullah Tukay’a parodi yazmasında ilham kaynağı olurken¹⁹⁸, Osmanlı coğrafyasında II. Abdülhamit tarafından okunulması yasaklanır. Rıza Fahreddin, Yazıcıoğlu’na karşı Osmanlı’nın bu itibarsızlığını bir türlü anlamadığını belirtir.¹⁹⁹

Matbaanın 1727’den itibaren Osmanlı tarafından kullanılmaya başlanması, bu bölgelerde İstanbul merkezli kitapların daha da yaygınlaşmasına sebep olur. Aslında XVI. asrın sonlarından itibaren Rusya tarafından kullanılmaya başlanan matbaa, İdil-Ural boyu Türkleri tarafından ancak XVIII. asrın sonlarında Pavel Petroviç’in 1799’daki 20823 nolu fermanıyla, o da sadece “dini kitaplar” için kullanılmaya başlanır.²⁰⁰ Aslında 1783’te çıkan bir fermanla hususi matbaaların açılmasına izin verilmiştir. II. Katerina’ya dilekçelerle müracatta bulunan Tatarlar, medreselerde okutulacak kitapların azlığından yakınır. Gelişmelerin kontrol altında tutulması için 1783’te çıkan ferman iptal edilerek bütün özel matbaalar yasaklanır. Katerina gerginliği yumuşatmak için 1787’de hazine hesa-

197 Rızaetdin bin Fahrettin, Ahmet Mithat Efendi, Vakıf matbaası, Orenburg, 1913, s. 120

198 Mirkasım Gosmanov, Kauriy Kalem Ezinnen, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1994, s. 84

199 Rızaetdin bin Fahrettin, Ahmet Mithat Efendi, Vakıf matbaası, Orenburg, 1913, s. 34

200 Kazan Utları, Ebrar Kerimullin, “Birinci Tatar Kitapları”, 1967/5, s. 134

bından Arap harfleriyle 477 sayfalık Kur'an-ı Kerim bastırır ve yine 4 Aralık 1789 tarihli kararıyla Ufa'da iç Rusya çarlığı Müslümanlığının dinî nezareti açılır. Bu tür yaklaşımlar hiç şüphesiz hilafet merkezi olan İstanbul'la Müslümanların bağlarının azaltılması girişimleridir.

Kazan'da Müslüman teba için kurulan matbaa sansür sebebiyle İdil-Ural boyu Türkleri'ni İstanbul'a yakınlaştırır. 1727 Müteferrika baskısı "Vankulu Lügatı" ve yine 1730 baskısı, "Cihannüma" gibi ilk Osmanlı matbu eserleri bugün bile Kazan Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcuttur.²⁰¹ Rıza Fahreddin de öğrencilik yıllarında bu eserlerden oldukça istifade ettiğini belirtmektedir.²⁰²

Türk dünyasının Batısı İstanbul

İstanbul baskısı kitapların bu bölgelere gelmesinde, tüccarların, seyyahların ve özellikle de hac farızasını hilafet merkezi İstanbul güzergâhını kullanarak yapan halkın büyük payı vardır. Hepsinden de önemlisi bütün engellemelere rağmen Tatarların okumaya olan tehalükleri veecessüsleri bu kitap akımını hızlandırır. Dönüşlerde sandıklar dolusu kitaplarla dönerler. Nakşibendî şeyhi Gümüshanevi'nin halifelerinden Başkurt Şeyhi Zeynullah Resuli 1859'da yaptığı hac ziyareti dönüşünde İstanbul'dan o kadar çok kitap alır ki, parası kalmaması üzerine vatanına gidebilmek için bazı kitapları tekrar satmak mecburiyetinde kalır.²⁰³ Hacca giden âlimlerin seyahat hatıraları yazmaları ve İstanbul'a uzun sayfalar ayırmaları hilafet merkezindeki gelişmelere ve ulemaya karşı ilgiyi arttırır.

201 Kazan Utları. agm., s. 134

202 Şura, 1913/14, Rıza Fahreddin, "İbrahim Müteferrika", s. 417-419

203 Rızaetdin bin Fahreddin, Zeynullah Resuli, Vakit Matbaası, Orenburg, 1917, s. 20

Özellikle meşhur Şehabettin Mercanî 1880'de hacca giderken İstanbul'da eski şeyhülislamlardan Hasan Osman Fehmi, Münif Paşa, Cevdet Paşa ve daha birçok âlimle olan görüşmelerini "Rihletü'l- Mercani"de uzun uzun anlatır.²⁰⁴ Rıza Fahreddin bu tür seyahatnamelerin 13 tanesinin ismini vermektedir.²⁰⁵ 1851'de yapılmış yine böyle bir seyahatnameyi bizzat kendisi gün yüzüne çıkarır ve "İsmail Seyahati" adıyla yayımlatır.²⁰⁶ Bütün bunlar İdil-Ural boyu okurunu İstanbul'a yakınlaştırır. "İslambolnu bir körsem ukinmes idim ölsem de" sözleri Türk dünyasının şuur altında yaşattığı İstanbul'u görme arzu ve iştiyakıdır.²⁰⁷

XIX. asrın ortalarından itibaren yaygınlaşmaya başlayan gazetecilik buralarda da takip edilir. Getirilen bu gazete ve kitaplar İdil-Ural boyu için "Avrupa Marifetçiliği" fikrinin uyanmasını beraberinde getirir. Namık Kemal'in, Ahmet Mithat Efendi'nin eserleri Kazan'da da basılır.²⁰⁸ A. Mithat Efendi'nin "Tercüman-ı Hakikat"ı 1881'de buralarda okunmaktadır. Orenburg zenginlerinden Şakir Remiyef'in İstanbul'daki kardeşi Zakir Remiyef'e 16 Mart 1881'de yazdığı mektubunda "Tercüman-ı Hakikat"i zevkle okuduklarını ve gazeteyi göndermeye devam etmesini ister.²⁰⁹ Bölgenin önde gelen "ceditçileri"nden Rıza Fahreddin "Tercüman"la ancak

204 Rızaetdin Fahrettdin, Bulgar ve Kazan Türkleri, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1993, s. 178-179

205 Rızaetdin Fahrettdin, Bulgar ve Kazan Türkleri, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1993, s. 144-146

206 Rızaetdin bin Fahrettdin, İsmail Seyahati, Tab' Bimasarof Mektubat-ı Şarkıye, Kazan, 1903

207 Hatip Mingigulov, Dünyada Sözüümüz Bar, Kazan, 1999, s. 232-234

208 Ebrar Kerimullin, Yazmış, Yazmış..., Tatar Kitap Neşriyatı, Kazan, 1996, s. 106

209 Rızaetdin bin Fahrettdin, Ahmet Mithat Efendi, Vakıf Matbaası, Orenburg, 1913, s. 122

1884'te 27. sayısıyla tanışmıştır. Ama daha önce İstanbul'dan getirilen "Vakit", "El-Liva" ve "El-Müeid" gazeteleriyle tanışmış ve okumaktadır.²¹⁰

XIX asır hiç şüphesiz Osmanlı Türkiye'si ve Türk dünyası için yenilenme ihtiyacının zaruret derecesinde hissedildiği bir asır olmuştur. Osmanlı bunu devlet bazında ele alırken, siyasi iktidardan mahrum olan Türk dünyası ise şahıslar planında ve "Ceditçilik" diye adlandırılan bir hareket olarak ortaya koymuştur. İstanbul bu yenileşmede Türk dünyası için merkez konumunu tabii olarak üstlenmiştir. Bazı Sovyet tarihçileri bile Türkiye'nin bu önemli rolü üzerinde dururlar.²¹¹ İstanbul'un hilafet merkezi olması, alfabe ve dil ortaklığının bulunması, Batıyla direkt temasta olan Osmanlı aydınlarına göre bu tecrübeden mahrum olan Türk dünyası aydınları, mecburi olarak İstanbul'a yönelir.

Ahmet Mithat'ın İdil-Ural Türklerine ilgisi

Kendi ilgilerine karşın Osmanlı aydınlarının Rusya'daki dindaş ve nesildaşlarına gereken ilgiyi göstermediğinden yakınıdır Rıza Fahreddin. "Divani Şerhi"ne, "Tavzih ve Akaid-i Nesefiye"lere haşiyeler şerhler yazmış Mercani olmasa da, "Müstefadü'l- Ahbar" yazarı Mercani'nin ismi Ahmet Mithat Efendi'nin ve Şemsettin Sami'nin eserlerinde zikredilmeliydi hiç olmazsa.²¹² Ahmet Mithat'a göre ansiklopedi yazarı Şemsettin Sami çok daha ilgisizdir. Ahmet Mithat; İsmail Gaspıralı,

210 Rızaetdin Fahreddin, Fenni-Biografik Cıyıntık, "Ruhiyet" Neşriyatı, Kazan, 1999, s. 19

211 Ebrar Kerimullin, Kitap Dünyasına Seyahat, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1979, s. 197

212 Rızaetdin bin Fahreddin, Ahmet Mithat Efendi, Vakit Matbaası, Orenburg, 1913, s. 123-124

Ahund Atahullah Bayazıdof, Yosef Gotvalt ve Gülnar Hanım (Olga Sergeyaviç Lebedeva) gibi Rusya âlim ve şarkiyatçılarından bahsetmektedir.

Ahmet Mithat'ın Osmanlı dışındaki Türklere ve özellikle de İdil-Ural boyu Türklerine ilgi ve alakası, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye azası ve başkâtibi olduğu 1884'ten itibaren artmaya başlar. Çünkü bu müessese hacca giderken İstanbul'a uğrayan Müslümanlara karantina izni vermektedir. 1876'dan itibaren saraya yakınlaşan Ahmet Mithat, II. Abdülhamid'in siyasetine uygun hareket etmekte hatta sarayla olan irtibatlarında aktif rol oynamaktadır. Sıhhiye'ye gelenlere verdiği nasihatler, İstanbul'a okumak için gelenlerin Mekteb-i Mülkiye'ye girmeleri için yaptığı aracılıklar, istekler üzerine Kazan'a gönderilen Tercüman-ı Hakikat'lar onun ne yaptığını bize gösterir. Ve sarayın Tercüman-ı Hakikat'e niçin yardımda bulunduğunu belirginleştirir. Tanpınar, "Ahmet Mithat kurduğu, işlemini ve devamını istediği matbaasıyla esnaftı."²¹³ dese de; Osmanlı dışında hem de Rusya'da bir okuyucu kitlesine ulaşmış olan Ahmet Mithat, bunu devletin faydasına değerlendirmeye çalışan bir misyon adamıdır. Bu yeni okuyucu kitlesinden duyduğu memnuniyetini Fatih Kerimi'ye 1892'de yazdığı cevabi mektubunda; "Hakk-ı acizanemde beyan buyrulmuş muhabbet ve teveccüh pek ziyade memnuniyet-i acizanemi istilzam etti. Mesai kılmaya, bize böyle diyar-ı baidedeki din karındaşlarımızın da muhabbetlerini teveccühlerini kazandırdığı için mesleğimize şükrümüz bir kat daha arttı."²¹⁴ diyerek dile getirir.

213 Prof. Ahmet Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitapevi, İst., 1988, s. 457

214 Rızaeddin bin Fahreddin, Ahmet Mithat Efendi, Vakit Matbaası, Orenburg, 1913, s. 60-61

Ahmet Mithat'ın müsteşrik dostları

1889'da Stokholm'da yapılan 8. şarkiyatçılar kongresi onu iki Rus şarkiyatçısıyla tanıştır. Bunlar, daha sonra dostlukları artarak devam edecek olan Gülnar Hanım ve Profesör Yosef Gotvalt Federoviç'tir, Gülnar Hanım'la Ahmet Mithat dostluğu, ilerleyen zamanlarda artarak devam eder. Ahmet Mithat, bu dostluğu ve yapılan sohbetleri Rusya Tatarları hakkında bir şeyler öğrenmenin yolu olarak görür.²¹⁵ Bu bir şeyler öğrenme konusunda bir mektubunda; "Rusya'daki Müslümanların ahvalini mütemadiyen öğrenmek pek merakımdır. Vakıta yine sizlerden birçok malumat almış isem de malumat-ı mezkureyi yine ne kadar tevsî eyler isem o kadar müstefid olurum. Buna dair yazacağınız mektupları defaatle ve kemal-i lezzetle okumaktan üşenmem."²¹⁶ diyecektir. Gülnar Hanım İstanbul'a geldiğinde onun misafiri olur. Fransız yazarı Ernest Renan'ın "İslamiyet ve Terakki" adlı eserine Rusça reddiye yazan Petersburg imamı Ahund Bayazıdof'un "Renan'a Reddiye"si, Gülnar Hanım ve Tercüman-i Hakikat muharriri Cevdet Bey tarafından Türkçeye tercüme edilir.²¹⁷ Bu dostluk Rus şarkiyatçısının üzerindeki şüpheleri de giderir. Ahmet Mithat, Fatih Kerimi'ye gönderdiği bir mektubunda bu çalışmadan övgüyle bahseder.²¹⁸ Bu çalışma yeni çalışmaların yolunu açar. 1890-1892 yıllarında Puşkin'in; "Boran" ile "Piki Daması" eserleri ve şiirleri hakkındaki biyografik oçerk, Lermantov'un, "Demon", Tolstoy'un; "İki Yaşlı", "Aile Bahtı", "İlyas", "İvan İlyiç'in Ölümü" gibi

215 Carter V. Findley, A. Mithat Efendi Avrupa'da, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İst., 1999, s. 22-23

216 Rızaetdin bin Fahretin, Ahmet Mithat Efendi, Vakit Matbaası, Orenburg, 1913, s. 63-64

217 Şura, 1911/2, Arif Kerimof, "Yengi Osmanlı Edebiyatı", s. 45-49

218 Rızaetdin bin Fahretin, Ahmet Mithat Efendi, Vakit Matbaası, Orenburg, 1913, s. 65

eserleri Türkçeye kazandırılmış olur. Daha sonra Ahmet Mithat ve Kasım Emin'in eserlerini Rusçaya tercüme eden Gülnar Hanım kendi ülkesinde Çar sansürüyle karşılaşır.²¹⁹ Bununla birlikte Çar Rusya'sı, güvenilirliği şüphe götürmeyen, 15 yıl Petersburg sansür heyetinde vazife yapmış, Tatarca kitapların çıkıp çıkmaması konusunda söz sahibi olmuş, Vasili Dimitriyoviç Smirnof'un²²⁰ 500 sayfalık "Mecmuatü'l Müntehebat-ı Asar-ı Osmaniye" sini 1891'de Petersburg'ta yayımlatır.²²¹

Stokholm'daki kongrede Gülnar Hanım'ın vasıtasıyla tanıştığı Profesör Gotvalt, Kazan Üniversitesi'nde çalışmaktadır. 1857-1884 yıllarında üniversite matbaasında müdürlük yapmış ve 1860-1875 yıllarında da Kazan sansür heyetinde çalışmıştır.²²² Ahmet Mithat yine Fatih Kerimi'ye gönderdiği 12 teşrin-i sani 1890 tarihli mektubunda, "O tarafta pir-i fazıl Yosef Gotvalt vardır ki müsteşrikin kongresinde kendisiyle mülakat etmiş idik. Mahsus selam ederim. Gayet mehib ehl-i İslam bir adamdır."²²³ diyerek onu över.

Manevi oğlu Fatih Kerimi

Ahmet Mithat'ın İdil-Ural boyu Türklerinden en fazla alakadar olduğu ve "manevi oğlum" dediği Fatih Kerimi'dir. Daha önce kitaplarından tanıdığı Ahmet Mithat'ı 1892'de İstanbul'a gelince şahsen tanıyan Fatih Kerimi onun en yakın

219 Ebrar Kerimullin, Kitap Dünyasına Seyahat. "Gülnar Hanım", Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1979, s. 156-157

220 Tatarskiy Entsiklopediciskiy Slavar, "Smirnof Vasiliy Dmitriyoviç" mad., İnstitut Tatarskoy Entsiklopediy AN RT, Kazan, 1999, sh523

221 Şura, 1908/12, Fatih Kerimi, "Osmanlı Edebiyatı", s. 384

222 Tatarskiy Entsiklopediciskiy Slavar, "Gotvalt Yosef Federoviç" mad., age., s. 56

223 Rızaetdin bin Fahretdin, Ahmet Mithat Efendi, Vakıf Matbaası, Orenburg, 1913, s. 60-61

takipçisi olur. İstanbul'a geldiğinde hangi mektebe girmesinin uygun olacağı konusunda fikrini almak için yanına gider. Ahmet Mithat da ona: "Okuduktan sonra burada kalmak fikrinde misiniz? Yoksa memleketinize gidip milletdaşlarınıza hizmet etmek niyetinde misiniz? Eğer burada kalmak fikrinde iseniz benden size hiçbir müşavere yok, kendiniz bakınız. Eğer memleketinize gitmek niyetinde iseniz bu dakikadan itibaren manevi oğlumsun, her türlü müşavere ve muavenetine hazırım."²²⁴ der. 1896'daki mezuniyetine kadar Ahmet Mithat "manevi oğlum" dediği Fatih Kerimi'den yardımlarını esirgemez. O da hemen daima her cuma onun yanına gider ve onun sohbetleriyle müşerref olur. Mezuniyetinden sonra Yalta'daki Dara Tatar Köyü'nde öğretmenlik yapmaya başlayan²²⁵ Fatih Kerimi, Ahmet Mithat'la olan irtibatını kesmez ve ona mektuplar yazar. 28 Mart 1898 tarihli cevabî mektubunda Ahmet Mithat ona şöyle der: "Yalta'dan 20 Mart 1898 tarihiyle yazdığınız mektubu büyük bir sevinç ile okudum. Evvela aramızdaki hukuku unutmadığınıza, saniyen Rusya'daki ehl-i İslam'ın terakkiye nasıl çalıştığını tebşir eylediğinize sevindim. O gün hatırıma gelir mi ki; hani ya karantina idaresinde sizi Mekteb-i Mülkiye'ye kabul ettirmek müzakere ve teşebbüsünde idik. Hani ya size demiş idim ki; "Bu babda gayret ederim ama badel tahsil burada kalmanız şartıyla değil. Yine Rusya'ya dönüp oradaki ihvan-ı dini talim ve terbiyeye hizmet etmeniz şartıyla." Evet bunu hatırınızdan çıkarmamış olduğunuza eminim. Çünkü işte verdiğiniz vadeyi oraya dönüp hizmet-i talimiyeye başlamış-

224 Fatih Kerimi, "Ahmet Mithat Efendi ve Şimal Türkleri", Türk Yurdu, sayı 30, s. 98, Tutubay Yayınları

225 Fatih Kerimi, Mirza Kızı Fatıma, Saylanma Eserler, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1996, s. 404

sınız, Mevla refikanızla beraber muvaffak buyursun.”²²⁶

Fatih Kerimi
İstanbul'da öğrenciyken

Ahmet Mithat mektubunun sonlarına doğru hayli ilginç olan şu uyarıyı da yapar: “Bizim buralarda “Jön Türk” namıyla bir takım melaiyenin nasıl sa’y-ı bilfesat olduklarını bilirsiniz. Bunlardan nihilist ve sair namlar ile bir takımlarının dahi Rusya’da bulduklarını işitiyoruz.

Bu habisler kendi daire-i ifsatlarını tevsiy için sizi de iştirake davet ederler. Zinhar bunları yanlarınıza uğratmangız. Yalnız nefsinize değil milletinize dahi

hiyanet etmiş olursunuz. Çar ve anın hükümet-i hazırasının düşmanı olan bu kimseleri yanınıza yaklaştıracak olur iseniz Çar ve hükümeti nezdindeki emniyetinizi selb edersiniz. Bu gün İstanbul’da Ermeni vesaire müfsitleri bize nasıl görünüyorlar ise siz dahi orada öyle görünürsünüz. Bu sözüme pek büyük ehemmiyet vererek ona göre hareket etmelisiniz.”²²⁷ Yalta’da bulunması hasebiyle mektubunu şöyle tamamlar: “İsmail Gasprinski Bek Efendi Hazretleri’yle muhabere ediyor iseniz selamımı ve hakk-ı aliyelerindeki itimad-ı faikemin tebliğini rica ederim. O büyük adamın din-i İslam’a ettiği hizmet dünyada namını hayır ile te’bid edeceği gibi ahirette dahi mükafat-ı layıkasını temin eylemektedir. Darısı başınıza oğlum.”²²⁸

226 Rızaetdin bin Fahretdin, Ahmet Mithat Efendi, Vakıf Matbaası, Orenburg, 1913, s. 61-62

227 Rızaetdin bin Fahretdin, Ahmet Mithat Efendi, Vakıf Matbaası, Orenburg, 1913, s. 63

228 Rızaetdin bin Fahretdin, Ahmet Mithat Efendi, Vakıf Matbaası, Orenburg, 1913, s. 63-64

İdil-Ural Türklerinin basın merkezi Orenburg

Fatih Kerimi'nin babası Ahund Gilman Kerimi, haziran 1899'da ailesiyle beraber Orenburg'a gelir. Milyoner Gani Bay Hüseyinov'un mali desteğiyle Orenburg'ta bir matbaa satın alır.²²⁹ Gilman Kerimi 1894'te oğlunu görmek için İstanbul'a gelmiş ve bu arada Ahmet Mithat Efendi'yle de görüşmüştür.²³⁰ Ahmet Mithat gerek sohbetlerinde ve gerekse de mektuplarında kitap basımı gazete çıkarılmasıyla ilgili sürekli tahşidatlarda bulunmaktadır. Mesela mektuplarının birinde, "Yalnız İstanbul'dan celb eylediğiniz bir kaç kitap kafi olmaz. Siz kendiniz dahi gazeteler tesis ve tahrir etmelisiniz."²³¹ tavsiyesini yapar. Daha önce Gülnar Hanım Tatarca-Ruşça gazete çıkarmak için hükümete başvurmuş olsa da müsbet cevap alamamıştır.²³² Haddi zatında Tatar aydınlarından Kayum Nasiri, Tacettin Kutluyarov, Muhammedveli Yahin, Gabdurrahman İlyasi ve Şihab Ahmerov daha evvel gayret etmiş olsalar da bir netice alamamışlardır.²³³ Hatta Gülnar Hanım'ın bu gayretlerinden haberdar olan Tatar kitapları sansürcüsü Vasili Dimitriyoviç Smirnof, olayı N. İ. İlminski'ye rapor eder. İlminski de savcı Pabedonostsev'e bir mektup yazarak, "İslam dini, imparatorluğumuza hakimlik eden dinimizi yenmeye başladı. Pravoslav kızlarımız arasında Muhammed dinine geçenler var. Dinimiz

229 Ebrar Kerimullin, Kitap Dünyasına Seyahat, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1979, s. 72

230 Fatih Kerimi, "Ahmet Mithat Efendi ve Şimal Türkleri", Türk Yurdu, sayı 30, s. 98, Tutibay Yayınları

231 Rızaetdin bin Fahrettin, Ahmet Mithad Efendi, Vakit Matbaası, Orenburg, 1913, s. 61

232 Ebrar Kerimullin, Kitap Dünyasına Seyahat. "Gülnar Hanım", Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1979, s. 158

233 Ebrar Kerimullin, Kitap Dünyasına Seyahat. "Gülnar Hanım", Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1979, s. 159

ayaklar altındadır.”²³⁴ türünden şeyler söyler. Gülnar Hanım’ın “şüpheli” ve “tehlikeli” durumunu belirtir. İki küçük haberdan başka Gülnar Hanım’ın Rus basınında yer almamasının sebebi, hiç kuşkusuz bu şüpheliliğidir.

Gılman Kerimi, matbaa açma düşüncesi konusunda evvela Şahabettin Mercani’ye mektupla ve de bizzat yanına giderek tavsiyelerini alır. Şahabettin Mercani ona Gülnar Hanım’la görüşmesini salık verir. Gılman Kerimi, Gülnar Hanım’la görüşür. Gülnar Hanım, matbaanın Kazan’da değil de Orenburg’ta açılabilme ihtimalinin daha yüksek olduğunu söyler. Çünkü Kazan, misyonerlerin bu bölgedeki merkezi konumundadır.²³⁵

1745’te Asya ile Avrupa arasında askerî bir şehir olarak kurulmuş olan Orenburg, Rusya’nın Doğuya açılma kapısıdır. Hatta Amerikan tarihçisi Volter Kolorz 1955’te yayımladığı “Rusya ve Onun Kolonileri” adlı eserinde, “Orenburg şehrini kurmakla Rusya, tarihinin en önemli olaylarından birini yapmıştır. Bu Kazan’ın alınması kadar ehemmiyetli bir olaydır. Kazan’ın alınması İdil-Ural boyunun alınmasıysa, Orenburg’un kurulması Orta Asya’ya açılmanın başlangıcı olur.”²³⁶ tespitini yapar. 1900’lü yıllarda 100 bin civarında olan Orenburg nüfusunun ancak 4/1’i Müslüman’dır. Şehirde 38 pravoslav, bir katolik, bir lüteryan kilisesi olmasına karşın 7 mescit bulunmaktadır. 1897’de Çar II. Nikola tarafından açılışı yapılan Orenburg tren istasyonu Orta Asya’yı Rusya’ya daha da yakınlaştırmıştır. Burada Rusya bankalarının şubeleri ve fabrikalar da açılmıştır.²³⁷

234 Ebrar Kerimullin, Kitap Dünyasına Seyahat. “Gülnar Hanım”, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1979, s. 160

235 Ebrar Kerimullin, Kitap Dünyasına Seyahat. “Gülnar Hanım”, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1979, s. 164

236 Kervanharay Gazetesi, Ravil Bikbayev, “İrembur Ekspiditsiyahı”, Haziran 1996, 2. sayı

237 Rızaetdin bin Fahretdin, Ahmed Bay, Vakit Matbaası, Orenburg, 1911, Ha-

Tam bir Avrupa şehri olan Orenburg, Türkistan ceditçileri için de Rus ve Avrupa teknolojisinin aktarım merkezlerinden biri olur. Fegana Vadisi ceditçilerinden İshakhan İbret, 1908'de Törekorgan'da kurduğu "Matbaa-yı İshakiye" sinin makinalarını gelip buradan Gaufman adlı bir Rustan satın almıştır.²³⁸

Gilman Kerimi'nin Orenburg'taki başvurusu netice vermez. Bunun üzerine Gilman Kerimi, bir Rustan matbaa satın alma yoluna gider. Fakat çalışma ruhsatını da kendi üzerine geçirtmesi gerekmektedir. Büyük çabalar neticesinde nihayet bu iş de gerçekleşir ve 28 Kasım 1900'de ilk Tatar matbaası böylece satın alınmış olur.²³⁹ 1905'teki inkılaptan sonra Orenburg'ta Remiyev kardeşlerin çıkarmaya başladığı "Vakit" (21 Şubat 1906) gazetesi ve "Şura" (Ocak 1908) dergisi başta olmak üzere 1917 ihtilaline kadar Orenburg, İdil-Ural bölgesi basınının merkezi durumundadır.

Fatih Kerimi'nin İstanbul ziyareti ve Mukabele-i İsmirnof

1899'da babasının isteği üzerine Kırım'dan Orenburg'a gelen Fatih Kerimi, 15 Şubat 1899'da altın işletmeleri sahibi milyoner Şakir Remiyev'le 3,5 ay sürecek olan Avrupa seyahatine çıkar. Viyana'dan bindikleri İstanbul treni 6 Mayıs 1899'da İstanbul'a ulaşır. Pek tabii olarak Ahmet Mithat Efendi'ye uğrarlar. "Avrupa Seyahatnamesi" adıyla 1902'de Sanpetersburg'ta yayımladığı bu seyahatnamede Fatih Kerimi bu görüşmeyi şöyle anlatır: "İstanbul'un meşhur muhar-

zırlayan: Medine Rahimkulova, "Yengi Vakit" Redaksiyası, Orenburg, 1995, s. 17-18

238 Uluğbek Dalimov, İshakhan İbret, "Şark" Naşriyat-Matbaa Kontserininin Baş Tahriyatı, Taşkent, 1994, s. 60

239 Ebrar Kerimullin, Kitap Dünyasına Seyahat, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1979, s. 79

rirlerinden atıfetli Ahmet Mithat Efendi Hazretleri'ne vardık. Boğaziçi'nin Beykoz denilen bir mahallesinde kendisinin sarayı vardır. Oraya vardığımızda kendisini rast getiremedik. Ertesi gün Galata'daki karantina mahkemesine varıp kendi dairesinde görüşmeye muvaffak olduk. Benim evvelden dahi bir muarefem vardı. Gördüğü gibi tanıdı. Hoş kabul buyurdu. Şakir Efendi ile dahi muarefe peyda ettiler. Bu zat Türklerin en meşhur erbab-ı kaleminden olup, milletine ve vatanına ve alelumum âlem-i İslamiyet'e unutulmayacak derecede büyük hizmetler göstermiştir. Roman, hikâye, hikmet ve felsefe-i diniye ile tarih ve sair fünuna dair pek çok şeyler yazmış ve yazdıklarının ihtiyaç-ı zamana ve ahalinin tabiatına muvafık yazarak, ahali tarafından okutturabilmiştir. Kendisi hala telifata devam ediyorsa da, karantinada idare-i sıhhiyede başkâtiplik memuriyeti de vardır. Ahmet Mithat Efendi Hazretleri hakkında ayrıca bir risalecik tertib edip tabına müsaade almak için kendilerine takdim ettim. Şayet müsaade verirlerse, inşaallah, o da neşredilir. Her vakit söylediği gibi, görüşüp konuştuğundan sonra, Rusya Müslümanlarına dair nasihatler vermeye başladı.”²⁴⁰

Fatih Kerimi burada Ahmet Mithat Efendi hakkında bir risale hazırlamış olduğundan bahsetmektedir. Hakkı Tarık Us, Ahmet Mithat Efendi'nin 1944'te doğumunun yüzüncü yılı münasebeti ile yapılan anma toplantısındaki tebliğinde; “Kuzey Türkleri yazarlarından Fatih Kerimov, bendeki el yazması bir kitabında, Ahmet Mithat'la bir konuşmasını hikâye etmektedir.”²⁴¹ diyerek bu risaleden bahsetmektedir. Ahmet Mithat 16 Temmuz 1899'da Fatih Kerimi'ye yazdığı uzun mektubunda; “İstanbul'dan geçer iken bana bir risale

240 Fatih Kerimi, Mirza Kızı Fatıma, Saylanma Eserler, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1996, s. 307-308

241 A. Mithat'ı Anıyoruz, Haz. Hakkı Tarık Us, İst., 1955, s. 24

bırakmış idiniz. Mösyö İsmirnof'un ahval-i Muhammediye'yi intikad olunda Rusça yazmış olduğu bir risalenin tercümesi ki, bunda ahval-i Muhammediye'ye dair irad eylemiş olduğu layiksız şeyler hakkında nazar-ı dikkatimi celb etmiş idiniz. Ben bu tercümeyi kemal-i dikkatle okudum. Gördüm ki ahval-i Muhammediye hakkındaki muahezatı gayet sathi şeylerdir. O kadar sathi ki bunların reddi İslam için hiç bir külfeti mucib olamaz.”²⁴² diyerek bir hadiseyi de ortaya koymaktadır ve mektubunun sonunda; “Maksadım İsmirnof'un risalesine bir mukabele yazmaya başladığımı size ilan etmek idi. Evet bu mukabele yazılmaktadır. Hem de münderecatı şimdiye kadar yazılmış olan müdafaaları istinsah ve tekrar etmekten ibaret olmayacaktır. Fazl-ı ilahi semaratıyla tetkikat-ı cedidemin mahsulâtı buraya girecektir. Şu kadar ki bu mukabeleyi İstanbul'da tab' ve neşr etmeyeceğim. Bu gibi asar artık Osmanlılar nazarında adilik derecesinde alışkanlık peyda etti. Mukabele-i mezkure size hitaben yazılmış birkaç mektup suretinde tahsil edilecektir. Biz burada bu mektupların birkaç nüshasını Rus Müslümanlarının en hamiyetlilerine dahi tebli' edeceğiz. Kaviyyen umarım ki siz dahi muttasıf olduğunuz hamiyet iktizasınca bunların hatta şu birinci mektubumun bile nesh-i lazimesini telif ediyor olması Smirnof'un eserine de cevap yazması için kendisine başvurulmasına sebep olur.” Rıza Fahreddin'in de dediği gibi Ahmet Mithat'ın ilgilendiği bu meseleler, itikadî ve amelî meseleler değil, içtimaî meselelerdir.²⁴³

242 Rızaetdin bin Fahreddin, Ahmet Mithat Efendi, Vakit Matbaası, Orenburg, 1913, s. 63-64

243 Rızaetdin bin Fahreddin, Ahmet Mithad Efendi, Vakit Matbaası, Orenburg, 1913, s. 116

Ahmet Mithat'ın takdirini kazanan diğer aydınlar

Ahmet Mithat Efendi, İdil-Ural boyu Türklerinden Kurban Ali Halidoğlu'nu da oldukça takdir eder. 1897-1898 yıllarında hacca giderken tanıştığı Kurban Ali Halidoğlu'nun tarihe olan vukufiyeti onun dikkatini çekmiştir.²⁴⁴ "Tarih-i Hamse-i Şerif" ve "Ceride-i Cedide" (Kazan, 1910) adlı eserleri bulunan Kurban Ali Halidoğlu'nun özellikle birinci eseri oldukça meşhurdur. 21 yılda tertip ettiği 791 sayfalık bu eserin²⁴⁵ 575. sayfasında Ahmet Mithat Efendi ile olan İstanbul görüşmelerinden bahseder.²⁴⁶

Ahmet Mithat Efendi'nin Alimcan Barudî ile de görüşmeleri ve mektuplaşmaları vardır. Alimcan Barudî, Rıza Fahreddin'in ricası üzerine hatıra ve mektuplarını kendisine gönderir.²⁴⁷ Ayrıca A. Mithat Efendi'nin vefatı üzerine 1906'dan itibaren çıkarmakta olduğu "Eddin Ve'l-Edep"²⁴⁸ adlı dergide Alimcan Barudî, Ahmet Mithat'la ilgili yazılar yayımlatır.

Ahmet Mithat ve Rızaettin Fahreddin

Osmanlı'nın kurucusu Osman Bey'den Mithat Paşa'ya, İbrahim Müteferrika'dan Kâtip Çelebi'ye İbn-i Haldun'dan Bedrettin Simavi'ye, Fatma Haliye Hanım'dan Nigar Hanım'a kadar çok geniş bir yelpazede Osmanlı'nın ileri gelen devlet adamları

244 Mirkasım Gosmanov, Kauriy Kalem Ezinnen, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1994, s. 319

245 Şura, 1913/6, "Kurban Ali Halidoğlu", s. 163

246 Rızaettin bin Fahreddin, Ahmet Mithat Efendi, Vakıf Matbaası, Orenburg, 1913, s. 122

247 Rızaettin bin Fahreddin, Ahmet Mithat Efendi, Vakıf Matbaası, Orenburg, 1913, s. 130-135

248 Ravil Emirhan, İmanga Tugrılık, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1997, s. 232

۱۵ ÷ ۱۹ قرآن مجید آجیلہ سبیلہ اللہ

رضا الدین بن فخر الدین

احمد مدحت

افندی

ولادت ۱۸۳۴ . و تاتی ۱۹۰۵

سید

1905

مشهور ایرل مجموعه سندن آلتی جزی

اورنپور غده « وقت » مطبعه سی .
 ТИПОГРАФИЯ ГАЗ. «ВРАТЪ» ВЪ ОРЕНБУРГЪ
 1913.

Rızaettin Fahreddin'in 1913'te yayımladığı Ahmet Mithat Efendi adlı biyografisinden

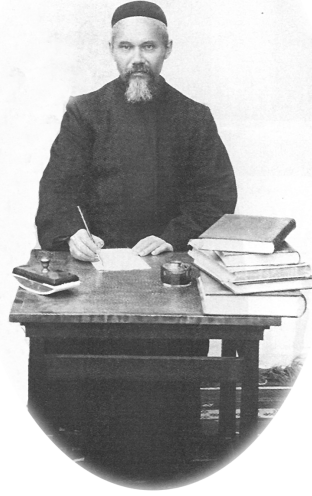
ve aydınlarının biyografilerini yazmıştır. Rıza Fahreddin, "Meşhur Erler" adlı bir kitap serisi çıkarmaktadır. Bu seriden 1913 yılında -Ahmet Mithat'ın ölümünün birinci yıldönümünde- serisinin 6. kitabı olarak 144 sayfalık "Ahmed Midhat Efendi" adlı eserini Orenburg'taki Vakit Matbaası'nda bastırır.

Ahmet Mithat Efendi'yle, Şemseddin Sami'nin yazarlık özelliklerini üzerinde toplamış olan Rıza Fahreddin, Gaysa Hüseyinov'un belirttiğine göre başmuharriri olduğu "Şura" da, 180'in üzerinde biyografi yayımlar.²⁴⁹ Ş. Mercani'nin "Vefiya-

249 Gaysa Hüseyinov, Rızaettin Bin Fahreddin, "Kitap" Neşriyatı, Ufa, 1997, s.

tü'l-Eslaf'ına benzetilen "Asar" adlı 4 ciltlik ansiklopedik sözlüğünde de 1200'e yakın biyografi vardır.²⁵⁰

Rıza Fahreddin, Ahmet Mithat Efendi adlı eserini; "fakir bir delikanlı"nın herhangi bir darulfünün ve akademiye devam etmediği halde, sırf kendi gayretleriyle, "zaman mektebi"nde okuyarak, nasıl ulu âlimler cümlesine ve filozoflar zümresine girmiş olduğunu, olabileceğini İdil-Ural boyu gençliğine örnek olması amacıyla kaleme alır.²⁵¹ Zaten kendisi de büyük bir

Rızaettin Fahreddin
1912 Orenburg

aşkla edebiyat mütalaa etmeye başladığı gençlik yıllarında onun hayatından ve eserlerinden oldukça ibret almış ve istifade etmiştir. Ona karşı olan hürmet ve saygısının bir nişanesi olarak da bu kitabı kaleme alır. Bizzat kendisiyle de çok görüşmek istemiş olmasına rağmen, bu arzusu gerçekleşmez. Ahmet Mithat'a bir mesele hakkında muhtasar bir mektup yazmış olsa da, eline ulaşıp ulaşmadığını bilmemektedir. Birbirlerini giyaben tanıyan Ahmet Mithat

250 Mercani Tarih Hem Hazırgi Zaman, A. A. Muhammedcanov, "Ş. Mercaninig "Vafiyatü'l-Eslaf..."ı hem R. Fahretdin'in "Asar"ı", Halkara fenni Konferentsiyası Materialları, Tataristan Fenler Akademiyası Tarih İnstitutü, Kazan, 1998, s. 185-189

251 Rızaettin bin Fahretdin, Ahmet Mithat Efendi, Vakıt Matbaası, Orenburg, 1913, s. 3

ve Rıza Fahreddin, birbirlerine karşılıklı selam gönderirler. Başka herhangi bir alaka ve münasebetleri olmaz. Fakat Rıza Fahreddin: “Ona olan muhabbetim ve manevi münasebetimiz son nefesimize kadar devam ettireceğimiz lezzetli amellerimizdendir.” demektedir.²⁵² Şemsettin Sami hakkında da 14 Eylül 1905’te yeğeni Fatih Kerimi’ye gönderdiği kendi tercüme-i halinde; “Şemsettin Sami’yle görüşüp fikir teatisinde bulunmak istedimse de bu arzum maalesef gerçekleşmedi. Oysa eserlerinden ve felsefesinden oldukça istifade etmiştim.”²⁵³ der.

Rıza Fahreddin; romanları (Selime Yaki İffet, Kazan, 1899- Esmâ Yaki Gamel, Orenburg, 1903) , “Nasihatlar”ı (üç kitap), “Terbiyeli Bala” (Kazan, 1889), “Terbiyeli Ana” (Kazan, 1898), “Tebiyeli Ata” (Kazan, 1898), dinî, içtimai ve tarihi eserleriyle A. Mithat Efendi’yi; “Meşhur Hatunlar” (Orenburg, 1903) ve 4 ciltlik “Asar”ıyla da Şemsettin Sami’yi andırır.

Rıza Fahreddin 1880’lerde, A. Mithat Efendi’nin pek çok eserini tercüme edip basılması için neşriyatlara verdiğini ama kaybolup gittiklerini, “Terbiyeli Bala” adlı eserini de, A. Mithat’ın “Tebiyeli Çocuk” adlı eserinden iktibas ettiğini belirtir.²⁵⁴

Aydınlar ve cedit mekteplerine yapılan baskı

5 Şubat 1935’te Aleksandır Nikolayeviç Samayloviç’e yazdığı mektubunda, 13 Şubat 1911’de evinin polisler tarafından arandığını²⁵⁵ yazan Rıza Fahreddin, ilk defa 1915’te “Ahmet

252 Rızaetdin bin Fahreddin, Ahmet Mithat Efendi, Vakit Matbaası, Orenburg, 1913, s. 4

253 Rızaetdin Fahreddin, Fenni-Biografik Cıyıntık, “Ruhîyet” Neşriyatı, Kazan, 1999, s. 37

254 Rızaetdin bin Fahreddin, Ahmet Mithat Efendi, Vakit Matbaası, Orenburg, 1913, s. 123

255 Gaysa Hüseyinov, Rızaetdin Bin Fahreddin, “Kitap” Neşriyatı, Ufa, 1997, s. 300

Mithat Efendi” adlı eserinden dolayı hapse atılır. 1910’lardan itibaren Çar baskısı artmaya başlamıştır. 1914’te de yakın dostu Gabdurrahman Gömeri, Astrahan’a sürgün edilir. 31 Ocak 1914 tarihli mektubunda Rıza Fahreddin dostuna şunları yazar: “Hayırlı musibet olsun, hasretinize iştirakçiyiz ve beraberinde uhrevî dünyevî sevaplar getirmesini Hak Teala’dan diliyoruz. Sabırlı olunuz. Cesaretinizi kaybetmeyiniz. İnşallah akıbeti hayırlı olur. Her bir millet hadimlerinin yolları iş bu revîşte bir yoldur. Size her vakit hayırhah R. Fahreddin.”²⁵⁶

1914’te I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla polis Rıza Fahreddin’i de sıkıştırmaya başlar. Bir gün Rıza Fahreddin polis idaresine çağrılır. Polis müdürü General Babiçev: “Sen pek çok kişilerle mektuplaşıp duruyorsun. Hatta bir mektubunda ‘Mekteplerinize padişah resmini koymayın’ diye yazmışsın. Eğer Türk askerleri hakkında her hangi bir şey yazsan bizim mutlaka haberimiz olur ve seni 24 saat içinde süreceğimizi de aklından çıkarma.”²⁵⁷ diyerek tehdit eder.

Rıza Fahreddin Ahmet Mithat Efendi adlı eserinden dolayı suçlu bulunsa da Orenburg’tan dışarı çıkmamak şartıyla serbest bırakılır.²⁵⁸ Rıza Fahreddin, “Padişah hükümeti devrinde hapislerde yatıp, vatanımdan sürülmesem de rahat bir hayat da görmedim. Bütün ömrüm yazdıklarımı saklamak ve yazdıklarımı kaybetmekle geçti.”²⁵⁹ der. Gerek 1911 ve gerekse de 1915’teki aramalarda pek çok makalesini ve defterini polisler almış ve bir daha da geri vermemişlerdir.

256 Kazan Utları, 1994/7 s. 144-145

257 Rızaetdin Fahreddin, Fenni-Biografik Cıyıntık, “Ruhîyet” Neşriyatı, Kazan, 1999, s. 53

258 Ebrar Kerimullin, Kitap Dünyasına Seyahat, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1979, s. 82

259 Rızaetdin Fahreddin, Fenni-Biografik Cıyıntık, “Ruhîyet” Neşriyatı, Kazan, 1999, s. 53

Bu dönemde, 1880'li yılların başından itibaren açılmış olan yeni tipteki medreseler, “panislamizm” ve “pantürkizm”in ocakları olarak görüldüğünden dolayı sıkı bir takibata uğrar. Kazan'daki “Bubi” medresesinin 1911'in başlarında, atlı askerler tarafından basılıp öğretmen ve idarecilerinin tutuklanması bunun en açık örneğidir.²⁶⁰ Beyrut Üniversitesinde felsefe okumuş olan Gabdullah Nimetullin ve Paris'te tabiat bilimlerini okuyan kardeşi Gabdullah Bubiler'in kurdukları “Bubi” medresesini çok kısa bir zaman içinde bölgenin en önemli cedit mektebi haline getirmişlerdir. Yine Beyrut Amerikan Koleji'ni bitirmiş F. Emirhan'ın kardeşi İbrahim de burada İngilizce, Arapça ve Türkçe dersleri vermektedir.²⁶¹ İdil-Ural cedit mekteplerinden hemen hemen 10 yıl sonra gözükmeye başlayan Türkistan cedit mekteplerine de baskılar olur.²⁶² Hatta 1903'te çıkarılan fermanla Türkistan halkının hacca gitmesi bile yasaklanır.

Ufa'daki “Aliye” medresesinde okumuş olan Türkistanlı Mümincan Muhammedcanov, 1926'da yayımladığı “Turmuş Urunışları” adlı hatıralarında Petersburg'tan medreseye teftiş geleceği öğrenilince İstanbul baskısı kitapların nasıl saklandığını anlatır.²⁶³ Ahmet Cevdet Paşa'nın kitapları bunlardandır.

1910-1911 eğitim dönemindeki bu teftişler bölgedeki “Aliye”, “Hüseyniye”, “Osmaniye” ve “Muhammediye” gibi bölgenin bütün medreselerini kapsar. “Osmaniye” medresesinin o dönemde müdürlüğünü yapan Cihangir Abızgildin'in

260 Ravil Emirhan, İmanga Tugrılık, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1997, s. 182

261 Ravil Emirhan, İmanga Tugrılık, Tataristan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1997, s. 179

262 Özbekistaning Yangı Tarihi 1, Türkistan Çar Rassiyası Müstemlekeçiliği Devride, “Şark” Naşriyat, Matbaa Kontserni Baş Tahririyeti, Taşkent, 2000, s. 269

263 Mümincan Muhammedcanov, Turnuş Urunışları, 1926, s. 255-256

yazdıkları, Mümincan Muhammedcanov'un hatıralarıyla örtüşmektedir.²⁶⁴

Bir yandan İstanbul merkezli ve İsmail Gaspıralı çizgisindeki gelişmeleri engellemeye çalışan Çar yönetimi, bir yandan da Taşkent'teki Nikolay Petroviç Ostroumov gibi şarkiyatçıları vasıtasıyla, yerli şairler; Zakircan Furkat, Kami ve Gurbet'lere "Gimnazya" şiirleri yazdırıp Türkistan Vilayeti Gazetesi'nde yayımlatarak Rus merkezli eğitimi öne çıkarmaya çalışır.²⁶⁵

Kabir taşına "say-u sebat" yazılsın

Rıza Fahreddin, Ahmet Mithat'ın eserlerinin kimler tarafından sevilerek defaatle okunmuş olduğunu anlatırken hayatta olanların isimlerini vermeyi uygun görmez. Ahmet Mithat sade diliyle, zamana uygun tatminkâr yorumlarıyla kaleme aldığı eserleri ve de bizzat bölge aydınlarıyla olan irtibatı sayesinde, İdil-Ural boyunda en çok takip edilen ve sevilen yegâne Osmanlı yazarı durumuna gelir. Yetişme arka planı itibariyle Ahmet Mithat'a göre çok daha sağlam ve yazmış olduğu eserleriyle İslam dünyasında çok daha fazla referans gösterilmiş olan Şahabettin Mercani, "Müdafaa"ları okuyunca, takdir ve tahsinlerini ifade etmekten geri durmaz.²⁶⁶ Sadece "Müdafaa"lar değil, "Kâinat" adlı tarih serisi de hayli ilgi görür. Bunlarla birlikte; "Letaif-i Rivayet", "İlhamat ve Tağlitat", "Beşir Fuat", "Şhaupenovr'un Hayatı ve Mesleği", "Fatma Haliye

264 Varandaş, 1998/2, Yihangir Abızgildin, "Mezrese Turahında Hetireler", s. 118-123

265 A. Calalov, H Uzganbayev, Özbek Marifetperverlik Edebiyatının terakkiyatında Vaktli Matbuatning Urni, Özbekistan Respublikası Fenler Akademiyasının "Fan" Neşriyatı, Taşkent, 1993, s. 25-26

266 Rızaetdin bin Fahretdin, Ahmet Mithat Efendi, Vakit Matbaası, Orenburg, 1913, s. 121

Hanım” gibi eserleri de oldukça yaygınlaşmıştır.²⁶⁷ Üzerinde Ahmet Mithat yazılı eserler kitapçılarda hiç bir nüshası kalmamak üzere satılmıştır.

Eserleriyle ve şahsiyetiyle İdil-Ural boyuna bu derece tesir etmiş olan A. Mithat Efendi'nin vefatı tabii olarak büyük üzüntü uyandırmıştır. Rusların Lev Tolstoy'una benzetilen A. Mithat'a, Osmanlı Türklerinin, vefatı sonrasında ilgi göstermemeleri oldukça tenkit edilir. Vefatı sırasında İstanbul'da bulunan ve “manevi oğlum” dediği Fatih Kerimi de cenazesinde hazır bulunur.

Rıza Fahreddin eserini; “Altı yüz yıl devam etmiş Türkiye hükümetinin müstesna âlimlerden biri olan A. Mithat Efendi'nin kabir taşına A. Mithat değil de “Say' u Sebat” yazılsın.”²⁶⁸ diyerek bitirir.

Ahmet Mithat Efendi'nin Fatih Kerimi'ye yazdığı mektuplar

Faziletli Efendim Hazretleri

14 Rebiyülevvel 1308 tarihli müverrih olarak Kazan'dan yazdığınız iltifatname vasıl-ı dest-i senakarı oldu. Hakk-ı acizanemde beyan buyurulmuş muhabbet ve teveccüh pek ziyade memnuniyet-i acizanemi istilzam itdi. Mesai kılmaya, bize böyle diyar-ı baidedeki din karındaşlarımızın da muhabbetlerini teveccühlerini kazandırdığı için mesleğimize şükürümüz bir kat daha arttı. Arzunuz vecihle Tercüman-ı Hakikat gazetesinden numune olarak birkaç nüshası takdim olundu.

267 Fatih Kerimi, “Ahmet Mithat Efendi ve Şimal Türkleri”, Türk Yurdu, sayı 30, s. 97, Tutibay yayınları

268 Rızaetdin bin Fahreddin, Ahmet Mithat Efendi, Vakit Matbaası, Orenburg, 1913, s. 137

Memleketinizden bu taraflara gelen zevatla aralıkta bir kerre mülakat olunduğundan oraların ahval-i ilmiye ve amelîyesine vukufumuz vardır. Tatar karındaşlarımızın ulum-ı şer'îyye iktisabatı hususundaki gayretlerine diyeceğimiz yok ise de ulum-ı dünyeviye hususunda henüz bu zaman lüzumu olduğu kadar gayretli bulunamadıklarını işiterek çok mahzun oluyoruz. Ezcümle içinizde elsine-i ecnebiyye henüz mergub değil imiş. Hâlbuki ecanib-i nasara bizim Kitab-ı İslamiyemizde olan şeyleri alarak kendi sa'y-ı mahsuslarıyla da o kadar tevessü' eylemişlerdir ki işte sına'î ve ticaret ve sairce bu kadar terakkileri hep o sayededî. Bu zaman uyanıklık zamandır. Uyanmak ise âlemin her tarafını görmek ve oralarda ne var ne yok olduğunu anlamak ile olur. Bakınız Frengistan'da gerek kadın gerek erkek okumak yazmak öğrenmemiş ferd-i vahid yokdur. Şimdi bizim buralarda dahi umum köylere kadar yeneden mektebler açarak ve yeni usulde tedarî-i huruf olarak sekiz, on yaşında çocuklar lisanımızı okuduktan maada yazmağa dahi muktedir oluyorlar. Coğrafya ve tarih ve hesap ve ulum-ı felekiyye ve riyaziyye taammüm ediyor.

Yalnız İstanbul'dan celb eylediğiniz birkaç kitab kafi olmaz. Siz kendiniz dahi gazeteler te'sis ve kitablara tercüme ve tahrir etmelisiniz. Biz biliyoruz ki; Rusya hükümet-i fehimesi siyasete medar olmayan şeyleri men' itmez. Hatta siz devlet-i müşarünileyhe tabi olduğunuz halde henüz Rusça okumağa yazmağa dahi alışmamış olduğunuzdan bu da bir nakısadır. Lisan öğrenmekle dine ziyan gelmez. Şimdi bizim burada Fransız yahud İngiliz ya Almanca bilmeyen heman nadir gibidir. Hamdolsun İslamiyetimiz kuvvet bularak tenezzül eylediği yoktur. Rus lisanı da bir esaslı lisanıdır. Pek çok kitab-ı nafia, o lisana tercüme ve yahud doğruca Ruslar tarafından te'lif olunmuşdur. Sizde bir eser-i terakki görülür ise hükümetiniz dahi sizden memnun olur. Size muavenet eder.

O tarafda pir-i fazıl Yosef Gotvalt vardır ki müsteşrikin kongresinde kendisiyle mülakat itmiş idik. Mahsus selam ederim. Gayet mehib ehl-i İslam bir adamdır.

Kesret-i meşguliyet daha uzun yazmağa mani' oldu. Lakin arife işaret kâfidir. Cemaat-i müslimine büyük vaz u nasihat ider iseniz bir hizmet-i me'cüre olur. Baki beka-yı afiyetiniz matlubdur efendim hazretleri.

12 Teşrin-i sani 1306 sene

Ahmed Midhat

Fazıl Oğlum

Yalta'dan 20 Mart 1898 sene tarihiyle yazdığınız mektubu büyük bir sevinç ile okudum. Evvela aramızdaki hukuku unutmadığınıza, saniyen Rusya'daki ehl-i İslam'ın terakkiye nasıl çalıştığını tebşir eylediğinize sevindim.

O gün hatırınıza gelir mi ki! Hani ya karantina idaresinde sizi Mekteb-i Mülkiye'ye kabul itdirmek müzakere ve teşebbüsünde idik. Hani ya size demiş idim ki: "Bu babda gayret ederim ama ba'deltahsil burada kalmanız şartıyla değil! Yine Rusya'ya dönüb oradaki ihvan-ı dini ta'lim ve terbiyeye hizmet itmeniz şartıyla." Evet bunu hatırınızdan çıkarmamış olduğunuza eminim. Çünkü işte verdiğiniz va'deyi oraya dönüb hizmet-i ta'limiyeye başlamışsınız, mevla refikanızla beraber muvaffak buyursun âmin.

Her sene Rusya taraflarından hacc-ı şerif için İstanbul'a gelen Müslümanlardan beni ziyaret idenlere verdiğim nasihatları ve ettiğim vasiyetleri birkaç defa siz dahi hazır olarak dinlemiş ve öğrenmiş iseniz de bunları şurada tahrir dahi tekrara lüzum görmekteyim.

Dünyanın her tarafında bulunan her türlü Müslümanların hilafet-i Muhammediye postunda calis olan zat-ı kudsi-simate

hayr dua itmesi vazife-i esasiyesi iktizasındandır ki buna Rusya'daki Müslümanların zaten muvazıb oldukları muhakkaktır. Andan sonra bunların hükümdar-ı siyasiyesi haşmetlü Çar hazretleridir ki işte sizin dahi mektubunuzda kemal-i şükranla itiraf eylediğiniz vecihle saye-i emanında asayiş ve aramış ile yaşadığınız için ana dahi muhabbet ve itaat ve sadakat iderek hayır duasına borçlusunuz. O tasvir eylediğiniz erbab-ı taassub buna itiraz etmemelidirler zira “velev kane gulaman habeşiyeye” (Habeşli bir köle bile olsa) tenbihine elbette vakıf olmaları lazım gelir. Bir kavim kendi mensub olduğu hükümete ne kadar sadık olur ise o nisbette hükümet matbuasının emniyetine mazhar olur. Kavmin terakkisi için dahi hükümet matbuasının emniyeti şurut-ı esasiyedendir. Rus Müslümanlarının Rus lisanını tahsile şimdiye kadar ehemmiyet vermemiş olmaları hata-yı fahişdir. O erbab-ı taassub şimdiye kadar zan ediyorlar idi ki Rus maarifini tahsil edenler tanassur iderler. İşte aksinin sübutunu siz itiraf ediyorsunuz. Rus jimnazlarında ikmal-i tahsil ile tenvir-i efkâr idenlerin şimdi tenvirat-ı islamiyeye hizmet eylemekte bulduklarını tebşir eyliyorsunuz. Bunun böyle olacağı bence zaten muhakkak idi. Buna dair size ne kadar sözler söyledim, unuttunuz mu? Hepimiz maarif-i ecnebiyeyi tahsil itdik. Hıristyan mı olduk? En doğrusunu ister iseniz maatteşekkür itiraf eylerim ki ben din-i islamın hakayık ve gavamızını Frenk kitaplarından öğrendim. Oğlum taassub denilen şey cehaletin belahetin en bedihi bürhanıdır. Erbab-ı taassubdan kimseye bir faide gelmez. Anların aklı eren bir şey var ise o da cennet-i a'lada uçar kuşları bir nazarda kebab idüb yemek ve kevser şerbeti içmek ve huri ve gılman ile hem bezm olmak tama'ından ibaretdir. Hâlbuki bezm için netice-i ni'met, asıl “Ve ileyhi türceun” (ve ona döndürüleceksiniz) değil midir? Hak Tealanın ni'meti yalnız uhrevi olmadığına kâinat şahitdir. Kur'an'ın pek yerinde “fi'ddünya ve'l ahira”

görürsünüz. Dikkat ediniz ki dünya taktim olunur. Hadis-i şerifde “Alime’l ebden sümme alime’l edyan” buyrulur. Bundaki takdime dahi bir dikkat ediniz. Erbab-ı taassub yalnız kendi bahtiyarlıkları için düşünür hodgam ve hodendişlerdir. Ne ise halk Allah’ı ta’lim ve terbiyeye çalışmak ile en büyük mükâfat ilahiyye-i dünyeviyye ve uhreviyyeye kesb-i istihkak edeceksiniz. Bizim buralarda Jön Türkler namıyla bir takım melaiyenin nasıl sa’y-ı bilfesad olduklarını bilirsiniz. Bunlardan nihilist ve sair namlar ile bir takımlarının dahi Rusya’da bulduklarını işitiyoruz. Bu habisler kendi daire-i ifsadlarını tevsiy’ için sizi de iştirake da’vet iderler. Zinhar bunları yanlarınıza uğratmangız. Yalnız nefsinize değil milletinize de dahi hıyanet etmiş olursunuz.

Evet, Rusya’daki Müslümanların ahvalini mütemadiyen öğrenmek pek merakımdır. Vakıa yine sizlerden birçok malumat almış isem de malumat-ı mezkureyi yine ne kadar tevsi’ eyler isem o kadar müstefid olurum. Buna dair yazacağınız mektupları defaatle ve kemal-i lezzetle okumaktan üşenmem.

Baki beka-yı afiyetiniz mütemennadır. İsmail Gasprinski Bek Efendi hazretleriyle muhabere ediyor iseniz selamımı ve hakk-ı aliyelerindeki ihtiramat-ı faikemin tebliğini rica ederim. O büyük adamın din-i İslam’a ettiği hizmet dünyada namını hayır ile te’bid edeceği gibi ahirette dahi mükâfat-ı laikasını te’mîn eylemektedir. Darısı başınıza oğlum.

28 Mart 1314 sene.

Ahmed Midhat.

